

РІЧНИК VI.

— Львів —

ТОМ XXI.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА III.

— 1903 р. —

ЗА МАРЕЦЬ.

ЗМІСТ ТРЕТЬОЇ КНИЖКИ.

	СТОР.
Із поезій В. Сивенького:	
І. Заспівав би я	173
ІІ. Божий приклад	173
Із поезій Володимира Темницького:	
І. Зимова ніч	174
ІІ. Кохання	174
Із поезій Осипа Фацієвича:	
І. Ти не моя	175
ІІ. Зніми твої руки	175
ІІІ. Так німо слухала	175
М. Вороний Іванови Франкови (відповідь на його посланіє)	176
М. П. Старицький, Заклятий скарб, подільська легенда (кінець)	179
М. Яцків, Поема долини	209
П. Барвінський, Титарь (Із циклу „Вимираючі типи“)	214
М. Степовенко, З життя гімназістів:	
І. Знайшов товариша	232
ІІ. На павзі	234
ІІІ. Загар	238
ІV. Сьвято кружковців	240
К. Дойль, За кулісами дипломатичної сцени, перекл. В.	243
Із німецьких народних пісень. І. Пісня про кравців, перекл. І. Фр.	
	252
Д. Мордовець, Про незабутнє (кінець буде)	149
Др. І. Колач, На старім шляху	164
Др. М. Кордуба, Біблія в освітленю найновіших вавилонських розкопів	179
Гнат Хоткевич, Дрібні листи з України І.	191
Дискусія. ІІ. Чи повинні ми просвічати наші діти про полові справи? Подав М. П.	200
Історичне товариство в Чернівцях	210
Хроніка і бібліографія	215

Із поезій В. Сивенького.

І. Заспівав би я.

Заспівав би я про зиму, Що в пречисті, білі шати Одягла наш край повсюди... Шкода праці, шкода риму, Бо не можна-ж не згадати, Що зимою мерзнуть люди.	Заспівав би я про літо З колосистими житами І з гаями голосними... Ох, те жито — панське жито, А гаї шумлять над нами Лозанами дошкульними!
---	--

Може-б міг я розповісти
Про краси чужого краю:
Гори, моря, синю воду? —
Там кричать про їх туристи,
Я-ж їх слів не дочуваю
Крізь всесвітній плач народу.

26, XI 1902.

ІІ. Божий приклад.

„Працюй, Іване, — пан казав, —
І не вважай на втому:
Від Бога нам такий закон
В його Письмі Сьвятому.

„Адже-ж сам Бог шість днів робив,
Поки скінчив роботу,
Спочив же тільки в семий день
Від праці та клопоту“.

Іван спинивсь на борозні:
„То річ, мосьпане, друга.
Одно — творити язиком,
А иньше — перти плуга.

„Але за прикладом святим
Я радий поспішати.
Скажіть же, що робив Господь
В день восьмий і девятий?“

28, XI 1902.

Із поезій Володимира Темницького.

I. Зимова ніч.

Морозна ніч. Всьо дихає зимою.
Стара земля мов стогне утомившись,
Лягає спати за літа натрудившись...
Дрімота йде незримою марою...
Дрімота йде — і тихою рукою
Кладе спокій на поле і на води;
На кожний твір охлялої природи...
І хвилька сну, німого супокою...

Зніміла в сні, вколисана природо,
Ненавиджу тебе істотою цілою!
Бліда, мертва, непорушна колодо!
Ненавиджу тебе неситою душою!
Й завидую тобі, о заспана природо,
І того сну і того супокою...

Відень 5 січня 1903.

II. Кохання.

Тобі, кохання, пишні дітірамби
Від правіку співали всі поети,
І кришталеві шліфували ямби,
Вигладжували зеркальні сонети.
Тобі, кохання, лицарі безсмертні
У жертву всьо найкраще складали:
Діла грімкі віками незатерті,
Житє за тебе радісно давали.
Тобі, кохання, сліз пролляли море
Вродливі й невродливі дівчата,
Терпіли мовчки і наругу й горе.
Ставав за тебе часто брат на брата.
Чи-ж не досить ще жертв і тої муки
Тобі, о неситнее кохання?
Що все на сьвітї простягаєш руки
І все нове народжуєш страждання!

Тобі я певно слави не приспору
 Геройством ані п'єаном високим.
 Покинь мене в моїм невтішнім горю
 Сумним, холодним, вічно садиноким!

Відень 25 грудня 1902.

Із поезій Осипа Фацієвича.

I. Ти не моя.

Ти не моя, дівчино дорога —
 бо з уст твоїх хто иньший мід співати,
 дріжучу грудь хто иньший пригортати
 буде, а лиш не я —
 ти не моя!

Ой ти моя, дівчино дорога!
 Кривавий промінь в душу ти зіслала,
 життя та болю пісню в грудь вилляла,
 що все співаю я —
 ох ти моя!

II. Зніми твої руки.

Зніми твої руки в безмежні простори,
 на запашних хмарах далеко злети,
 віночок над своїм чолом уплети...
 Забудеш і тугу і жаль і все горе.

Чи пісня твоя вже на віки сконала
 у мить, як ти мліла в обіймах моїх —
 а вітер сі звуки на крилах своїх
 ніс в далеч блакитну, що сонцем палала?

І сонце остріє, забудеш всі муки
 і все, що так вяже тебе на землі...
 У сяюче сонце на хмарах злети,
 далеко в простори знімаючи руки.

III. Так німо слухала...

Так німо слухала моїх ти слів,
 як говорив я про життя й народ;
 хоч слів ярких я добирав, як вмів,
 мовчала ти й гляділа у город.

Як про любов казати став тобі,
обнявши стать впивавсь в твої уста,
ти палко так шептала все тоді:
„Ох ще, мій любий, ще, моє життя!“

Іванови Францови.

(Відповідь на його посланіє).*)

„La poésie n'a pas la Verité pour objet, elle n'a qu' elle-même“.

Charles Baudelaire.

Ні, мій учителю і друже,
Про мене все це не байдуже —
Життя з його скаженим шалом,
З погонею за ідеалом,
З його стражданням і болінням
І невгамованим сумлінням,
З його пекучою нудьгою
І пристрастю і боротьбою...
Життя — се дві противні сили,
Що між собою в бій вступили.
Одна з них — велитень-гнобитель,
А друга — геній-визволитель,
Його двусічня остра криця
Влучна, як з неба блискавиця.
Але і велитень могутий
В руці тримає меч блискучий, —
Страшні, тяжкі його удари,
А ще страшніш таємні чари.
Як маю я його цуратись,
Чи від ударів ухилатись?
О, ні! Я, взявши в руку зброю,
Іду за генієм до бою;
Рубаюсь в ворогом, співаю,
В піснях до бою закликаю
Всіх тих, що мляві чи недужі,
Чи під укриттям сплять байдужі.
І знаю я, що замість плати
Мене чекають каря, страти...

*) Див. Літ.-Наук. Вістник 1903 р. кн. I.

Та чи-ж страшний удар обуха
 Там, де буяє творчість духа?
 Одна хвилинка раювання
 Там викупає всі страждання,
 Бо то — чуття свободні, щирі
 Бренять у сьвятоблливій лірі!
 І прикро, як у-ряд зі мною
 Стають, немов би теж до бою,
 Властиво-ж для пихи своєї
 З порожнім серцем Фарисеї,
 І папіровими мечами
 Вимахують над головами...
 Хто кликав їх? чого їм треба?
 Чи-ж хробакам потрібне небо?
 Нехай ідуть всі ті нездари
 На торговиці та базари!
 Нікчемний крам, дрібні вигоди —
 От їх найвисшій клейноди!...
 Але коли повсякчас битись,
 То серце може озлобитись,
 Охляти може, зачерствіти,
 Завянуть, як без сонця квіти.
 Душа бажає скинути пута,
 Що в їх з давен вона закута;
 Бажає ширшого простору, —
 Схопитись і влетіти в гору,
 Життє брудне, життє нікчемне
 Забути і пізнати надземне,
 Все неосяжне — охопити,
 Незрозуміле — зрозуміти...
 О, друже мій, то не дурниці
 Всі ті щасливі небиллиці —
 Про райських гурій, про нірвану,
 Про землю ту обітовану.
 Вони тягар життя скидають
 І душу раєм надихають!
 Чи-ж все те розумом збагнути,
 Що дасть ся серцеві відчуті?
 І чи можливо без утрати
 Свобідний творчий дух скувати?
 І хто Поезію-царицю
 Посьміє кинуть у вязницю?
 Хто вкаже шлях їй чи напрямом,
 Коли вона не зносить рямок?
 В ній всі краси кольори сяють,
 В ній всі чуття і змисли грають!

До мене, як горожанина,
 Ставляй вишоги — я людина.
 А як поет, — без перепони
 Я стежу творчости закони;
 З них повстають мої ідеї, —
 Найкрасший скарб душі моєї!
 Творю я їх не для шаноби, —
 Не руш, коли не до вподоби...
 І ще скажу, мій славний друже:
 Я не беру життя байдуже.
 Високих дум сьвяті скрижалі,
 Всі наші радощі і жалі,
 Всі ті боління і надії
 І чарівливі, гарні мрії, —
 Все, що від тебе в серце впало,
 Не загубилось, не пропало.
 Моя девіза: йти за віком
 І бути цілим чоловіком!

3 червня 1902.
 Зелені Сьвята. Харків.

Микола Вороний.

М. П. Старицький.

Заклятий скарб.

Подільська легенда.

[Конець].

VIII.*)

Два роки з тої ночі минуло, коли над Ясем засунулась ляда на віки і замкнулись з низу у льохах залізом ковані двері. Два роки минуло, і всі забули, чи силкувались забути про ті лихі вчинки, які скоїлись у ту страшну ніч: забули про похованого живцем Яся, забули про Запольського й Казніру, що зомлівали в вязниці. Кожен далеко обходив північну башту; вона віджахала сусідніх мешканців. Звідтіль у глупу ніч часто линув стогін важкий, або розлягались ревні ридання... Усі й забули нещасного козака, тільки одна душа ховала пам'ять про його: то — князівна Ядвіґа.

Отямилась вона другого дня після страшної ночі в одорблїм ридвані, глянула в вікно і вбачила цілу батаву вершників і лицарства, що провозжали її... Але його... його між ними вже не було. І уявилась тоді Ядвізі страховина її долі: порвалась була князівна вискочити геть, розпитати всіх про дорогого Яся, на вколїшках їх благати, аби визволили хороброго, коханого козака... але враз почула вона на собі холодний, жорсткий погляд. Озирнувшись — аж поруч неї сидить її князь-отець.

Зомліла Ядвіґа, немов побачивши коло себе дикого, хижого звіря, і сїпнулась була до дверцяток... Хай її убють, хай коні

*) Див. кн. I, ст. 17—40; кн. II, ст. 85—115.

затопчуть — дарма, але їй годі з ним разом сидіти; від його тхне сьвіжою чоловічою кровю, від його віє могильним холодом підземного склепу...

Сіпнула була Ядвіґа, але її спинив глумливий голос:

— Не силкуй ся, князівно; з ридвана тобі не вискочити.

Опустила руки Ядвіґа.

— Сядь і слухай, що я тобі казати-му! — суворо проговорив князь і дужою рукою посадовив її знову на місце. Не звела й очий на князя Ядвіґа, а тільки серце її стислось від безнадійної туги.

— Хлопа нема вже більше на сьвітї, або ік почи не стане вже напевно! — провадив далі похмуро темний як ніч князь і слова його тяжезним камінем падали на Ядвіґу. — Ніхто його не зратує, ніхто... Сили нема! Ти-ж і не поривай ся від мене втікати, — се дурниця; та коли-б і втекла, то під першим дубом замерзнеш, бо ми вже далеко від замку. Ти мусиш забути про хлопа, чуєш, ти мусиш забути! — промовив він ще глухійше, здавляючи холодною рукою тремтячу руку дочки. — Ти повинна його раз на віки забути; могила своїх жертв не вертає... Та гляди, щоб з твоїх уст не злетіло й слова про ту ганьбу до віку, до суду, инак не будь я Потоцький, коли ти не зміниш свою княжу корону на каптур чернечий.

— Не забуду ніколи... — прошепотіла побілїлими губами Ядвіґа.

— Не забудеш? Ха-ха! — засьміяв ся її батько пекельно. — Так згадувати-меш його в камяній своїй домовині, в захованій келїї, де ти будеш замурована до живоття, і ніхто не прийде туди поділити з тобою ні твоїх скарг, ні твоїх божевільних сліз та зітхань... Клянусь нечистою силою, що станеть ся моя воля і її не зламає навіть смерть: бо всі свої незлічені добра заофірую на кляштор і там невідомою затворицею ти згинеш. Мені легше перебути твою смерть, ніж свого славного роду публіку... Ти остання паросль величного дерева: так або пишай ся у королївській короні, пануй владою, роскошуй у всесьвітніх утіхах, або нудись в могильній самотині... В останній се тобі раз подаю! — завершив князь стискаючи до болю її руку. — Мовчи-ж, як можна, стань камінем, коли не хочеш моєї пімети зазнати!

На третій день перед Ядвіґою побігли острі дахи львівських будинків, башт і дзвінниць; наблизились високі, неперелазні мури

кармелітського кляштора, мелькнула брама і зачинились за нею ковані двері. — Тут, за тими високими мурами, — наказав ще раз їй отець, — подумай ти про свій учинок, викинь дурощі з голови і згадай, що ти князівна Потоцька! — Наказав тай попросився з нею, зимний як вітер безмірних північних просторів, упомянувши, що за рік навідаєть ся до неї.

Так от грюкнула за князівною остання фіртка, і сестри-Кармелітки провели Ядвігу під склепіння високого, готичного храму.

Правда, можна заціпити слово, можна замкнути уста, та не можна приспати й задавити непокірної, свавільної думки.

Мовчить Ядвіга; її слова від неї не чують сестри-черниці, і тільки бачуть її замкнуті уста, насуплені брови та бліде обличчя; а тимчасом у голівці в князівни палають негасимим огнем її думи, — не замовити їх молитвами, не закропити росою нерозважених сліз.

В той час, коли всі вони молились на вколішках під високим склепінням готичного храму, коли крізь довгі різноколірні вікна пронизувались цілі снопи соняшного проміння і слались на долівці та на спинах богомольців веселкавими, ясними кружальцями, коли стовпи золотої куряви вдіймались косяками по храму, займаючи ширим золотом білі каптури Кармеліток і постаті мармурових фігур, коли сизий, кадильний дим слав ся хвилястою пеленою по храму і ксьондз виголошував зрушливе казанє, а орган голосив щось відрадне та щасливе, тоді у ті велебні хвилини перед князівною виринала страшна уява останнього розставання; блідий Ясь, скажений отець, рипання петлиць иржавих й замираючий стукіт по кам'яних сходах ступнів, а далі несходимі льохи і в них прикутий до стовпа Ясь, знесилений від голоду і жадоби, з висохлим від голодної муки лицем... і розшматована кіньми дорога няня-бабуся, що любила її як свою рідну дитину...

І Ядвігу огортала тоді смертельна нудьга, і треба було всю горду волю напружити, щоб не заломити з розпачі рук і не кинутись ниць головою на холодний з мarmору зложений діл. Коли-ж панахиду служили у храмі і в ставниках горіли хмуру свічки, і сумний Реквієм лунав під темним склепінням, а за товстими мурами шелестіла голими вітями плаксива осінь, тоді на її личку займались огнем поцілунки і вчували ся їй горячі стискання, а неборна жадоба щастя й живого слова проймала її всю цілком. Тоді простягались руки її до химерної мрії і ловили холодну порожняву, а очі шукали під тяжким склепінням дорогі риси і ги-

нули в невідгучній пільмі. А які нерозважні сльози лились у келії самотливій, коли на дворі вила, стогнала сива хуртовина і забивала свігом вікно, а невеличка лампада блимала перед образом, осьвічуючи темну постать на ліжку... О, тоді в її пам'яті прокидались ті довгі зимові вечери, коли вони з Ясем і нянею сиділи в порожній, похмурій залі біля коминка, а кругом замка гукала і скиглила хуґа, силулючись діввати ся до кагли; тоді рука Ядвіґи лежала в руці дорогого Яся, її головка схилялась йому на плече, а він з такою ласкою, в таким закоханн'ям пестував її схилене чоло та стискав у дужій руці її делікатну рученьку. Няня-бабуся прядла тоді сидячи на дубовім ослоні, а вони біля неї; край ніг тихо й мирно дзюрчало її веретено, а відгучно йому лила ся тиха казка про те, як короленко кохав королівну, як недобрий отець хотів короленка з сьвіта зігнати і як королівна його захистила.

Прокидалась Ядвіґа в своїй келії; здалека долітали до неї нудні співи чернечі та стогнав жалібний вітер..

І так котились довгі дні й безодні ночі за читанн'єм реліґійних книжок, за наукою з матір'ю-ігуменею і за некучими споґадами, коли Ядвіґині очі займались потайним полум'ям.

Раз у страшелезну хуґу, що вила голодним сїроманцем і стугоніла жажливо в монастирські вікна, постукав ся у браму якийсь заблуда-прочанин, благаючи на Пречисту і Пресьвяту Панну притулку. По пильних оглядинах хирного, древнього старця ігуменя зважилась впустити його до трапезної відіґритись і підкрепитись, чим Бог послав.

Серед одноманітної, уїдливої нудьги ся поява зацікавила і відживила трохи черниць; вони всі зійшли ся до трапезної подивитись і послухати прочанина-старця, тим паче, що під сїряком у його відбивала ся й кобза. Навіть князівна, що від людини ховалась, спокусилась спільним зацікавленн'ям і вступила теж до сьвітлиці.

Старець сидів у кутку в затінку уникаючи сьвітла, бо його очі надзвичайно блищали. Сиве волосся і біла як молоко борода закривали йому майже весь вид, а похилий, згорблений стан надавав йому нуждений вигляд безпорадної, хирної старости.

В час, коли з'явилась князівна, старезний дідусь здригнув ся і кинув на неї запальний погляд, але за мить він закашляв ся і зігнув ся ще нижче. Коли підкрепив ся трапезою старець і запив вечерю ковшем меду, то господиня черниця попросила діда або розказати

що небудь про сьвятині, або заспівати що божественне. Дід не дав себе довго прохати, наладив кобзу і заспівав голосним на подив та дзвінким голосом козачу думу.

Чулі згуки то лились злюба, то зростали до драматичного льоту, а живе слово виразне, немов з болістю відривалось від серця... І всі замовкли, заслухались, а князівна затріпотіла й замерла під впливом якогось давнього, зазнаного почуття. А старець співав про козака-юнака, що покохав ревно царівну, та що й вона йому запряглась у вірнім коханні... Козак іде добувати собі славу, своїм звияством чудує весь сьвіт, своїм лицарством закраша всі царства та з всесьвітньою славою спішить ся до ніг чарівної царівни; але царівна дума, що козака вбито, що він уже під землею вітлів, тай про коханця забула, бо корона й золото засліпляють їй очі.

Слуха князівна і кожне слово пронизує їй серце ножем; вона підводить ся... їй темніє в очах... трапезна починає повагом крутитись.

А старець співа про те, що Бог клятьби її не забув і земля заступилась... стала судією...

Князівна скрикнула тай зомліла. Внесли її до келії уже в нервовій огневиці. Про причину ніхто не наважив ся натякнути й словом, а тільки мовчки упали всі коло хворої...

Але порошистий сніг не на вік криє землю. Настане весна, прилетять ластівки і зацьвіте знову земля крином... Отак і серце дівоче: пригріє нове сонечко і мертве серце затріпоче новими втіхами, новим життям...

Горде серце у дочки князя Потоцького! Минуло вже часу чимало, а разливе горе стратило лише пекучість і змінилось на елегічну сумоту; не ослабла тільки в йому трутизна гіркої образи, яку стерпіла від батька князівна, і не забулась жорстока зневага, з якою показав він над нею свою безмежну, князівську волю.

І прокинулась у Ядвігн гордота князів Потоцьких, і заманулось їй чужому слову більше не коритись, а самій над людьми владно царювати, як царює борвій могутній над похиленим лісом. І пригадались їй забуті отцеві слова... А тимчасом у хмурому замку, заметенім геть снігом, сидів як тума в своїй башті князь Потоцький, і закортіло йому раз у своїй пімсті упевнитись, по-смакувати виглядом смерти своїх ворогів... Мовчки встав князь, вдійма з стіни тяжкого ключа і з ліхтарнею в руці стунає по слизьких сходах... Ось перед ним якісь ковані двері; засунув князь

іржавий ключ у замочне вічко і повернув його з натугою тричі; ришнули двері і на князя повіяло гнилою вохкістю з підземелля. Довго йшов князь по покручених льохах, ходниках, аж поки не вийшов і не зупинився на знайомій площинці.

Дикий, лютий усміх скривив йому хмуре, жорстке лице: перед ним у мутній сьвітлій плямі виявився прикований до стіни ланцюгом якийсь труп, що вже зігнув був майже цілком; принаймні замість обличчя чорними ямами позирав на князя якийсь кістяк. Князь з огидою відвернувся, але знов притяг його очі до себе страшний мрець; князь глянув і завважив, що він був у тій саме одежі, в якій був тоді проклятий хлоп; се йому впало в око, але разом здалось, мов би постать мерця була трохи нижча за хлопа, про те кістяк же без тіла мав зсунутись... Його мосць задоволений плюнув на трупа під шапку і повернув назад. Але не вспів князь зробити кілька кроків, щоб розгледіти яким ходником повертати, як наткнувся зненацька на другого трупа, що лежав крижем ниць... Здивований князь присьвітив, — то була постать жіноча, і по косі і по одежі не можна було помилитись.

— Панна Казимира! — аж скрикнув здивований князь. — Яким робом?

Князь замислився і згадав, що він сам вчинив необачність, не заклепавши на глухо ляди, що, мається розуміти, затворники через віко вилізли у льох, аби спробувати викопатись на сьвіт... Князь з досади ткнув чоботом у голову трупа з такою силою, що черепок відскочив, а коси розсипались руном... Коли-б придивився до черенка князь, то примітив би, що він був проломлений, але його-мость розсатанів і не був уже здатен на розвідки; він ударив ще раз і в-друге чоботом труп і зареготав дико: — „Ха, думала шельма втекти! Ні, не такі у мене льохи, щоб з них можна було викрастись, не такі! Одно тільки жалко, що здохла рано. Було-б втішно мойому серцю, коли-б ти умлівала не рік і не два замурована в башті, смакуючи мою кару за догляд дитини, але щож вдієш... дав маху! А деж ще дозорця?“ — І князь посунув по ходнику шукати пана Запольского. Важкий дух стояв у льохах, повний трупячого смороду, не провітрений він давив задухом груді і у князя вже разів кілька заморочилась була так голова, що ледви встояв на ногах; а ходник як на те ще вузчав і спускався в низ. По дорозі князь знайшов у одному місці якийсь зотлілий шматочок, мов би то стьожку; тільки чого-б вона у пана взяла ся? —

а в другім — цввілий шматок хліба, зчорнілий на камінець... Очевидячки, сюдою тікав дозорця; але далі йти було ніяк, — ходник розділяв ся на дві віти, легко було заблудитись тай дихати важче ставало. Князь ухопив ся за груди, опер ся на слизьку, холодну стіну, щоб відпочити. — „Чого ще мені того падла шукати?“ — стукотіли йому думки в голову. — „Куди йому у ката втекти? Звідсіль виходу другого нема... викопатись можна хиба тільки до пекла... Ну, і опинив ся він там!“

Князь повернув ся раптом назад і добре вчинив, бо инак в льоху zostав ся-б на віки. Вискочивши на сьвіт він на порозі зомлів і пролежав непритомним з добру годину, а очунявши ледви дочвалав до своєї башти. Другого дня не розпитуючись князь звелів утяти голову харчевнику, що мусів що тижня раз подавати поживок вязням у квартиру.

Пройшла зима й весна, а князь сидів тай сидів у своїй башті-темниці, не показуючись людям на очи. До його пробував заїздити дехто з магнатів, але він відмовляв ся хворобою і не витав жадного гостя. Так усі й залишили ведмеда у його лігві лежати. Тільки вже літом мусів прийняти князь посланця з листом від найяснішого круля. Король був збентежений хворобою князя і трівожив ся за його дочку... Запрошував сердечно обох їх до Львова, обіцяючи і своїх лікарів і свій догляд; нарешті закінчив найясніший, що такої розкішної красуні, як князівна Ядвіга, такої розумниці гріх дома ховати, що їй треба сьвіта побачити, щоб здивувати собою весь мир. Ласкавий лист королівський зрушив вельми князя і він відписав з глибокими подяками за ушановання, що на зиму сподіваєть ся зажити великої чести і оселитись у Львові в власному палацу.

Пізнньої осени вже був там князь Потоцький і вступив перве у келію до своєї дочки. Ядвіга глянула на отця і зблідла, але окинула його гордим поглядом і низько вклонила ся.

— Що, надумалась? — спитав її князь сухо.

— Надумалась, — відповіла загадково князівна.

— І маєш...

— Маю замах вищий за князів Потоцьких...

— О, моя дитино! — поривчасто пригорнув її батько; але вона не відгукнулась серцем на те витання, і князь поцілував її в бліді та холодні уста.

Незабаром рознеслась по Львові вістка, що князь Потоцький оселив ся з красунею дочкою у Львові і широко відчинив пишній

магнатерії двері; незабаром слава про надзвичайну, невбачану красу князівни облетіла все місто і всі околиці; незабаром і молоде й старе від чарів її спяніло і збожеволіло в-край...

ІХ.

Настало літо. Загадав князь Потоцький для свого і для чужоземного лицарства дати турніра, та такого бучного, якого ще й на сьвітї не чуто, і то на честь дочки своєї князівни Ядвіги, якій наступав вісімнадцятий рік. На тій учті гоїній мусів бути й найяснійший король. Він цілу зиму розїзжав по крайниціях свого великого панства, для того й не бачив ся ще з своїм першим вольможцем.

Гей, і бучно-ж сьвяткував своє сьвято князь Потоцький, так бучно, що слава про те пережила багато віків та долинула і до нас сивою старовиною.

За причілком островерхих мурів міста Львова розчищений був великий майдан, посипаний злотистим піском; надокола огорожений він був високим парканом, укритим дорогим кармазином і пишними цареградськими килимами, а крім того його ще прикрашено було сріблястими саетами, різнобарвими корогами й вінками з дубового віття. На всіх кутках стояли герольди, закуті у сталь, у шоломах, з струсовими перами і держали в руках срібні суремки. Поміж сидінням навкруги під парканом здіймались високі золото-сяйні шандали з широкими кадильницями, де курились арабські пахощі і сповняли чудовим духом цілий майдан.

З приходу збудовано було тріумфову браму і оздоблено її горорівьбою; там тиелась сила джур і збройничих. По під парканом були навкруги приладновані розкішні сидіння, оксамитом вкриті, золотими шнурами з кутасами облямовані, і то для значних пань і панянок. Просто приходу, на високім амвоні красував ся парчовий намет, призначений для царіці сього пишного сьвята і для її близьких; широкі сходи, устеляні пишними килимами, спускались від амвони аж до самого кону. Скрізь блискотіли, яснілись єдваби, глазетні, шовкові, прозорі тканини, искрились каміння і рожевіли чарівними трояндами видочки панянок; молоді, красно вистроєні панянки метушились усюди. Але над усі відбивалась красою і пишним убранням князівна Ядвіга.

Два роки майже минуло від страшної ночі в князівському замку і Ядвіга переродилась цілком: із завзятої, палкої, вродливо-

чарівної панянки вона стала недосяжною красунею-можновладкою. Вона сиділа тепер на високих креселку, пишна та величя, як справжня цариця. Парчова суто-злата сукня облягала її станочок, мов точений з під високого гаптованого перлами коміра, горіло на шийці дороге неоцінене намисто, а з плечій збігала пишними блискучими хвилями манта. Пишна молодь, яка не брала участі в лицарському герці, роїлась навколо амвони, силкуючись піймати від невдуманої красуні хоч слово, хоч погляд, хоч усьміх, але князівна байдуже, згорда позирала на їх зальоти, не обділяючи упадників навіть недбалою ласкою...

Вся увага її прикута була до брами, за якою з'їжджалось уже на пишних конях лицарство, з'їжджалось, але в браму на кін ще не вступало. Кожен приїзд лицаря сповіщався вибухом гармати і особливим сурмінням. А пишне панство залило вже геть усі сидіння, всі лавки, всі місця під обширим, паркановим колом, так що весь кін видавався тепер велитенським, злотистим кружалом, облямованим яркою, веселковою крайкою. А навкруги паркаву на мурах кишів хвилястим морем народ; дерева, дахи теж були обнизані цікавим людом; деякі шибайголови спинались зухвало навіть на високий паркан. У середині тимчасом розносили гайдуки на величезних, срібних тацах гостям всякі солодкі присмаки і прохолодні трунки. Навколо стояв жвавий гомін, що нагадував гудіння бджіл. Сонце підбилося геть-геть, але з початку воно вкрите було серпанком легких хмарок, а потім вітрець їх розвіяв і сліпуче, гаряче проміння його заискрило над живою картиною і її всю відживило огнистими барвами. Тут враз гримнули гармати з мурів, засурмили голосно сурми, загули котли й тулумбаси, і знялось бурею здалека народне витання; все на майдані змовкло, принишкло, і в тиші, що впала, вчувалось лише лунання далеких викриків: „Віват! Нех живе! Слава королю, слава князю!“ Аж ось знявся галас коло брами і на кін виїхав на білаому як срібло коні сам найясніший король. Рядом з ним їхав на злотистому огірю якийсь значний лицар у пишнім турецьким уборі. За ним у слід виступав на сивому румаку сам господарь баєчного сьвята, князь Потоцький, побік з молодим князем Радзівілом, а за останніми виїжджала вже попарно решта лицарства. У всіх були закриті причілля, тільки у короля було відкрите лице. А хороше-ж було те лице! З високим чолом, добрими, блакитними очима, з довгими, русявими вусами, що спадали аж на груди; правда,

що очи ті знали й грізно дивитись ворогови у вічі, але тепер в них грала лише милість та ласка. Лице йому обтіняла стальова мисюрка, що звисала з шолома; все узброєння і одежа були йому занадто прості, але на його величній поставі і серед пишного лицарства можна було зразу вгадати його за справжнього короля. Він наблизив ся до намета, під яким сиділа Ядвіґа, і острогами примусив коня нахилити голову перед молодою красунею. Ядвіґа зійшла в низ по сходах; двоє молодих джурів несли слідом за нею розкішний тяг її сукні. Вона підійшла до руки короля, а той узяв князівну за руку і поцілував її в голову.

— Правду про красу твою принесла нам широка чутка, — промовив він до Ядвіґи, — а все-ж не здолала вона списати того, що ми бачимо на око; не дарма-ж ми приїхали у Львів, на честь такої красуні можна не одного списа зламати!

— В таких разі я тричі маю дякувати Богу за неї, — відповіла почтиво і разом величньо Ядвіґа, схиливши перед королем голову, — бо вона дала мені змогу побачити нашого славного, величнього, улюбленого всіми короля.

— З такою красою ти злучила й ясну головку, — усміхнув ся привітно король до Ядвіґи, — і мені до правди здасть ся, що князівна здолала-б зручно носити і вищу корону.

У Ядвіґи личко спалахнуло ярким полум'ям, і вона закрила свої очи довгими, темнистими віями; але за мить перемогла таки свою соромливість і мовила щиро:

— Найясніший король забув серце, а воно й для корони найпотрібніше.

— О, моя найцінніша в Речи Посполитій перлино! — скрикнув заворожений і радий король. — Ти сто крять справедлива, і моє серце тепер озвалось...

Але тут завваживши, що останні слова його цілком замішали панянку, змінив зразу розмову, і показавши рукою на лицаря в турецькій одежі додав:

— Не здивуй, моя ясна князівно, що ми пишаємось рідним і пробач нам наш захват ревний, але от і чужестранний славута зачудував ся з нашої квітки і просить мене запрезентувати його цариці тутешнього сьвята... Мурза турецький, перший герцівник і знаний на схід сонця звияжець...

Ядвіґа всміхнулась привабно, задовольнена з похвал і з того, що розмова перейшла на лекшу дорогу; а лицар примітивши, що

річ іде про нього, виступив конем у перед, приложив праву руку до чола й до серця, а потім зложивши руки на грудях і нахиливши голову, промовив звертаючись до Ядвіги:

— До сього часу під розкішним небом моєї отчизни не вважали північну зорю за найкращу, але тепер, наблизившись до неї я бачу, що вона не тільки перша за всі, але прекрасніша за весь обрій яскраво-зористий: її променисте сіяння сліпить очи людині.

Король з ухмілкою перетлумачив Ядвізі сю розкішну похвалу. Ядвіга аж зашарілась від тих слів і від пильного, палкого погляду, яким пронизував її мурза.

— Прощу його королівську милость переказати хороброму лицарю, що наше серце з того вельми радіє, коли турецькому можновладцю вподобалось сьняння північних зір польської корони і що нам утішно мати такого прихильця за друга і бачити його на воюваннях під нашими стягами! — обернулась вона до короля.

— Твоя донька, мій княже, правдива Клеопатра! — покрикнув поривно король до старого Потоцького. — Але — присягаюсь на гонор, на мою долю випала роля не королівська: бути посередником замилуванім, — весело засьміяв ся король, — а для того я й зрікаюсь її, тим паче, що нам треба ухилятись від приводу до змагання з Туреччиною...

Орлиним, королівським поглядом обвів він усіх і обернув ся до лицарства:

— Славне і ясне лицарство, я починаю герць!

Король дав гасло. Засурмили у срібні сурми вістовці і почалась славна лицарська забава. Першим герцем була оголошена стрільба з сагайдаків у лету. Ядвіга зняла з пальця свій перстень коштовний і офірувала на дар; його повісили на високу віху. Мета була надзвичайно трудна: діамант искрив на сонці, як велика крапля води... Треба було надмірно острого ока і вірної руки. Ушикувалось лицарство і по черезно стало з сагайдаками виступати до віхи. Засвітіли в повітрі перисті стріли; більша часть їх пролітала поуз то минаючи геть, то черкаючи злегка той перстень, але жадна ще не збила його з шовкової нитки і не скинула до ніжок його господині-красуні.

Ось виступив турецький лицар і натяг свій міцний лук. Дзенькнула тетива, заспівала стріла і вдарила майже в середину перстня, тільки не збила його, а прицьвяхувала до дерева. Гучні похвали і оплески залунали навколо; але завдання не було спра-

влене достоту, перстїнь не впав до нїг... І турецький лицар, приклавши руку до чола і до груднїй, не наважив ся підїйти за нагородою до князївни.

Тодї виїхав на своїм гнїдїм сам найяснїйший і пустив до мети крилату стрїлу; свиснула, звелась легкопера і влучила саме в середину перстня, але накінецьник розбив надрїзаний уже стрїлою турецькою перстїнь і вишиб з пробоїни ту стрїлу: дві половинки перстня розлетїлись геть у рїжні сторони, а дві стрїли, закрутившись у повітрі, впали край амвони князївни. Підняв ся страшенний гвалт! „Вїват! Слава королю! Нєх жиє!“ — залунало всюди; засурмили суремки, загули тулумбаси і покритив усе гуркїт гармат. Король уклонив ся на всї сторони, але сам не підїшов до князївни, а скочив з коня, взяв під руку мурзу і з ним разом підїшов. Ще бїльший галас окрив їх і змовк зразу.

— Царице герцьова! — обернув ся до Ядвїги король. — Честь першої нагороди належить ся обом нам в рївнїй мїрі, але сама нагорода розбита... Уклоняємось твоїй ласцї: або скарай за нашу незручність, або пробач!

— Перед стрїлою нашого найяснїйшого короля й звїтяжця нїщо не може устояти: нї золото, нї криця, нї камїнь, нї серце! — усмїхнулась вона привабно. — І дай Боже, щоб так як мїй перстїнь, розпались перед королївською милостю всї вороги.

— Тїльки в сю мить я спїзнав неоцїнне моєї корони багатство, і тим поки щасливий, — сказав найяснїйший притискаючи руку до лона, — але перша черга моїму славному суборцю... — І він повїв рукою до лицаря.

Мурза виступив у перед і зложивши руки на грудях, став на одно колїно перед князївною.

Ядвїга зняла з своєї сукнї оздоблену самоцвїтами застїжку і причепила її до чалми.

— О, найяснїйший соняшний промїнь! на кого раз ти впав, тому вже не жити в смутнїй темряві!

Ядвїга надїла королеви на палець другий многоцїнний перстїнь. Найяснїйший лицар поцїлував руку князївни і промовив чуло: — Най перстїнь сей буде порукою мого щастя!

Страшенний гарматний гуркїт в галасом і хвалебними сурмами розлїг ся в ту мить і заглушив королївскї слова; але їх почула Ядвїга і серце їй загорїлось таким запишанням, такою гордотю, яких вона ще не зазнала в життї. Личенько її променїло

зірницею, очи палали від захвату, серце солодко тьохкало: влада безкрая і неосяжне величчя! Нічисї волї над тобою не буде... Король край твоїх ніг і нема кінця твоїй силї! Ядвізі затуманив ся сьвіт... І вона схилилась до високої стїнки креселка.

А тимчасом в урочисту браму в'їзджало попарно ще иньче лицарство... Уславлені ймення вигукувались герольдами і лунали в повітрі. Всї лицарі були одягнені в зелені жупани. Всїх поглядачів зворушила цікавість; починалась улюблена старописьма потїха: метання дротиків. Лицарі налітали, ганяли, силкуючись один одного влучити списком-дротом з набіленим крейдю накопичником. Вони зручно вихилялись, відбивались і кожний хвацький, митецький рух викликав бучну похвалу.

Але кін помалу став спорознятися: лицарі з білими плямами на зелених жупанах відлучались від герця і нарешті на кону лишило ся тільки двоє: король та син турецького можновладця Алї. Довго вони один за одним ганялись, зграбно відхиляючись від поразів і сьміло їх націляючи, але їх жупани були ще чисті і жадної білої плямки на них не вбачалось. А це враз підскочив конем турецький лицар і несподівано для всїх здвигнув рукою; влучно націлений дрот порвав ся до короля, але в ту-ж мить припав той до сїдла і дрот пролетїв поуз над головою короля. Не встиг же й лицар відскочити на бік, як король підвів ся на сїдлі раптом, розмахнув ся рукою і дрот, блиснувши в повітрі, ударив турецького лицаря в груди. Голосне, гвалтовне „віват!“ привитало бурею другу королївську звятигу, а з мїських мурів гармати воздали бучну ясу. Засурмили в-третє в свої суремки герольди і оголосили третїй, найцікавіший і найстрашнїйший герць на мечох та кривулях. Лицарі спустили причїлля і добули мечі.

Впала зразу на майдан тиша. Коли се залунала з-за брами суремка і герольд сповїстив голосно: „Прибув незнаний лицар і бажа вступити в скритим іменням!“

— По турнїрних звичаях, — відповів господар, — має право кожен заховати свою персону, аби поручив ся хто в його лицарській достатї.

— Я тому поручник, — озвав ся візір Алї.

— В такїм разї прибулий лицар — наш дорогїй гїсть, і ми просимо його вшанувати герць, — заявив герольдови господар.

Засурмили суремки і вїхав у браму лицар на вороному конї, весь залитий у чорну, гартовану сталь, лише на чорнїй тарчі його

ясніли сріблом дві перехрещені кістки з мертвою поверх головою. З першого погляду стрепенулось серце у всіх, а у Ядвіги воно взялось кригою.

— Як величати пишного пана? — запитав господар у лицаря, нахиливши чоло.

— Девіза моя, ясноосвіщаний княже, — відповів глухо з під наличника лицар, — Смерть, а гасло — Земля!

Ядвіга скрикнула і вхопилась рукою за серце.

— Остро! — відповів господар усьміхнувшись. — За першою — конечний скуток — друга. Так прошу до лави! — показав він привітно рукою.

Але похмурий лицар не рушав з місця, а підвівши голову голосно й зухвало покрикнув:

— Викликаю на герць поєдинок! Хто має серце безстрашне, хто може до поклику помсти озватись, той виходь до бою! — І незнанець кинув згорда свою рукавицю. Голос його лунав так глухо й суворо, що у Ядвіги знов заніміло болістю серце і вона з неподужаним жахом стисла тонкі свої руки.

Тимчасом зухвалий поклик нового лицаря обурив присутних; лицарство кинулось до тої рукавиці... Але князь Потоцький протяг руку і обернув ся до всіх:

— Шановне лицарство і панство! Мені і по моїму віку і по господарському праву належить першому стятись з лицарем, коли він покликав до бою так грізно й завзято.

Ніхто не перечив; увага князя була правдива, і літній по славі, загартований у січах вояк підняв кинуту рукавицю. Всі замерли. Незнай-лицар ударив острогами свого вороного коня і відбасував кілька кроків назад. Хвилину супротивники міряли один одного оком, а се враз блиснув мечем чорний лицар і ринув бурею, злим духом на князя. Але й сивий князь був славний, добірний вояка; він сміло держав бурхливий нальот супротивника, і дзвінко впало лезо на лезо. Уперто вів ся той бій: брязчали мечі об мечі, дико ржав кінь незнаного лицаря, немов розпалаяв ся і скаженів у тому боїщі; він то здіймав ся на дибі, то на передні схилив ся, а вуха йому аж тремтіли і білим ключам розлітала ся піна.

Коли враз раптово підвів ся на сідлі князь Потоцький і його тяжкий меч близенько сяйнув над головою у лицаря. Мить одна, і вороний чорного лицаря припав до землі, а меч князя лише

черкнув по телягах страшного суборця... Друга мить, і лицарський кінь змієм зняв ся на ноги і борвієм звив ся над князем; не встиг той зручно підставити до одсічі меча, як упав на нього з нелюдською силою громовим поразом меч супротивника... А лицар знов уже підняв обіруч меча над шоломом господаря.... І розпав ся-б шолом той на двоє, і бризнула-б темна князівська кров на злотистий пісок, і змінилось би урочисте сьвято на сумний похорон, — коли-б не король.

— Опусти меч! — покрикнув він грізно. — Іменем і владою короля!

Лицар здригнув ся, на хвилину його меч замер у повітрі, але за одну мить з повагою схилив ся перед його королівською мосцю.

— Ти, пане, забув, що се герць, а не ворожа січа; ти зрадив лицарський звичай, а для того й мусиш відкритись нам, — хто ти?

Але князь Потоцький перервав лицарю відповідь: — Прошу у найяснішого короля ласки не силувати на сей раз лицаря; він просив у нас дозволу остатись незнаним і ми дали йому на те наше княже слово; як що лицар зламав, злоби ради, чесні права шляхетного герцю, то нехай ся чорна пляма й упаде на нього, а я свого слова ламати не хочу... Тай прикро було-б того ворога мені в вічі побачити, се-б затемрило мені сьвято!

— Най буде по твому! — згодив ся король.

А лицар промовив остро: — Ми незабаром без причілля побачимось, княже, з тобою, і зведемо чесно рахунки! — тай поринув бурею з брами.

Х.

Дворець князя Потоцького палає мережаним сьвітлом. І вікна, і мури, і паркани і навіть вулиця обставлена каганчиками, і миготять вони тисячами зірок серед темної ночі, надаючи палацови якісь фантастично-огністі обриси; на чотирьох кінцях його ще горять смоляні бочки і окрашають усї забудовання з баштами і гостроверхими дахами в кривавий колір, немов би поняла все ярким сьвітлом пожежа. Високий, густий, темрявий гай, що окриває з трьох боків палац, видаєть ся тепер якимсь темним, химерним явищем, осяяним загравою. Ціле море голов заграсувало всю вулицю, так що й пропхати ся годї; натовпом пнуть ся цікаві і в дво-рище, і під браму, і на мури... Гвалт, сьміх і викрики розтина-

ють ся в теплім повітрі. З розчинених вікон у палаці лунають згуки музики. А в самих же пишних салях у середині аж сліплять очи сяєво: мигоче воно по стінах, по стелі, в панікадилах, в шандалах; искрить воно в золоті, сріблї та кришталю по столах, блискоче по пишних єдвабах, злотистих газетах, тріпоче веселкою по самоцвітах...

Пишного магнацтва, лицарів, панянок і паній не злічити по салях, оком не змилювати, а всеж лицарство закрашає величністю і незреченим прихилом король: до нього линуть і погляди всіх і серця, а над цілим квітником легурних красунь панує незгаданою красою Ядвіґа. Тільки вона щось збентежена, і хоча блідість видочка надає їй якусь надзвичайну привабу, але се турбує її отця. На проханне князя бути веселіщою і щасливою хоч на показ, бо від сього вечора залежить її доля, Ядвіґа відповіла, що не може збутись самої себе... не може затлумити страшного вражіння, яке на неї вчинив чорний лицар, бо коли-б не король, вона в одну мить зосталась би круглою сиротою.

— Так і будь же вдячнійша за те королю, — відмовив їй отець похмуро, — а про мене не дбай! Князь Потоцький зуміє знайти вухвальця і поквітувати!

В ту мить надійшов до Ядвіґи король, а господар стрівожений спогадом про лиховісну пригоду і не бажаючи себе перед його найяснійшого мостю уявити сполошеним, відійшов далі; а може й те, що не захотів перешкаджати розмові короля з своєю дочкою.

— Князівна вийшла була з сьвітлиці і в їй, не вважаючи на силу огнів, стало темно, а в мойому серці ще темнійше.

— При найяснійшому королю, — відповіла чарівно Ядвіґа, — не може бути темно ніде: ми сьвітимо всі тільки позиченим сьвітлом від найяснійшої милости.

— О, моє сонце! — скрикнув король, — щоб не позичати нам один у одного сьвітла, злучимо його в одно сьвітлице! — І взяв її за похолону від зрушення руку.

— Ласка нашого короля безмірна, — ледви відвела голос Ядвіґа і бентежене полумя поняло цілком її обличчя. — Але, але... найулюблений, найславнійший владико: надмірна ласка може збаламутити розум, отруїти серце, тим паче, коли воно й без того повне великого почуття...

— Мій квіте рожевий, мій крипе! — промовив тихо король, вазираючи їй радісно в вічі. — Твоя розумна головка скрасить мені сяйво корони, твоє серце дасть мені щастя!

— Ай, на Бога! Я божеволю! — простогнала Ядвіґа і поблідла страшенно. — Таке щастя не для мене! Не витримає його серце! — похитнулась вона мало не зомлівши.

Справді, їй в ту хвилину стис холодом серце не захват, а якийсь незміркований страх; сей страх гнітив її невідступно від часу турніру: він опанував її з тої хвилини, як появився на кону чорний лицар, як вона вчула його голос: такий схожий та знайомий їй, любий, тільки тепер грізний, глухий, лиховісний, і в сю хвилину той голос озвався знов у її серці жахом.

Король був збентежився з Ядвіґиної змертвілости, але князівна заспокоїла його, попросивши лише пільги перемогти на самоті таке напосильне для неї вражіння, і поцілувавши несподівано його руку зникла раптово в другі покої.

Непримітно пройшла вона ряд пишних саль і вийшла на мармуровий рундук, що вів широкими сходами в темний, розкішний гай. Ласкава прохолода літньої пестливої ночі огорнула її кохано і помалу втишила полум'я в грудях. Ядвіґа кілька раз глибоко вітхнула в себе свіже, пахуче повітря, і їй на серці стало вільнійше і спокійнійше; вона підвела голову, окинула оком глибоку неосяжну небесну баню, що миготіла незлічимою силою яскравих зірок, і замислилась... Її сьогоднішні страхи, її звияги, її чарівна доля, пишна величність і влада без кінця-краю, — все се якось тупо і невиразно видбивалось їй у серці, в думках: але вона спочувала в тумані чуття не радість, не раювання, не захват, а якусь швидче вагу, в якій свавольно гучала журлива струна... Ядвіґі мимохіть пригадалось таке-ж зоряне небо, ще більше ласкаве, тільки не тепле, а зимове, холодне, коли вона розчинила у башті вікно, і небо глянуло їй у вічі безлічю своїх ясних очий... а зачарований гай стояв тепер перед нею, тільки в срібній, блискучій одежі, з долу-ж озивався до неї ласкавий голос коханого Яся... І князівна почувала в своїм серці такий уразливий біль, що аж руками вхопилась за груди.

Вона зійшла мерщій по сходах у гай, щоб розвіяти рухом гризоту, і пірнула зразу в густу темряву, яка окрила її якою імлюю; крізь чорне, високе склепіння віток де-не-де тільки прозирали якісь плямочки непевного світла, а в низу навкруги лежав

морок і віяв у вид вохкістю; межі деревами не було видно стежки і тільки звикла нога не помилялась ходою... Ядвіга повернула праворуч; надалі ледви мрілась сьвітляна щілина; князівна на неї й подала ся. Вона йшла тихо віддавшись у обійми гаю, в пестощі ночі, замучуючи серце, гонючи далі думки. Осяяний палац зник із очей, гомін і галас учти разом з музичними згуками загубились між густим верховіттям і незабаром чутлива тиша запаувала над гаєм. Ядвіга йшла схиливши голову, задумана, без думок... Коли се на перехресті стежки виросла перед нею якась тїнь таємнича... Ядвіга здригнулась, скрикнула і вхопилась руками за дерево... Серце у неї затріпотіло й замерло, стислось горло, захопив ся дух... А тїнь промовила до неї зрушеним, любязним голосом:

— Ядвіго, зіронько моя, не лякай ся, се я — твій вірний Ясько!

Рідний, коханий, давно нечутий голос проняв ножем серце Ядвізі, та дика гуща, темїнь, глухий час ночі дихнули на неї жахом, і вона з криком: „Мрець!“ кинулась була тікати без пам'яті, але все у неї похололо, закам'яніло і ноги відразу підкошились. Тїнь підхопила її, і зазираючи закоханими очима у вічі, відогріваючи палкими поцілунками поблідле, холодне обличчя, шепотїла пестливо: — Не бій ся, ясочко, не жахай ся! Я не мертвий, я живий... Глянь, се-ж я, я, я!...

Шепїт, поцілунки, гаряче, близьке дихання відживили поволи перелякану на смерть князівну, але вона все-ж не діймала віри словам, не могла збагнути того чуда...

— Цур мене, цур! Єзус-Марія! Мерці не встають з доми... Яся мого на сьвіті нема; князь-отець не випуска з своїх рук ворогів.

— Так, мій квіте хороший, так, моє щастя й згубо! — говорив палко лицар в оксамітнім кунтуші і чорній кереї. — Батько твій мене й не випустив, але мене зрятувало несподіване чудо...

— Ой, на Бога, заклинаю, на всіх сьвятих! — лементувала все ще Ядвіга. — Перехрестись, забожись... Я не вірю, що ти живий!

— Ось глянь! — перехрестив ся лицар і витягши з-за пазухи образок поцілував його. — Клянусь Божою Матірю, що я не мрець, не труц, не тїнь з того сьвіта, а живий, душею й тілом твій Ясь, Ясь, що коха тебе ще більше, ще запальнійше, ще бурхли-

війше! Не вже-ж на турнірі ти не пізнала мене? То-ж я був чорним лицарем!

— Ти?! Ах, моє серце щось віщувало... Я не змогла його вгамувати нічим... Хоч мені й на думку не могло впасти таке нездивоване чудо! Але як же, яким дивом ти вирвав ся з пазурів смерти?

— Слухай, сїдай тут! — відповів щасливим голосом Ясь, розстилаючи на муріжку керею для Ядвіги. — Так, з пазурів смерти, — почав він, — вона вже була в мене міцно впиалась... Мене прикували ланцюгами й замками до стовпа... Пройшов день, пройшов другий і страшні муки від голоду почали якось тупити мій мозок; тіло моє під ланцюгами обваженіло, осунулось, залізо в його врізалось, в'їлось, але знесилля й безсоння глушили різкий біль, який перевів ся на втому, на жадобу заснути... І я тої смерти, того забуття ждав, як рідної неньки... Навкруги панувала ніч, тиша аж дзвеніла і видавала голосно кожен згук, кожен що найменчий шелест...

— Бідний Ясь! — зітхнула без гуку Ядвіга.

— На третій день, — вів лицар далі, — я почав був уже дрімати, коли чую, щось грюкнуло здалека в горі, а потім злодійською ходою почало прокрадатись... А далі долинув до мене стриманий гомін; я пізнав — то розмовляли проміж себе мої найлютіїші вороги, через яких я згубив своє щастя, свою долю і конав не зазнавши життя... Вони міркували, як би втекти з вікової тюрми; Запольский знав, що з тих льохів нема виходу, що вони чим далі, тим глибились більше та більше, але в нього брєніла надія, що може він вислуха, де тонча земляна товща і викопаєть ся хоч через рік, хоч через два на сьвіт божий; харчі пак їм приносили-муть у башту що тижня; вони там будуть відпочивати у день, а в ночі брати-муть ся до роботи. Коли вони наблизились, то я озвав ся до них; мій голос так дико прогучав у підземеллі, що й сам я його не пізнав, а ворогів перелякав він на смерть: панна Казиміра так і гепнула на землю з криком, а Запольский почав тремтячим голосом промовляти „паціжі“.

— Не лякай ся, пане, — промовив я, — се не сила нечиста, а я — Ясь, прикутий через ваше злочинство до смертельної кари, але-ж за те й вам віддячено добре... Мене за два дні не стане, а ви будете поневіратись цілий вік замуrowані в башті, або пропадати-мете тут як кроти, не бачучи сьвіта божого, не чу-

ючи людського гласу, і не видряпатись вам звідсіль до кінця живота, бо товщі земельної вистачить на чотири віки невпинної праці!

— Убий, убий ту гадюку, — зашипіла панна, — инакше шпігом він буде і може нас відкрити, бо хлописька живучі...

— Проклята гадюка! — аж здригнулась Ядвіґа.

— Запольський, — не зупиняв ся Ясь, а тільки помалу в своїх жорстких руках стискав руку князівни, — відкрив з під заполи потайну маленьку ліхтарню і став її сьвітлом водити, відшукуючи мене в темряві; очевидночки він пристав був на думку лютої панни. — Сюди, — обізвав ся я знову, — не трать часу і бий мене швидче обухом, ще й спасибі скажу... Тільки перед смертю я ось що відкрию: мені, і тільки мені відоме одно місце, з якого вихід на сьвіт. — „Єсть?“ — аж остовпів з радощів пан Запольський. — Єсть, — кажу, — і ходник просьвічує наскрізь, тільки завалений... Днів три, не більше роботи! — „І ти покажеш?“ — Хоч зараз, — відповів я. — Запольський уже був рушив до мене, але Казиміра загарчала як нависна: — „Не вір йому, пане, він бреше... Хоче лише, щоб ми його розкували... Найшельма гине!“ — „Коли не ймете віри, — відповів я спокійно, — то мені байдуже; але на слово гонору, я можу ще й так вас запевнити: розкуйте мені хоч руки, бо залізо проїло їх до костів, а другі ланцюги хай мене держуть; та киньте ще мені хліба і поставте кухоль води... За сю ласку я вам скажу, де шукати виходу, і коли ви упевнитесь, що я не збрехав, тоді прокопайте ходника і тікайте для безпеки самі, а мені киньте харчів на тиждень і яку небудь залізяку чи сокиру, щоб я зміг сам уже розбити ланцюги і втекти потім. Здасть ся, — додав я при кінці, — що моя порада цілком забезпечує вас, а мені лишає тільки надію, коли ви не зломите шляхетського слова...“ Вони поміркували ся проміж себе таємно і Запольський нарешті промовив: — „Згода! Тільки коли ошукавш, то закую тебе знову, а може вигадую ще кращу яку кару!“ Він положив передо мною окрасць хліба, приніс кухоль води і зняв з моїх рук наручя; а я йому розказав, яким ходником, якими закрутнями йти, щоб попасти до того пролазу... Вони пішли, я став пручати руками, а вони були геть змертвілі, і я знесилений за кілька хвилин звисив їх і сам звис на ланцюзі...

З початку Ядвіґа з страхом слухала про визволення Яська, уповаючи, що тут без нечистої сили не обійшлось, але по мірі

розповідку лице її прояснилось і вона з давнім коханим прихилом стала слухати свого Яся, спочуваючи йому цілим серцем. А тут уже вона не здолала витримати і пригорнувшись до лицаря промовила щиро: — Сердешний, бездольний мій Ясько! Не дарма й моє серце обливалося кровю!

— О, не бездольний, коли так, а найщасливіший! — пригорнув він і поцілував її шпарко. — Та за таку хвилину я ладен витерпіти тисячу гірших ще мук; але й тоді мене вже гріла надія, а сього досить: я підкріпив себе хлібом, підживився водою і приладнавшися як-не-як заснув... Чи довго я спав, чи ні — не знаю, тільки прокинувся я бадьорим, живим і прокинувся від світлого зайчика, що від ліхтарні бігав по моїх очах...

— Він спить, — чую я, промовила Казимира, — або нажерся зразу і здох. Ходім мерщій у башту, захопимо харчів тай гайда до праці, адже роботи там не багато!

— Коли знайдемо заступа, пані добродійко, — відповів шепотом пан Запольський, — то за ніч викопаемось.

— Пан же, сподіваюсь, не збожеволіє, не визволить звідсіля того лайдака?

— А, натурально... — хихикнув Запольський, і вони подались у темряві хапливо вперед, щось упустивши на землю, бо чути було, як гупнуло...

— Ай, підлі! — скрикнула Ядвіґа; вона забувала сьогоднішнє все і жила тільки минулою хвилиною.

— Мене тоді теж обурила лютість, — провадив далі Ясь поцілувавши Ядвіґу, — я аж заскреготав зубами, що не мав змоги відплатити невдячним; вхопив я ото ланцюги і почав кожне кільце перекручувати, розгинати; позривав нігті до лиха, але заліза не подолав. Тоді я кинув ланцюги і взяв ся за кайдани; розбити їх голими руками було неспроможно; але мені по довгій натузі пощастило ся зняти з лівої ноги чобіт, а по голій нозі зсунути, або краще збити з шкурою одно путо; тоді з тим путом мені вже легше було розігнути два кільця і скинути в себе залізаний пояс; збити з другої ноги путо уже було ділом пустим...

Ядвіґа обвела своїми мармуровими рученятами Яся і притулилась до його щок жарким личеньком. Ясь сидів боючись і порушитись, не чуючи землі під собою, і провадив свій розповідок далі, мов крізь зачарований сон.

Визволившись від заліза я промняв трохи руки й ноги, потім накинув знов пута на ноги, а на груди розірвані ланцюги і всі,

як сидів. Мої вороги незабаром вернулись з рискалем і другим якимсь знярядям, тай пройшли далі не звернувши вже на мене й уваги. Тільки може через годину повернулись знов Запольський і Казимира до башти; із їхньої розмови я прочув, що вони вже геть розчистили ходник і що зараз мають тікати на сьвіт божий. Коли вони напаковані повертались назад, то Запольський мені й каже: „Ну, зоставай ся, дурню, та нас згадуї!“ — „А слово — питаю — гонору?“ — „А то не для бидла“, — засьміяв ся пан, а Казимира ще додала: — „Ще й говорить, хамисько! Вбити його на всякий случай тай уже!“

— Так, пані добродійко, — підтримав Запольський, — на ось запоясника і ткни йому межи плечі! — Подав він щось і мерщій посунув вперед, а панна поставила ліхтарню долі і стала наближатись злорадо; але не довго вона тішилась; я сїпнув ся до неї, ланцюги й кайдани розсипались в брязкотом... Крикнула панна й присїла, але за мить лежала вже з розплющеною головою...

Не довго я думав, вихопив з руки трупа запоясника, взяв ліхтарню і гайда в погоню за паном; та ледви-ледви догнав його аж за третім колїном... догнав і по його-ж радї ткнув запоясником межи плечі... Пан розвів тільки руками тай гєпнув горілиць, як той лантух.

Ядвіга здрігнула і відкинулась.

— Тобі жалко їх? — здивував Ясь.

— Ні, але страшно!...

— Звірюки, що розрадили наше щастя, що на мою голову посягнули, дістали справедливої кари! — промовив хмурним голосом Ясь і трохи перегадом почав: — Запольского я поволїк назад до моєї стїни з ланцюгами... Одяг його в свою одєжу і закувавши трупа в залїзо посадовив його на своїм місці, а сам передягшись у каштелянське убрання, узброївшись його зброєю, за годину вже був у пролазі, а через ніч за Дністром... Там я на Запольского дукати купив собі доброго коня і через тиждень уже був у Сїчі. Пощастило мені межі братчиками, і час посприав. В кількох сїчах я позвитяжив, добув слави й скарбів; мене обрали курїнним, а далі трапилось мені зратувати від смерти сього самого Алї, що прибув зі мною, і він мені став побратимом...

— О, мій славний Ясю, мій непорівняний лицарю! — знов порвала ся з захвату до свого коханця Ядвіга, забувши в ту мить і про королївське слово і про величню пиху, а піддаючись лише

пориванню молодого, щирого серця. Ясь ошалілий від щастя цілував і милував свою зірку без міри.

— Але як ти сюди влучив? — шепотіла спявіла Ядвіґа.

— Пробрав ся межі юрбою; декому з челядників по дукату сунув у руку і опинив ся, як бачиш, у гаю... Я не міг від'їхати не побачивши тебе ще раз хоч здалека; се бажання було над мене. Пантрував я на шляшку проти палацу, поки ти не з'явилась на рундуку... Серце моє віщувало, що ти вийдеш до мене, що не забудеш клятьби... Адже-ж правда?

— Правда, — відмовила Ядвіґа, починаючи мов прокидатись від чарів; про те, що вона пішла в сад проходитись без жадного заміру, змовчала.

— Так не забула про наше присягання в льоху під землею? Вона-ж озвала ся сьвідком! І будеш моєю?

Ядвіґа затремтіла. Вона зразу почула такий холод, немов би її облито крижаною водою, і нічого не відповіла.

В ту-ж хвилину залунали по гаю голоси і заблимали між деревами огники від смольниць. Ясь схопив ся як опечений і прислухав ся.

— Тебе шукають! — озвав ся він трівожно. — Чи нема тут другого виходу? Инак мене здібають... повен гай люду...

— За сим шляшком праворуч іде стежечка, вона проведе до хвіртки, що не замикаєть ся, а тільки засовуєть ся на засов...

— Ну, до нової зустрічі, моя царице, мій раю! — промовив збентежений Ясь. — Памятай же присягання, не зрадь! — Попілував він палко її в останне і зник у гущавині...

XI.

Минув рік, а мало чого не може за такий довгий час статись! Король після гойної учти мусів небавом по наглих справах державних від'їхати, а на прикінці року вибухнула межі Турцією й Польщю страшевна війна. Незлічене турецьке військо облягло чорною хмарою славний замок. Молодий, хоробрий Алі квапить ся найскорійше добути недоступну тверджу і красу всієї землі, князівну Ядвіґу, а потім ударити на Камянець.

А тимчасом по високих та німних залах похожає гнівно красуня Ядвіґа. Вона знову дома в своїм замку під Камянцем. Отець-князь за небезпеченством відвіз її до кріпкого міста, а сам з своїми потугами став під стяг королівський.

Круг князівни те-ж високе та безмовне склепіння, ті-ж залі, ті-ж ходники несходимі, ті-ж сьвітлиці. І старі предки з старих рям таксамо, як колись, позирають суворо на неї. Але пишній замок не потішає більше князівни: їй за тісно, за душно вже в ріднім гнізді. У орлиці вирости крила. Чи-ж їй, князівні, зоставатись у сім замку, коли один ступінь — і вона вже на сходах до трону, і нема межі її владі! Король — дужий на полі і безсилий край її ніг, а Польща — в руках її забавка!

Коли се полохливий стукіт у двері перервав її думки. Вона здригнулась. Рипнули двері і на порозі з'явив ся каштелян замку в перевязаною рукою.

— Князівно! — промовив він похмуро й строго. — Недобрі вістки!

— Говори! — озвалась словом Ядвіга.

— Замок не витримає більше облоги; ми погинемо всі: пороку в нас ні зєрнати, гармати побиті, бійниці і вежі зруйновані, люди конають як мухи, блідий голод наліг.

— Але на визвол до нас іде коронне військо з королем на чолі, а з ним разом і отцівські хоругви! — покрикнула Ядвіга. — Нам треба продержатись лише кілька день.

— Князівно, — прогомонів каштелян хмуро, — коронне військо розбите!

— Розбите? — перепитала невірним голосом поблідла Ядвіга. — Але король... отець?

Каштелян відкрив свою голову і охрестив себе великим хрестом.

— Його милость-король тяжко ранений, а ясноосьвіцоний князь-отець їмосці... — пробач, князівно, за сумну звістку, — тепер перед судією небесним: він поліг з славою в січі...

— Отець мій поліг!? Король поранений? — крикнула з жаху Ядвіга ламаючи руки. — А! Тоді най усе гине усе, усе!...

Безмовно стояв каштелян, не сьміючи нарушити німого горя князівни. Так точились довгі, нерозважні хвилини. Нарешті каштелян наважив ся зірвати мовчання.

— Але що накаже чинити ясна князівна? — промовив він, низько склонюючи чоло.

— А чого-ж від нас вимагає великий візір? — запитала гордо князівна.

— Ясноосьвіцона панно! Він править ключі від замка, ключі від усіх скарбів князів Потоцьких і в додачу — їмосць...

— Як? мене? — покрикнула виправившись згорда князівна. — Мене? Ясноосвіцону князівну? Єдину літоросль світопомного, славного роду? Мене, молоду короля? Ні, доки в сїм замку не збито останнього каменя, доти такої неслави не побачуть мури! Щоб я віддала на грабіж скарбниці князів Потоцьких, які збивались не десятки, а сотні літ, щоб я їм віддала нашу силу, наші гордощі? Щоб я їм себе віддала? Коли ви всі від жаху ошалїли, коли ви страхаєтесь умерти, як лицарям слід, дивлячись ворогови в вічі, то йдїть, падайте невірї до ніг, плазуйте перед нею, благайте змилювання, милосердя! А мене замкнїть у сїм замку і запалїть його на чотири кутки!

— Ми всі за ясну князівну головами наложимо, наша славна владарко, наша пишна князівно! — промовив нїяково каштелян, низько вклонившись і вийшов геть із покоїв.

Зачинились дубові двері і Ядвіґа лишилась сама. Тихо в залї. Крізь величезні вікна заглядає розжеврене небо. А князівна осяяна загравою нерухомо сидить у своїм високім креселку, охопивши руками колїна. Всї мрії — корона, влада, пишнота — все лежить тепер валявою край ніг. — Ні, стонадцять раз нї! Краще смерть, нїж ганьба! Ясноосвіцона Потоцька не дасть доторкнутись нї до себе, нї до скарбів, які згромадив весь її рід!

Освічена кривавим сяйвом пожежі, блїда, з розплетеним хвилястим волосям, в поставі грізної Немезиди, вона як богиня прекрасна...

— Але час лине!... Я чую вже, як під стусанами тяжких таранів стогне й здригаєть ся башта. Пора! Кличу тебе до помочи, пекло! — крикнула князівна і вхопивши кілька смолиць кинулась по довгих ходниках бігцем, кидаючи то там, то сям запалені смолиці. Вона прибігла до південної башти, з натугою відчинила важкі двері і увійшла в батьківську світлицю-скарбницю, відкіль вів тайник у підземелля. В ту-ж мить із підземелля долунав їй стукїт квапливих ступнїв і потайні двері несподїваво відчинились... Ядвіґа остовпіла. — Се ворог погибель несе? — скрикнула вона.

— Ні, се ратунок! — відповів знаний голос і струнка поstatt козача з'явилась у дверех.

— Ясь! — скрикнула Ядвіґа віджахнувшись назад. — Відкїля ти? Як ти дістав ся сюди?

Він підїшов до неї і взяв її міцно за руки. — Ядвіґо! — промовив він зазираючи їй в лице. — Рїк минув і я прийшов ось

по тебе! Я прийшов визволити тебе від турецьких кайданів: завзятий Алі добуває замок; чуєш, як гуркотять тарани об мурі? Тікаймо!

— Тікаймо! — промовила Ядвіґа простягаючи руки до його. — Тільки, Ясю, я візьму з собою найціннішу частку скарбів, моїх спадків величніх...

— На віщо вони тобі, моя зоре? У мене ти не будеш нужди приймати... Я добуду тобі все, чого зажадає твоя душа... Царицею жити-меш у мене, в божник тебе посаджу і молити-мусь!

— Ні, Ясю, — провадила твердо князівна, — я заклалась, я з ними не розлучусь... Поможи мені їх впакувати! — показала навкруги очима Ядвіґа і кинулась поханцем відбирати, відсипати і золото, і самоцьвіти, і перли.

Огніста заграва від пожежі червоним, химерним світлом окрасила кімнату і пишно, баєчно искрила під ним скарбниця. Скрізь наваляні були шкурятяні сакви, повні дукатів, червінців, які тепер розсипані були по всій долівці золотим градом. Сакви з неоціненими перлами і цілі купища самоцьвітів відбивали чарівним миготінням. Далі скрізь нагромаджені були цілі бурти всякої вельми цінної посуди, оздобленої коштовним камінням, всякої дорогої зброї, всяких оздоб, перстенів, наміста, наручень... Усе те горіло і жевріло пекельними скалками...

Зупинилась на марній утомі Ядвіґа і не стямилась від чудодивного видовища.

— І все-б то отсе кинути? — простогнала вона. — Ні, ні, тай ні!

Вона впала навколішки і засунувши руки по локоть у сакви й мішки стала вигребати з них цілі купи щирого золота.

— Хапай ся, князівно! — суворо сказав їй Ясь стоячи на проході. — Замок довго не встоїть!

Тоді Ядвіґа стала хапливо завязувати сакви й мішки найцінніші і зносити їх разом з Ясем до того місця, де був потайний хід у підземелля. З'явилось троє товаришів Ясевих і почали вони мішки переносити, аж поки Ясь не зняв на плечі останнього. Коли останній мішок упав на дно підземелля і за Ясем з Ядвіґою грюкнула-замкнулась ляда, в ту мить упали й ворота добутого замку. Ненатло лютий Алі вірвав ся бурєю до понятого огнем замчища... На жаль не помітили втікачі, що в останньому мішку була дірка і що зрадливі червінці сипались золотою стьожкою від скарбниці

до самого ходника. Вони опинились у глибокім підземеллі в непрозорій пільмі, і Ясь помацки знаходив дорогу. В одному місці, на завороті, в вузькій печері Ясь шепітнув тихо Ядвізі:

— Сонечко моє ясне, тут у сім місці ми заприсяглись один одному в-перве...

Ядвіга здригнулась; у неї серце зомліло.

Довго вони плентались під темним склепінням печер; нарешті ледви примітний сьвіт забренів десь на вдалі, — то був вихід, за ним чекали на них три козаки з добрими кіньми. Хутко вони нагрючили їх мішками і вирушили в дорогу...

Темна, беззоряна піч. Немов велитенське огнище палає на стрімчаку замок запалений рукою Ядвіги, а тепер певне сплюндрований лютим Алі.

По вузькій стежечці над проваллям, під яким ревів сердито потік, пробивають ся вісім вершників з привязаними до сідел мішками. Вони їдуть мовчки, боючись і слова зронити; копита у коний обмотані повстю. Але що то за поїздом тягнеть ся золотистою блядою? Ох, то сиплють ся на зелений моріжок червінці і ведуть зрадливий, золотий слід...

А хто то по страшній стежці за втікачами вганяє? Ось попередній вершник нагнувшись до землі підняв щось блискуче; при мигтінні кривавої заграви він розгледів, що то був червінець, і з дикою радістю прогарчав щось по турецьки до своєї ватаги, та вдаривши острогами коня, хутко погнав ся по золотому сліду. Коні їх легкі та дужі з певністю летіли по кручі.

— Чую стукіт, — шепоче Ясь до Ядвіги, — нас вистежили, за нами погоня; кинь свої скарби в гомінкі хвилі і полетимо швидше вперед; я знаю печерю, де ми зможемо затаїтись і де нас не знайде ніхто!

— Ясю, коханий мій, любий! Князівні шкода своїх многоцінних скарбів! Я на віки твоя, тільки з ними мене не розлучай, бо се все одно що з життям розлучитись! — відповіла Ядвіга.

Але ось у повітрі свиснуло щось легке та остре, і зойкнув стогоном Ясь і похитав ся в сідельці.

— Що з тобою, Ясю? — шепоче перелякана вельми князівна. — Тебе ранено?

— Ні! — відповів твердо Ясь. — Незугарний мірив ся стрілець: не вразя се козакови, а дрянника! Але хутчій, хутчій! —

обернув ся він до товаришів, — ще кілька гонів, і ми в печері, ми в захистку!

І на останню силу летять замучені коні. Але що то знов червоніє на темнім моріжку? Чи то не яскрять неоцінні рубіни? Ні, то блищить рядком з князівським золотом козацька кров...

Уже турецька погоня наздоганяє втікачів. Ось і Дністро заяснів широкою, каламутною хвилею, ось уже в лютістю б'ється він об скелі похмурий і сивий від піни, круто повертає по межигір'ю вузькою на південь. Ген-ген щось маячить і чорніє в підкорчів навислих і керує туди коний своїх поранений Ясь. Ще, ще кілька ступнів, і вже їм рятунок, і вже вони сховані від погоні... А кров козака капле тай капле з ураженої руки. Ось нарешті й печеря темна та хмура, мов паща величезного звіря; вона вся завішана диким повоєм, а край ніг її скаженіє Дністро... В глибині вона ділить ся на два вертепи: один іде в низ, а другий підносить ся в гору.

Гикнули козаки на бахметів, а самі вискочили в верхній вертеп; Ясь же й Ядвіга подались у нижній, куди козаки й сакви перекинули їм. Усе зникло, немов замерло в печері. Ясь охопив одною рукою тонкий стан красуні князівни, а другою добув свій спробований меч. І ніколи-б не винайти Туркам у темних підземних ходниках втікачів, коли-б у темній траві не виявив ся їх яскравий, скривавлений слід: то були погублені щирозлоті червінці та червона козака кров. Ось уже край пащі печері почув ся стукіт копит і дикий, диховісний покрик долинув у глибину до вертепа.

— Слухай, Ядвіго! — шепоче козак стискаючи князівну. — Їм скарби-ж твої тільки й потрібні, вони вганяють ся тільки за ними. Перехопимось у верхній вертеп; я знаю, звідтіль є вихід.

Але пишній князівні шкода своїх неоцінних скарбів; вона знай шепоче: — Любий мій, коханий, доцільнуй мені скарби, оборони мої гордощі!...

— На віщо вони тобі? Адже ти кохаєш мене? А я тебе над життя! Ми заживемо в своїм хуторі щасливіще, ніж у королівським палаці...

— Ти забуваєш, Ясю, — відмовила згорда Ядвіга, — що князівні Потоцькій тісно й у княжому замку!

Нічого не відказав на те Ясь, тільки завважив суворо:

— Але ми-ж загинемо! Ти чуєш, що пахне димом: то запалюють уже хмиз!

— Нас дим не займе, ми нижче; він лише небезпечен задля тамтого вертепа!

— А в верхнім вертепі мої товариші-друзі?

— Твої товариші-друзі? — підвела голову гордо, мов цариця Ядвіґа. — Але-ж вони ясноосвіщоній князівні підвладні?

Похмурився Ясь як та ніч і промовчав; а потім лише по-нуро закинув:

— Тут нема ні підвладних, ні підданих, тут усі вільні браття, і їх задушить там дим; я не можу товаришів кинути, не можу! Слухай, Ядвіґо, — нахилив він до неї, — кинь свої скарби і тікаймо до них, або я сам вирвусь і здолаю з братами погинути разом у січі!

Але князівні шкода своїх скарбів; вона плаче і пригортає до лона і Яся, і самоцьвіти й червінці...

— Слухай, Ядвіґо! — гримнув Ясь наближаючись до князівни, і вид йому став страшний. — Скажи мені тепер щирю правду! Чи мене ти кохала, чи тішила нишком пихою княжу гординю? Чи не забула ти, що в коханням моїм жартувати шкода?

Виправилась перед Ясем князівна горда та пишна, а край ніг її розсипалось градом дороге каміння й золото.

— Ти хочеш, щоб я кинула отсе все? — промовила вона роняючи з рук самоцьвіти. — Гей, забув ти, козаче, що серце мое гріє кров князів Потоцьких, і що голові моїй визначена була королівська корона! Ти волиш, щоб я занедбала своє можновладство, свою гординю і пішла-б за тобою в невідомий хутір? Ти не гаразд мене, славний лицарю, знаєш! Кохаю я тебе, козаче, як свою душу, але пиху й величність свою над себе кохаю, і ліпше умру, ніж рішусь останнього сяйва своєї зайшлої слави!

Немов дзвін золота лунав її голос владний, могутній.

— А! — скрикнув нелюдським голосом Ясь хапаючись за голову. — Так будь же ти проклята! Будь проклята з пихою тою князів Потоцьких! Сиди-ж ти тут вік з своїм бундючним, кам'яним серцем і пильнуй криваві скарби своїх предків ненадлих! Землю покликав я у сьвідки до нашого присягання, так хай же сира земля-ненька відпомстить за мене!

Застогнала лиховісно земля від тяжкого козацького покрикю і здригнула ся.

— А я, — гукнув Ясь, — знати-му, як з товаришами зустріти смерть! — І він вихопив ся прожогом у вертеп повний диму.

Зойкнула Ядвіга і кинулась за Ясем; але земля здригнула ся від покрику козачого, ще раз застугоніла, загула грізно, і перед ногами князівни земляна товща завалила геть вихід...

Не довго козаки бились з Турками: всі вони полягли до ноги, відважні, завзяті, як карпацькі орли. А Турки натішившись помстою кинулись були відшукати неоцінні скарби; але щораз, як вони зближались до вертепа, земля обвалювала ся над ними і давила вухвалих завзятців; а з глибини вилинав якийсь стогін. З жахом розбігли ся Турки від страшної печері і кинули в заклятій дорозі здобич...

Багато літ з тої давньої давнини минуло, але й досі не зможе дістатись ніхто до тої заклятої печері і накладає життям завзятець, що завігне здобути заховані під землею скарби. І що бурної ночі, коли сердитий Дністро почне по навислих скелях розкидати свою срібlistу піну, чути, як козаки стогнуть в вертепі від чорного диму і як у другім князівна ридає й бренть своїми дорогами червінцями... Кличе вона до себе свого любого лицаря, всі скарби віддає, але бідний Ясь не здолає вернутись; завалила його сира земля, чорний дим душить...

І так буде довго-довго, аж доти, поки сліди козачої крові і Ядвігиних дукатів не щезнуть на вік...

А по високих кручах лівого берега Дністра й тепер звиваєть ся окравка квіточок червоних та жовто-гарячих і тягнеть ся яскравим слідком аж до заклятої печері...

Ой, ні, то не квітки, то ясні краплі козачої крові і золоті дукати князівни...

Не один вік пролинув уже з тієї доби над землею; знесено й руїни гордого замку з недоступної скелі; про те люд і досі ще позирає з неймовірним смутком на квіточки червоні та жовто-гарячі і називає їх „крівавцями та дукатиками“...

МИХАЙЛО ЯЦКІВ.

➤ ПОЕМА ДОЛИН. ◀

На переді їхав дідуган на сивім кони, по-при нього йшов малий біловолосий внук, далі два чорновусі сини на карих. Виїхали досвіта з храму, тепер дримали, то роззирали ся. Коні ступали нога за ногою, так що хлопчина без труду рівняв ся з ними. Поломана кремениста доріжка вила ся між берегами, ярами й корчами. Їздці подримали ся на добре, тільки хлопчина ставав не свій. Оглядав ся що хвиля, бояв ся пристанути і бояв ся йти на переді. Йому мигнула гадка, що як лишить ся, то згубить ся і заблудить у вертепах на віки, а знов за ним страхав його дідів кінь. Дід похилив ся так, що волосе спливало ся з кінською гривною в одну білину. За ним їхали стрики поруч себе і мали також зажмурені очи. Та не в тім увесь неспокій хлопця, що всі три спали й забули за нього. Страх летів вітром від дідового коня. Дідів кінь дихав полум'ям на плечі дівтака і не давав йому лишити ся, ні йти з боку, ні втекти на перед. Хлопчина обернув лице по-за себе і дивив ся йдучи. Кінь сопів і стогнав біснувато, як би гору двигав, при тім його очи не дивили ся на боки як у стрикових коних, але вперли ся дико перед себе, як би оглядали пекло під землею. Їздці хропіли...

Були серед чорного яру, як дідів кінь форкнув, дубнув і станув, а за ним оба тамті.

Дідуган протер очи і стрепенув ся, оба сини прокинули ся також і гляділи в той бік за старим.

Край яру стояли три понурі скелі, наче різьблені постаті, але такі, що про них не пишеть ся, ні словом не згадуєть ся.

Минула хвиля подиву — дід зняв капелюх, замахнув ним знак у повітря і крикнув не своїм голосом:

— Вйо, сивий, в божу путь!

Всі три і хлопчина рушили далі. Як були вже далеко, старий порівняв ся з обома синами, оглянув ся і сказав потайно:

— Ще далеко, геть перед тим, мав я на гадці об'їхати той дідьчий яр, тай забув.

Старший син: — І десь таке виросте з каменя, що гріхи неспасенні! Так як би чоловік долотом викував!

— Ой, викував би, — перебив молодший, — руки би відпали; заки би взяв ся до такої роботи. Г-у, аж мороз проходить!

— Се, видите, — мовив дід, — чим більше покаяне, чим більший гріх, тим менше про нього слів, а за те кождий чоловік на свій лад видить у тім инакшу правду... Але є такі, що любують ся в чорній силі.

Тут дідуган поправив ся живо на сідлі, в нім збудила ся нараз юність, велика гадка торкнула ясним крилом його душу. Усміхнений вдивив ся перед себе і мовив слово за словом докладно так, як ішла його думка.

— А ви гадаєте, що ціле жите людське, взяти його так, як воно є — краще і ліпше від тих скель онтам!? Ге-ге-ге! Тим воно й ліпше, що його не видко, що не дотулиш ся його пальцем і не привидить ся тобі як леда мара. Бо як би його цілого міг чоловік викувати в камені, як би воно ціле нараз привиділо ся в усій своїй силі і правді, то не треба би грому, ні некла.

Замовкли, не дрімали вже і хлопчина відітхнув свободнійше. Зїздили з гори.

Низом розбігали ся звори, прогалини і верховини громадами могил і курганів далеко та широко, обнимали велике плесо, морщили ся в далекій синяві, як філі моря, і зливали ся вкінці з краєм неба. З плеса виходили сонні тіни, тягнули розпущене волосе по зачарованім срібнім сьвічаді, линули поважно в німій розпущі по-над темний лісовий чертїж і ховали ся в таємних розтоках і провалах. На цілій широчезній, дивній та самітній низині стелив ся смуток долин, могили і кургани — ті груди долин віддихали проміннями могучо, аж сталеві блиски іскрили ся та грали як збруя на сплячих рицарях.

Дід спер долоні на колінах, понурив голову і задивив ся в сьвіт перед собою.

— Де тут мій гріб, де тут мій гріб? — питав себе в душі.
Орлиним оком зазирив маленький горбок, що чорнів ся в дальні як зерно.

— Стільки вистане на сховок для одного. Але більше світа містить ся в оці, ніж Йосафатова долина, а ще більше в душі, ніж задрить око. Отут мене поховують, чи оптам — всьо одно — я все буду в сій цілій долині.

Нестримана сила шаленого геройства запалала в його груди. Став реготати ся, хлипати і розмахувати руками. Не з'їздив, а злітав білим птахом у безмірний низ, а він поривав його таємними чарами як глибінь моря. Обернув ся і кликнув до синів:

— Дивіть там! Чи знаєте ту казку, що починаєть ся так: На краю світа, там де небо сходить ся з землею, живуть люди, що не знають ненависти, ні війни, ні горя, ні ніякого гріху!?

Сини видивили ся на нього, він зареготав ся.

— Бачите, ви молоді та не знаєте, а я старий та тямлю, хоч в роду не чув навіть про сю казку!

Тут скочив він дзигію з коня, відбіг на край облазу, вихопив пістолю з-за череса і показав на ялицю, що росла подалік.

— Смотріть, чи їв я даром хліб цілий свій вік!?

Гуркнув вистріл — на ялиши задерла ся кора.

— Ану, ще раз! — крикнув він, вихопив пістолю у старшого сина і відбіг ще далі.

Гукнув стріл — куля влучила в те саме місце.

— Ба, ще раз! — сказав молодший син і подав своє оруже.

Гримнув стріл і трафив у саму ціль.

Сини повели головами.

Старий дав поводець коня внукови.

— А ще би мені збігти з отсеї стіни, як ген-то давно, за молодих літ!

Сини кинули ся здержувати його.

— Що вам, тату! Лихий вас опутав, чи яке диво! Таж вязи собі покрутите! Злетите та лиш голова в кадовб забеть ся, що не видобути її відтак!

Закі зіскачили з коний, старий поштигулькав стрімкою стіною, а долом вертеп, аж світ в очех крутить ся, аж у пятах постиває. Онїмили та лиш заломили руки.

Старий похитував ся на перед, здавало ся, ось-ось злетить стрімголов, але поскакав далі, аж опинив ся на доріжці і махнув

рукою до синів. Виглядав звідти як муравель. Сини здвигнули плечима, але не важили ся й кроком стати на стіну. Посідали на коні і з'їздили бічною повороткою. По часі добили ся до старого, він сів на коня й їхали далі разом. Зиркали ковчки на батька, то на себе і заходили в думки...

За облазом показало ся село в долині. Погода стала сьвіжа й ясна, аж за очи ловила.

Дідуган зліз із коня, подумав і велів обом синам зсісти. Станули поруч нього, а він мовив вказуючи рукою :

— Отой плай — від потока до ліса, буде твій, Федоре, а сей — від межі до виру — твій, Юро...

— Я, тату, маю свої землі досить, — сказав старший, — тому відступаю Юрі.

— А я, — переймив Юра, — також маю досить, дітий у мене ніяких, тому відступаю синови нашого наймолодшого небіжчика брата, рахувати, сироті от сему.

— Про мене, нехай і так; оба плаї прийдуть на внуку мого отсего біловолосого. Я сам мав те на гадці, але не сьмів так сказати, бо не знав, що у вас на серці тай не хотів приводити невгоди межі вас. Колиж Бог патхнув вас на таку гадку, яку я мав, коли любите ся тай маєте сумліне на отсего бідного сироту, то будьте благословенні як житний колос, щирі та здорові як керниця, веселі як весна, багаті як земля.

Цілували його руки, а він їх голови. І біловолосого внуку поцілував і посадив на свого коня.

— Тепер ти їздити-меш на нім, се твій кінь.

Настала хвиля, в якій душі чують Бога в собі.

В серцях синів збудили ся прочутя, їх обняв такий жаль, як ще ніколи.

Оба пригризали уста, аби не заплакати в голос. Хлопчина глядів на них сьвятим дитячим смутком.

Старий задивив ся перед себе і шепотів уривано :

— Пересуятив я тут цілий свій вік і все в важкій самоті та задумі чув, як з онтих могил і долин дивлять ся на мене очи мого неня і мами й дідів... Ті очи все дивно пильнували мене, як очи добрих богів, промовляли до мене і вели на ясну дорогу... Чи по моїй смерті і ви вчуєте, як я буду дивити ся на вас — стеречи —

Склонив ся на землю і зітхнув.

Співав зломаним, невизначним голосом.

— Гей-гей, то-то ще раз судний день — — Дзвони залу-
нають — кров ріками — білі сорочки як би калиною — чорні
димове сонце вкриють — ох, матінко — танець — судний —

Сини заголосили, кинули ся ратувати його; старший крикнув
на молодшого, аби біг по пан-отця.

Дідуган підняв голову і махнув рукою.

— Обійдеть ся, — шепнув.

— Ні, ні, таки конче треба! — напирив молодший.

Старий підвів повіки на силу і замкнув їх знов.

— Не — му-друйте — час — несіть — дом-нів —

Вязали носі з кедрини, біловолосий внук принав до ніг
діда й плакав.

П. БАРВІНСЬКИЙ.

ТИТАРЬ.

(Із циклю „Виміраючі типи“).

Присвячую мійому любому синкови Володі.

Незадовго до схід сонця мене розбуркав лемент, що з двору, через відкриті двері балькону доносив ся в мою спальню.

— Кажу тобі, що він ще спить! Якого-ж греця преш ся?! — на все подвіря зіпала наша покоївка Настя.

— Ну, щож, що спить? Аби не вмер; то мертвого вже не підіймеш, а хто спить, то й розбудити можна, — почувлась філософська одповідь мого звичайного компаніона по мисливству, одставного бомбардіра Хведора Годованика.

— Ну, не лїзь же, кажу, в горниці, а то, їй-Богу, так оцією щіткою і дам по лиці!

— Ну-ну... Ти не дуже губу розпускай! — приgrimнув уже з погрозою Хведір. — А то як візьму за „шільона“ та поверну по своїому, так тільки фальборки замелькають! Я тобі живо покажу фрунтову виправку!

— Руки короткі!

— Нічого! До твого „шільона“ як небудь допнусь!

— Не лїзь, ще раз тобі кажу! А то так і огрію щіткою по плечах! Я не подивлюсь на те, що ти „барбандір“, а так і шелесну!

— Та що ти сказала ся, чи що? З ким ти губу розпускаєш?! Що я тобі свинопас який, чи що?! Наділа на себе оті фальборки, так думаєш уже, що панею зробилась! Не на „хвертипїнах“ граєш,

а з щіткою он ходиш! Зараз піди мені розбуди Павла Степановича, а не хочеш, так геть к бісу, я сам піду! А то аж забурчиш туди під три чорти!

— Господин „бонбандер“! Та що ви з нею царимонитесь? За хвіст її, та на сонце! — почув ся від конюшень голос машталіра нашого Демка.

Знаючи вперту натуру Хведора, підперту до того-ж авторитетною порадою Демка, я поспішив скорійше перервати суперечку, бо більш ніж певен був у тім, що дипломатична пересправа уїдливої Насті з бомбардіром доконче перейде у війну. Накинувши мерщій на плечі ліжник я вийшов на балькон як раз у пору: в нижніх дверях, узброєна щіткою, в рішучим видом стояла Настя; а Хведір, приставивши свою рушницю до стовпа, узброєний одним кулаками, з поглядом що не віщував ніякого ошадку, прямував уже на штурм. Демко схилившись на лопату, з цигаркою в зубах і з видом Мефістофеля зготовив ся бути свідком бою, тримаючи при сьому цілковиту нейтральність.

— Що ви тут підняли гаржідер?! — ні до кого особисто не обертаючись пригримнув я на них з балькона.

— Та як же, Павло Степанович?! Ще позавчера-ж ви мені сказали, щоб я зайшов за вами у досвіта сьогодня... От я прийшов і більш ніж з пів години кландаю її анахтему, щоб розбудила вас! А вона, бодай її... Здрастуйте! — неждано перервав мій Хведір свою річ, мабуть згадавши, що забув в запалі привітати ся зо мною.

— Так, ти так би й казав, бісова ти мацапура! А то преш ся немов би той ведмідь на віла! Подумаєш: цяця яка?! „Барбандір“! — залопотала з свого боку Настя.

— Та мовчи вже хоч тепер, чортова ти поторбча! Тьфу! — не стерпів, щоб не сплюнуть Хведір.

— Іди геть за своїм ділом! — пригримнув я на Настю.

— А справді, Павло Степанович, — скидаючи картуза не стерпів навіть і Демко, — настоящая, скажу вам, „мармазеля“! Так і налазе на те, щоб ляпаса їй дати... Ну, й чортове-ж насіння! — додав він гризко і скинувши лопату на плече потяг на задній двір.

— Посидь, будь ласка, Хведоре. Пожди трохи, я зараз одягнусь тай підемо.

— Добре! Тільки ви скорійш, Павло Степанович, а то як почнете ще чаї там розпивать, то й до обіду не виберемо ся з дому!

— Добре, добре... Я зараз!

— Та-а... слухайте сюди: не беріть з собою нічого на закуску. Позавчора я стрів ся з Якимом Степановичем, так прохав, що як будемо з боку Вербівки на охоті, то щоб на обід заходили до него.

— Ну, це й гаразд. Лекше буде йти без провіанту. Зайди-ж на кухню та скажи, щоб нагодували Льору, а я зараз.

Знаючи нетерплячість Хведора, я почав мерщій збиратись на охоту. Патрони були понабивані і все що слід було в порядку, так що мені зоставалось тільки вмити ся і убрати ся в свої ловецькі причацдали, що я й зробив небавом. Вийшовши на двір і гукнувши з кухні Хведора, ми вийшли з ним на вулицю.

— Ходіте краще горóдами, Павло Степанович; горóдами далеко ближче ніж вулицею йти. А там прямо й почухраємо на понівські озера.

— Еге-ж... Чи не вилає ще з позаранку жінотва, щоб не топталась по городах?

— Та там же скрізь в кінці городів стежка... Та грєць їх забори! Нехай хоч і поляпають дурними язиками, що нас відбуде від того, чи що? А слободою йти, це почитай що з верству крюку буде! — І він рішучою ходою направив ся до городів.

Не всіли ми на них ступити, як почалась звичайна сторія: не дивлячись на ранню пору жінотва вже скрізь копалась по городах і на Хведорову голову посипались усякі пожадання, починаючи з батька-матері і кінчаючи стонацяттю болячками у власну спину за те, щоб не толочив огородини. Дякуючи моїй присутності Хведір тільки бурчав собі під ніс, спльовуючи при надто виразних епітетах розсерджених жінок.

Треба знати, що Хведір був самий непримиримий ворог не тільки для своїх, але мало що не для всіх бабів окружних сел. Причини сьому було багато, але найголовніша з них, злаєть ся, була та, що він блукаючи по всіх усюдах як стрілець, часто у літню й осінню пору під голодний час вчиняв ревізію чужим городам і садкам, безплатно користуючись при сьому потрібним для себе фуражем.

Супроводжені з усіх сторін приемним пожаданням ми сьак-так вибрались за село. Тут Хведір на хвилину зупинив ся.

— Знаєте що, Павле Степановичу?

— А що таке?

— Ідїть ви прямо по оцїй межі. Як вийдете на Стригунівську греблю і як що мене не буде там, то почекайте трохи.

— А ти?

— А я на хвилину забіжу тут до одної жінки, до Явдохи Байцурки. Зовсім забув.. Учора полїнив ся тай забув!

— Що там таке?

— Та в неї на щоці лишай прокинув ся, так просила відшептати.

— От цього ще тільки й бракувало! Зібрались на охоту, а замість того будемо лишай бабам відшпїтувати? Це можна й иньчим часом.

— Так треба до схід сонця.

— Ну, так тепер уже пізно... Он бачиш, сонце показалося.

Хведір скинув з голови бриля, подивив ся на сонце і мабуть розміркувавши, що для лічення лишая час справді вже пройшов, знов надїв свій бриль і підтягнувши пояс коротко промовив:

— Ну, ходіть! - І в слід за сим рішучою ходою направив ся до болота.

Дивна річ! Не дивлячись на всю неприязнь до себе з боку всіх майже жінок, Хведір про те лічив ся між ними самим сталим авторитетом по часті медицини.

Проблукавши годин із пять по комишах і по болотах ми непримітно відійшли від дому верстов з десяток і в обідню пору були вже у Вербівці з заміром зробити візиту шановному Яким Степановичу і за одно вже й пообїлати в нього.

Госпóда Якіма Степановича Петренка, або по вулишному Ласуна, стояла мало що не проти церкви. При спогляді на неї вона сама собою визначала, що господар її дуже заможній чоловік. Воно так справді й було. Декотрі з селян знайомі з ним ближше балакали, що Ласуна і в 20 тисяч не вбереш. Але що цікаво, так се те, що Яким Степанович останніми часами і за малу годину оказав свою заможність. Розбагатїв він не так, як найбільше багатіють усі так називаємі „скоробогатьки“, що деруть з живого й з мертвого і яких простий наш народ менує „глитаями“, а зовсім чесним побитом. Не можна було сказати й того, щоб він мав великий розум, або визначав ся практичною догадкою, — далеко ні! По просту фортуна повернула ся до нього лицем, і він успів

її поцілувати у пору — от і все... А там уже пішло по приказці, як кажуть, що: „Богатому чорти дітий колишуть!“

На дванацятому році зостав ся Петренко без батька й матері, як кажуть, круглим сиротою. Велике його щастя було в тім, що він успів доти хоч трохи грамоту вивчити, учившись у земській школі. Все, що досталось йому в спадку від батька: корова, двоє коний, овечата і дещо иньче попродали опікуни і виручену суму до 200 карбованців положили до зросту його в банк. А хата, клуня й комора так і зосталась догнивати без призору. Малого Якимка взяв до себе якийсь то далекий його родич, що промишляючи лісами і сам неграмотний потребував дешевого канторщика. За короткий час Якимко дуже добре пристроїв ся до діла і дійшовши до літ тільки про те й думав, щоб самому спробувати щастя в нім. Скоро трапилась нагода: його родич нагле вмер. Якимко, котрому минав уже 22-ий рік, посвячений своїм родичем у комерческі тайни, знаючи всі міста на збуток лісного матеріалу, наважив ся хоч і в невеличкім розмірі продовжати діло свого принципала. Взявши з банку свої гроші з відсотками і приклавши до них свої десятирічні ощадности в шестисотрублевим капіталом став молодий Петренко на комерческу дорогу. Дякуючи прихильности до себе пана, у котрого останніми часами його родич купував частками ліс, він давши 300 карбованців задатку, купив у нього на виплат учасок, що стоїв у десятеро більш. От тут то щастя й прийшло до нього на підмогу. Зараз після сього недалеко того місяця розпочали будувати залізницю. Дякуючи їй Якимко й повернув ділами, поставляючи на неї шпали (пороги), бруси й инчий матеріал, та так повернув, що по скінченню залізниці звав ся уже не Якимком, а Якимом Степановичем, а инколи ще і з додатком „господин“ Петренком. Років через десять після того купив він з боку Вербівки у одного панка більш ніж сотню десятин земельки, поклав на ній хутірець і розпочав своє хозяйство. Трохи згодом перебравшись у Вербівку він збудував собі велику камяницю, розвів при ній садок і зажив, як кажуть, паном на всю губу. Зробив ся першим чоловіком на селі, придбав собі шанобу всіх селян і от уже більш десяти років ходив титарем при церкві. Сім'я Якіма Степановича була невеличка: він сам — жінка його вмерла років пять тому назад — жонатий син і унук Степко, мавуничик діда, хлопя років під 13, котрого дідусь мав замір по скінченню школи віддати до гімназії.

Прийшовши до Петренка я застав його сердитим і стурбованим аж надто, що для мене було ясним із того, що Яким Степанович за обідом з таким запалом що хвилі втягував у свій ніс табаку і такими дозами, що я був дуже небезпешний за власний його ніс, який разів по шість під ряд видержував стрілянку після таких набоїв. По обіді я не стерпів, щоб не запитати про причину його турбації.

— Що се ви такий збентежений сьогодні, Яким Степанович?

— По неволі збентежиш ся, коли ти хочеш на гору, а чортяка тебе за ногу! Пі-і-ю-іт! — І ціла пучка табаки з нігтя Якіма Степановича перемістилась у його ніс.

— Та в чім же річ?

-- А річ у тім, що Бог наслав на нас мов на Єгиптян кару!

— Яку кару?

— А от нашого попа отця Никандра...

— Що се ви, Якіме Степановичу! Ви були з ним такі приятелі?

— Який се дурень вам сказав? Для таких приятелів у мене завжди ворота на колодці! Хиба з ним можна жити по людськи? Тож не чоловік, а, хай Бог простить, погань... А-апчхи! Правда! Господи, прости моє согрішення, що скажеш! — промовив мій хазяїн перехрестившись на божницю.

— Та з-за чого в вас зайшло діло?

— Та з-за чого-ж там? Вертить усім, неначе не при хаті згадуючи, — знов осінив себе хрестом хазяїн, — чорт у болоті! Апчхи! апчхи! А-апчхи-чхи! — Зробивши сю потрібну сальву Яким Степанович знову набив свій ніс.

— Ви-ж знаєте, що ми порішили приробити в своїй церкві два приділи, щоб вона була в нас трьох-престольна. Ну, добре! Зробили все, як слід: постановили приговора, взяли розрешення від владики, зібрали сяк-так з гріхом по полам ті гроші на будівлю, та, Богу невимовно, я й своїх таки пожертвував карбованців з 500; ну, та не в тім річ! Дійшло, бачите, діло до-о-о... Апчхи! діло... А-апчхи! А щоб тебе грець з твоїм чхан... Апчхи-чхи! Тьфу! Хай ти скажиш ся! — І новий транспорт табаки приготував ся до пересилки в ніс.

— Ну-ну! Так щож далі? — підганяв я Якіма Степановича.

— Та отже слухайте! Дійшло, я-ж кажу, діло до того, в честь яких святих найменувати сі приділи? Отут наш панотець

і почав морочити мені голову. Я їй декотрі з парафіян кажемо, щоб лівий приділ найменувати в честь Архистратига Махаїла (я зараз догадав ся: сина Якіма Степановича звали Михайлом), а панотець наш гне на якусь то Параскеву-Пятницю! Та що се ви, кажу, панотче? Се ви якусь видрали таку сьвяту, що рідко хто їй чував про неї... Параскева, та ще їй Пятниця! Так ото, каже, послушайте! А коли хочете більш узнати про неї, то подивіть ся краще в сьвятці! А річ, бачите, вся в тім, що матушка паша, як знаєте, зоветь ся Параскева! Ну, а нам то що до того? Матушка жила-жила тай умерла, а наша церква їй буде Пятницею звати ся? Апчхи! А то може ще-е... Апчхи! А-а-апчхи!... Ну, тай табаку-ж продають, бодай їх грець убив! Аж у живіт... А-а-апчхи!... — І окуляри з носа Якіма Степановича опинились на долівці. — Туди к бісу! — додав він нагинаючись за ними.

— Так ви-б же його як небудь перепросили.

— Та де вам? і слухати не хоче! Я вже їй так і сяк, а він одно своє! Я йому кажу-говорю: „Панотче! касательно таких інструкцій треба-б на сходці заявити!“ „А що мені, каже, ваш сход? Може-б ви здумали в честь якого небудь там Терешка найменувати приділа, то їй повинен я по вашому робити?“ Та воно, положім, кажу, панотче, що Терешко, що ваша Пятниця — одно одного варт! — Тут Яким Степанович знов було хотів набити своїм товаром носа, але флякончик з під пахощів, в якім була в нього табака, був уже зовсім порожній. — Позавчора ми прямо таки полаяли ся з ним! — додав він ховаючи його в кишеню.

— І все із-за сього?

— А вже-ж! „Ви подумайте, кажу, панотче: на віщо-ж се похожим буде? Головний престол в честь Варвари Великомучениці їй був; сього змінити вже не можна. Правий приділ ви у обчества і скрізь там склопотали, щоб наректи в честь Ганни-Пророчиці“. У него-ж, бачите, дочка на відданню, Ганною зоветь ся, ніякий біс не свата, так от бач і думає, чи не pomoже сьвята Пророчиця збути її з рук? „Ну, добре! І я і громада згодились на се. А тепер на тобі! І на третього престола якусь то Пятницю сажають! Се-ж у нас буде, кажу, не церква, а якийсь бабінник! Та де се, кажу, видано, щоб жіночий пол, хоч би їй з сьвятых, та перевагу взяв над чоловічим. Се, кажу, панотче, нас і люди засьміють; скажуть: „Бач, бабіі і церкву бабську збудувати!“ „Дурням, каже, сьміяти ся не заборониш!“ „Та тут, кажу, пан-

отче, і умні зарегочуть над таким жіночим царством!“ „Та що ви, каже, пристали до мене, немов би та смола?! Ну, нехай уже-б дурний народ балакав; а то й ви туди-ж, як той баран, не можете відбитись від отари!“ „Де-ж се ви, кажу, панотче, таку парафію стрічали, щоб баран та титарем ходив?“ „У перше, каже, бачу, тільки тут!“ „Так щож се, кажу, по вашому — то я баран?“ „Ну, каже, з вашого питання тепер я добре бачу, що ви не тільки що баран, а прямо таки „азінус“ упартий!“ Ну, тут же й я не стерпів. „Дозвольте, кажу, панотче, запитати: що то означа по вашому той „азінус“ упартий?“ „Азінус — то, каже, єсть така розумна твар, на котрій воду люди возять! От що!“ „Ну, ні, кажу, отець Нікандр! На мині води не повезеш! А як почну хвицати, то й бочку к бісу в щент побю! Я, кажу, хоч і „азінус“, а добре бачу, куди ти гнеш! Тільки знай одно, що ти свої Пятниці не впреш до нас у церкву! Я зараз же подам до архирея скаргу касательно всіх отсих інструкцій! Се, кажу, тобі, отець Нікандре, не в старій твоїй парафії у Лантівці у Москалів. Ми знаємо, де й архирей живе і як писати до нього, тай доказательства для консисторських у нас ще мають ся, хвалити Бога!“ — При сьому Яким Степанович ударив себе по боковій кишені.

— Ну, як же ви — так ні на чім і не скінчили? Так таки верх і зостанеть ся за Параскевою, а не за Архистратигом Михаїлом? — запитав я знову, щоб узнати кінець історії.

— Скорійш у мене отут волося виросте, — при сьому Яким Степанович поляпав себе рукою по долоні, — ніж найменує він лівий приділ в честь своєї любезної Пятниці... От що! Побачимо ще, чи вдержить ся й Ганна-Пророчиця у правім?! Я вже тут составив усе чисто, касательно всіх отсих інструкцій! — додав він, многозначно постукавши в свого лоба пальцем. — Я його так розпишу перед владикою, що буде довго чхати, гірш ніж після табаки! — Спомянувши про табаку він поліз у кишеню і витяг звідти порожній свій флякон. Глянувши на него, він якось раптом скинув руки до гори і тупнувши ногою крикнув так, немов би перед ним знаходив ся отець Нікандр: „Я тобі дам „азінуса“! Я тебе запроторю вугілля товкти у монастир!“ — У слід за сим ударивши флякончиком по нігтю і нічого звідти не добувши, він промовив уже з-тиха: „Ну, тай скоро-ж табака сходить... Сьогодні в ранці повнісіньку насипав“.

Яким Степанович пройшов ся разів зо три по кімнаті і мабуть про щось згадавши, круто повернув ся до мене :

— Ну, посидьте трохи, а коли хочете, то відпочиньте ; а я піду на хвилину... Треба полагодити там дещо... І де він забіг, підчихвіст, той Степко ? — додав він глянувши в вікно. — Знаєте що ? — обернув ся знову він до мене. — Ляжте тут та засніть поки що до чаю ! Я покладаю так, що ви надто стомили ся сьогодні ?

Я подякував зичливому хозяйінови і почав скидати своє охотничє убраннє, щоб відпочити уже як слід після свого блукання.

Яким Степанович вийшовши у другу сумежну кімнату, довго шамотів там щось папером, мугикаючи про себе якийсь церковний приспів. Нарешті чую, відчинив вікно.

— Степко ! Степане ! — розліг ся його голос. — І де вона гасає, бісова дитина ?

Тут мабуть зобачивши Степка він промовив стиха :

— Ти бач, каносне хлопя, куди забралось ? Аж на хлів... Степко ! Іди лиш мерщій сюди ! Годі тобі по хлівах гасати !

Трохи згодом чутно було, як увійшов Степко.

— Ану, Степане, годі тобі гасати за голубами ; сїдай лиш та пиши ! Не вік же тобі бути дурним ; пора вже й розуму від тебе запитати : слава Богу, три роки в школу ходиш... Пі-і-ю-і-іть ! — почуло ся свистіннє — знак, що Яким Степанович доповнив запас свого товару.

— Сїдай лиш та пиши !

— Щож писати ? — запитав Степко.

— Сїдай ! я тоді скажу... Або стривай... Піди лиш перше вимий руки.

— Та у мене, дідусю, руки чисті.

— Піди, кажу тобі, помий ! Дурне... Ще й цьвірінька ? Руки чорт батька зна в чому, а ти за таку бумагу будеш ними лїпати ? Піди зараз !

Степко вийшов і через яку хвилину знов вернув ся.

— Ну, тепер носа свого всякай, як слід... А то бач, як у ньому свистить ?

— Та то у вас, дідусю...

— От я тобі дам „у вас“ ! А-апчхи ! — разом з чханнєм і запотилишник почув ся.

— Не базїкай, а роби те, що я кажу ! Сїдай !

— Та я-ж уже сиджу!

— Ну, тепер пиши... Та позасукував би рукава, а то бач, які вони у тебе чисті: аж блищать!

— Та що ми, дідусю, хіба навкулачки будемо бити ся?

— От ти в мене, каторжна дитино, добалакаєш ся, що я тобі ще ляпаса вліплю! Присунь стілець до стола ближче!

— Та мені, дідусю, так зручнійше...

— А я тобу кажу: присунь! У-у-у... так і дам! Я краще тебе знаю, як слід писати, а то... А-а-апчхи!

-- То самі й писали-б...

— Що ти сказав?! Що ти ска-а-аз... Апчхи! Апчхи-чхи!... А щоб тобі чортяків купа! Саме тоді розбира, коли не треб... А-а-апчхи! — Яким Степанович пройшов ся по кімнаті, потім знов промовив: — Пиши!

— Та щож писати?

— А тобі на віщо про се знати?

— Та як же так писати, не знаючи про що?

— Я тобі буду „дихтувати“ усе, що треба.

— Та все ж таки треба знати: відкіль, з якої букви починаєти, як і що? Хоч би сказали: що воно й до кого ся бумага?

— До архирея... Прошення до архирея! Зрозумів?

— Що се ви, дідусю? Се-ж завжди батюшка отець Никандра пише! Його-б і попрохали!

— Нічого його прохати... Ми ще краще ніж він напишемо... Пиши! Ну? Та не там починаєш! Починай отут... Та огляди спершу перо! Пиши тепер: „Його Високопреосвященству...“

— От уже й не так, дідусю!

— Що там не так?! Пиши те, що я кажу!

— Та я-ж сам бачив ті бумаги, що батюшка писав до архирея. Він заголовок пише без „високо“, а прямо „преосвященству“. Він же єпископом тільки йменуєть ся.

— Ну, що ти там бачив, дурний! Пі-і-ю-і-іть... Єпископом... єпис-ко-пом! — перекривляв Степка Яким Степанович. — Може він і митрополитом буде, по чім ти знаєш? Пиши! Його Високопреосвященству... ви-со-ко-пре... Куди ти закривив уже к бісу стрічку?! Ну? сьвя-щен-ству... Написав?

— Уже!

— Єпископу... е-пис-ко-пу...

— От самі-ж кажете „єпископу“, а пишете „високопреосвященству“.

— Як візьму я хворостину та як напишу тобі єпископа на... Апчхи!

— Та кажіть уже, що писати далі?

— Єпископу...

— Та вже „єпископу“ написано!!

— Ну, не кричи-ж! я не глухий... Єпископу Курському і Білоградському... Бі-лог-рад-сько-му... град-сько-му... Єсть?

— Єсть! — по матроски викрикнув Степко.

— І каваліру! — Яким Степанович у слові „каваліру“ зробив наголос на другім складі: Многих, різних орденів... мно-гих, раз...“ — Гляди, капнеш! Струхни перо! Раз-них ор-денів... Точка. Ану, прочитай, що ти там надряпав?

— Його Високопреосвященству, єпископу Курському і Білоградському... — зачастив Степко.

— Стривай, стривай! Не мямри собі в носа, як той неначе дяк в похмілля, а читай виразнійше!

— Єпис-ко-пу Курсь-ко-му і Білог-рад-ському, — почав уже розтягувати Степко, — і каваліру... — Степко зробив наголос на третім складі: „Многих, різних орд...“

— Стривай, стривай! Як ти написав?

— І каваліру...

— Тьфу, дурний! Де ти в біса того „каваліра“ видрав, коли я тобі сказав „каваліру“?!

— Так скрізь же кажуть не „кавалір“, а „кавалір“!

— Так щож то по твому, архирей такий же жевжик, як ти, або твій хвершал? В ладжки грати з тобою буде, або польки та кадрелі піде танцювати, чи що, щоб його „каваліром“ величати? Адже-ж дурне! Який то світ настав? Само ні дідька ли-сого не тямить, а туди-ж!... По своєму спретчасть ся робити! Тільки лист паперу вопсував... Бери другий лист, пиши знову, та не мудруй мені!

— Та на віщо-ж його знов переписувати?

— Як то на віщо? На те, щоб твого „каваліра“ к бісу викинути звідтіль!

— Та чим він вам на перешкоді став? Можна-ж і таке і иньче прочитати.

— Як се так?

— А так: „каваліру“ і „каваліру“.

— Ну, як що можна, пиши далі: Церковного титаря села Вербівки всепочтеннійшая жалоба...

— Дідусю, а про церкву і не спомянули: якої-ж церкви?

— Не перебивай, дурний! Що в нас десять церков, чи що?

Він сам знає, як вона зветь ся. Все-поч-тенній-ша-я жало-ба... — продовжав він далі. — Написав?

— Єсть! — знову викрикнув Степко.

— Пиши далі: Сія моя жалоба на Вашого Високопреосвященства причт, онаго сьвященника єрея... є-ре-я... Пю-і-ю-і-ть! є-ре-я...

— Та вже написано!

— Єрея Никандра Козьмодемьянського... дем-яньс-ко-го... По-неже оний єрей сьвященник касательно таких інстру-у-к... А-апчхи!

— Та не нагинайтесь! А то прямо на бумагу...

— Таких інструк... Апчхи!

— Та ви-б уже не нюхали, хоч поки напишемо сю бумагу!

— А тобі воно стоїть на перешкодї? Інструкц... Апчхи-чхи! Тьфу! Бодай тобі все лихо... І справді, як нарошне!

— Бач, і слова вже не вимовите за своїм чханням!

— Ну-ну, пиши! Уже пройшло! На чім ми там встановились?

— Касательно таких... — водячи по бумазі пальцем підказав Степко.

— Пиши далі: Таких інструкцій о нареченї звательства сьвятых... зва-тельс-тва сьвя-тих... у честь престола... прес-то-ла...

Довго ще я чув редакцію сієї супліки, в котру безпереч уходили такі вірази, як: „касательно таких інструкцій“, „єрей-сьвященник“, „Пятниця і Терешко“. Навіть „баран і азінус“ не були забуті і запосіли в ній належне місце. Нарешті втома все таки взяла своє і я заснув неначе вбитий, не дослухавши, на чім вона скінчилась.

Збудив мене до чаю малий Степко. Глянувши на його вимазані в чорнило руки й губи я сам собі подумав, що мабуть йому дістало ся не легко написання тої скарги до архиерея.

Вийшовши в садок я побачив у альтані шумливий самовар, але Якима Степановича не було.

— А деж дідусь? — запитав я Степка.

— Дідуся до батюшки покликали на щось то. Вони казали, щоб ви не дожидали їх пити чай, бо може їм прийдесть ся забаритись трохи.

— А Хведір де?

— Хведір пішов тут до одної своєї родички і казав, що зараз прийде.

— Та-ак... Ну, щож, Степко, будемо чаювати у двох!

Не вспів ще я напити ся як слід чаю, як з'явив ся Хведір і став приспішати мене скорійш рушати, „а то — по його власному виразу — як будемо так тут проклаждатись, то запевне, що не встигнемо на льот!“ Тай справді. Сонце таки дуже вже спустилось на захід, так що я рішив послухати Хведора і щоб не прозівати льота, не став уже ждати повороту Якима Степановича, а наказавши Степкови подякувати дідусеві за привітність, пішов з його гостинного подвіря.

Тижнів зо два згодом після того, як я був у Якима Степановича, я зовсім ненароком спіткав ся з ним у нашім повітовім гóроді. Тільки що я вийшов із крамниці, де купував собі охотничі причандали, глядь на пішоходах як раз проти її дверей стоять мої знайомці: Вербівський батюшка отець Никандр і високоповажаний Яким Степанович. Вони з таким запалом торгували ся з перекупкою за цитрини, що навіть і не запримітили, як я надійшов до них.

— Та ну, бісова бабо, бери вже, що дають! Не одну-ж або й не дві цитрини купуємо у тебе, а отто два десятки! Якого-ж греця царимонити ся? Ось глянь: і гузки в них зелені, як та рута! — доказував Яким Степанович, суваючи під самий ніс перекупці цитрину. — Зовсім зелені!

— Та на віщо-ж ви таку взяли? Вибірайте кращі! Менш сорока́ копійок за десяток не візьму, як хочете!

— Во істинну дурна ти, бабо! — з свого боку урезонював перекупку отець Никандр. — Можна взяти й коповик, аще натрапити на дурня; а ми, хвалити Бога, до категорії їх не належимо!

— Менш сорока́ копійок не візьму, панотче... Не вірите, бодай я паски не діждала, коли вони мені самій не коштують більш трицяти пяти копійок за десяток! От на тім тижні моя сябриха Івга... Вона он на тім углі торгує бубликами... Ви бубликів не купували ще? А то...

— Та що ти нам про бублики торочиш, коли тут за цитрини річ іде?! Відбірайте, отець Никандр, собі десяток! — рішучо

обернув ся до панотця Яким Степанович. — Все рівно більш як сім гривень за два десятки не дамо!

— Ну, хіба тільки для вас! — згодилась перекупка перед таким авторитетним тоном.

— Здрастуйте, Якиме Степановичу! Здрастуйте, отець Никандр! — обізвав ся я з заду.

— А-а... Павло Степанович?! От несподівано! — промовив Яким Степанович, стискаючи мою руку. — Давно ви в городі?

— Ні, сьогодні з ранку! А ви?

— Та ми вже третій день тут куралесимо!

— Чого-ж се так забарились?

— Та все по ділам ктитора! — відмовив замість него отець Никандр.

— Та що се ми тут серед вулиці окошувались? Ходіте лиш, Павле Степановичу, до нас! — запрохав мене Яким Степанович. — Ми тут недалечко остановились у нумерах Квасного!

— Вибачайте, Якиме Степановичу; я хочу зараз їхати із города до дому!

— Та що се ви, Бог з вами! У таку спеку? Над вечір і поїдете! Зайдім лиш, посидимо, побалакаємо, закусимо, чайку попемо! — Потім узявши мене за лікоть, додав конфіденційно з-тиха: — Мені-б цікаво було поговорити з вами касательно деяких інструкцій...

З одного боку се „касательно деяких інструкцій“, а з другого — надзвичайна зустріч отця Никандра з Якимом Степановичем в купі, після „азінуса“ й „супліки до архирея“ на стільки зацікавили мене, що порішивши відкласти свій виїзд із города до вечера, я згодив ся зайти до них у номер.

— Ну, так ходіте-ж, нічого тут гаятись! — І Яким Степанович повернув ся, щоб іти.

— Панотче! А гроші за цитрини? — застановила його перекупка.

— А хіба я не віддавав? Отак забалакай ся! Се ти, вража бабо, заговорила мене так! — обернув ся він до неї віддаючи гроші. — Я й за вас уже віддам, отче Никандре!

— Воздайте їй що слід... потім порухуємось. Та ходіте вже скорійш, а то чрево мое починає протест уже заводити против воздержанія! Ми сьогодні з самісінького ранку як напили ся

чаю, так і досі; анї же ні єдиної крихти не було ще в роті! — додав отець Никандр обертаючись до мене.

Яким Степанович за весь сей довгий час не понюхав. Се визначало, що він знаходився в добрім настрою.

Прийшовши в свій номер Яким Степанович покликав зараз же льокая і звелїв йому подати самовар, а сам нагнувши ся до канпки став витягати із клунка пляшки й закуски. Скоро ними був заставлений увесь стіл. Тут були: і коняк, і вина, і очищена, сардини, сир і ковбаса; а по середині всего, на промасляному папері, красувалось фунтів зо три паюсної ікри. Така ряснота мене аж надто здивувала.

— Що се ви, Якиме Степановичу, так розкошелились? Немов би з вас хто небудь сьогодні іменини празнує свої!

— Сколь ви догадливі, Павле Степановичу! — промовив отець Никандр усміхнувшись. — Досточтимійшій Яким Степанович більше тижня вже справляє єжедневне торжество.

— Виходить, значить, що я гість у пору? Се добре... А все таки цікаво-б знати: що за причина торжества?

— Мовчіть, отче Никандре! — обернув ся до панотця Яким Степанович. — Спершу сядемо за стіл та випємо по чарчині; а тоді вже можна буде об усім і розказати... Тьфу, ти біс його батькови! як же туго забита пляшка! — Яким Степанович ніяк не міг витягти штопором затичку із пляшки. — Ану лиш, будь ласка, чи не витягнете ви? Ви все-ж таки молодший! — додав він передаючи мені пляшку з коняком.

Скоро всі пляшки були відіткнуті, закуски порозкладані і порізані. Ми з Якимом Степановичем сиділи за столом, а панотець щось порав ся в углі на стільчику, повернувшись спиною до нас.

— Ану лиш, отче Никандре, не заставляйте себе ждати! — гукнув на него Степан Якимович, наливаючи в чарки коняк.

— Сей мент! От тільки дозвольте я пижі зготовлю!

Трохи згодом отець Никандр повернув ся до стола і поставив перед нами мисочку з нарізаними і притрушеними цукром шматочками цитрини.

— „По істинні одно великоліпіє“ ся закуска до коняку! — порекомендував він присажуючись в боку нас і витираючи об поли руки. Випили по чарці, після чого батюшка наліг було на закуски, але Яким Степанович авторітетно заявив, що по першій не закусують і знову наливаючи чарки додав:

— Після першої тільки молотники їдять, а ми все-ж таки, як кажуть, і на людей похожі!

— Еге-ж! Се істинна ваша правда, достопоштеннійший Якиме Степановичу! Після сьогоднішнього дня декотрі із бувших до сього простих людей перешагнули в нову рангу і можуть „по істинні“ лічити себе присовокупленими до порядку „арістос“! — якось то іносказательно промовив отець Нікандр, смакуючи цитрину після другої чарки коняку.

Мабуть примітивши, що панотцєви не вмоготу вже додержати секрета, Яким Степанович достав флякон, трухнув з него на нігтя порядну порцію табаки, і відправивши її слідком за сим куди їй дорога була, — налив чарки у третє і обертаючись до мене прижмуривши лукаво очи запитав:

— А тепер знаєте, за віщо випемо?

— Та Бог же його зна! Вам видїйш! Може за врагів „одо-лініє“?

Яким Степанович трохи змішав ся, але оправившись махнув рукою і сказав:

— Е, Бог з ними, з тими врагами! Нам не з врагами жити, а з добрими людьми! Дурний, я вам скажу, Павле Степановичу, той чоловік, що слухає лихої ради!

— Мудре і істинне ваше ізречєніє, Якиме Степановичу! „Блажен муж иже не іде на совїт нечестивих!“ Істинна в сїм ізречєнні глибока скрита, скажу я вам! — мелянхолїчно закінчив свою цитату панотець, відбатувавши чималий шмат ікри і прису-нувши до себе чарку з коняком.

— Рїч, Павле Степановичу, не в ворогах, а в тїй великій благодатї, котра спустила ся на мене грїшного! — промовив він перехрестившись на божника. Менї здалось, що на очах його я запримїтив слюзи. — Що за оказїя трапила ся з ним, — подумав я, — що чоловік від радости аж плаче?

— Та що там трапило ся з вами, Якиме Степановичу? Не томїть ви Бога ради! Менї так цікаво, що й сказати не можу!

— Така оказїя, котра... Нехай краще панотець розкаже! — Очевидно Яким Степанович був на стїлько стурбований, що сам не зміг вже передати своєї радости і обернув ся за допомогою до панотця.

— Вся суть у тїм, Павле Степановичу, — при сьому отець Нікандр урочисто підняв ся з мїсця, підвівши праву руку до

гори, -- що наш глибокочтимійший Яким Степанович не в примір прочим висекан достойно по заслугам царською милостю: за свою десятирічну благотворну службу ктитором і за радніє с ней зопряженное награжден... — тут отець Никандр для пустого ефекта зробев велику павзу — медалю!

— Медалю!! — аж викрикнув Яким Степанович. — А спитайте: через кого?

Отець Никандр скромно потупив очи і опустив ся на стілець.

— А я, дурний, скаржив ся... скарж... А-а-апчки! — Чхання було як раз до речі і допомогло Яким Степановичу укрити сльози каяття за свій непозірний учинок відносно свого добродія отця Никандра.

— Нічто же в сем преступного не бачу! — промовив з свого боку розчулений отець Никандр. — Я також учинив вам вікую образу! Знаєте приказку, Якиме Степановичу: „Хто Богу не грішен, а царю не винуват?“ — Во грісіх роди мя мати моя... — додав він сентенціозно наливаючи чарки. — А по сьому? — І чарка коняку перемістившись куди слід запевнила мене у тім, що й для отця Никандра не були чужими деякі людські слабости, хоч з погляду на приклад „возбуждающих напитков“.

— Як не кажіть, отче Никандре, а ви проти мене.. я... та що й казати?! Отче Никандре! Вибачте мені, Бога ради, дурневи! Спасибі вам щиро і за се і... і за Якіма й Ганну... за все!

Останньої дяки я вже ніяк не міг урозуміти: „При чому тут Яким і Ганна?“

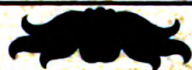
Навпослі діло роз'яснилось і доказало всю великодушність отця Никандра. Лівий приділ удержала таки за собою Параскева Патниця, але за те у правім замісто одної Ганни - Пророчиці було вже двоє: добавив ся ще й Яким. Престол був найменованій в честь Іоакима й Анни. Хоч не Михайло-син, так Яким-отець, а все таки не були забуті.

— Ви подумайте, Павле Степановичу! — після десятої з запалом доказував, стискаючи мою руку Яким Степанович. — Медаль!... А що вона означає? Що вона означає, я вас питаю?! А означає вона те, що я... — при сьому Яким Степанович тричі ткнув себе у груди пальцем, — я недостойний раб Яким, тепер, так сказати, трохи не такий же єсть „кавалір“, як і архирей!! Та сеж... сеж... Ану лиш ще по одній!

— Во істинну належить ще пропустити по одиниці! *In vino veritas!* — гласить латинська вірша. При сьому пан-отець витягнув з під кананки ще новий скудель.

Довго ми сиділи за погаслим самоваром, ведучи розмову про всяку всячину, а більш усього про медаль. Коли я виїздив із гóрода, то на дворі вже зовсім смеркало і небо все заволокли давно жадані хмари. Тихо-тихо було скрізь, неначе в вусі. В природі все немов би замерло, притихло, боячись нарушити чим небудь пануючу всюди тишу і тим самим перешкодити давно вже сподіваний дощ. Я став думати про титаря і не знаю вже від чого, але радість Якіма Степановича, тої дитини-діда, так вплинула на мене, немов би царська милість спускаючись на него, по части зачепила й мене.

— Блажен, хто може бути доволен малим! — подумав я на сам кінець і наказавши своїому Демкови їхати шагом почав дрімати схилившись до угла свого новоза.

З ЖИТЯ ГІМНАЗІЯСТІВ.

НАРИСИ М. СТЕПОВЕНКА.

І. Знайшов товариша.

— Товаришу Сливич!

— Що такого?

— Знаєш, Іване, дуже мене тішить, що ти спровадив ся до мене.

— Тішить тебе?

— Дуже тішить... Мені так не вигідно було самому, що аж... Тепер чи з ким поговорити, чи забавити ся, чи задачу виробити, ось буду міг уже з тобою. Буду тепер дуже щасливий. Ходи, сідай коло мене та дещо поговоримо.

— Ну, що такого?

— Маю тобі ще щось сказати.

— Говори! Я дуже цікавий.

— Скажу тобі, лиш не гнізай ся.

— Пусте гнів, говори!

— Знаєш, товаришу, все було би добре, лиш одно. Мушу тобі правду сказати. Я завважав від якогось часу, що тобі щось бракує, а ніколи мені не хочеш сказати. Сидиш мов прикований до крісла над сею незносною грекою, ніколи ніде не вийдеш та все щось сумуєш. Скажи, прошу тебе, що тобі такого?

— Та що-би було? Нічого...

— Ей, скажи! Я дуже добре бачу, що ти з кожним днем що раз то більше задумуєш ся. Скажи, Іване, не крий передо мною! Тобі щось бракує, я знаю. Скажи, може я буду міг тобі в тім

дещо зарадити. Коли бачу, що хтось сумує, то й мені якось невесело. Скажи отверто, не крий. Прецінь мені можеш сказати. Инакше буду...

— Миколо! Не казав я справді нікому, що мені бракує, а що бачу в тобі щирого товариша, то скажу тобі по щирости правду.

— Кажі, кажі, Йване!

— Отже скажу... Від позавчора не мав я ще нічого в губі. Ослаб на силах та став сумувати. Хотів я кого попросити кусень хліба, та стидав ся. Хотів у кого позичити кілька крейцарів, та хтож позичить пролетареві? Шукав я лекції, не знайшов. Просив і пана директора. Справді обіцяли, але мабуть дотепер ніхто не потребує інструктора. З дому взяв я тамтого тижня два бохонці хліба і п'ятнадцять крейцарів від сестри, тяжко зароблені у дворі, і тим живив ся до позавчора. Думав, що дістану лекцію та буду с'як-так крутити, але бачиш, товаришу, що годі.

— А чомуж тобі так мало дають родичі? Таж прецінь знають, що ти чоловік і потребуєш поживи. Які ті твої родичі, не знаю, як їх назвати.

— Родичі... Товаришу! Мої родичі... убогі, дуже убогі. Вони самі голодують, не то що. Хотів я їм дещо помагати заробляючи у дворі, але щож. Нема у мене сил до тяжкої праці. От пішов я в місто шукати долі, а чи знайшов?...

— Та подай ся до бурси, може приймуть! Скажи так і так, чейже змилюють ся. Тим більше, що добре справуєш ся і талан у тебе не аби-який.

— Товаришу, товаришу, не для таких бурса, як я. Глянь ближше! Там самі поповичі та сини вчителів, а лиш кілька і то багатших мужицьких синів. Подавав ся я вже два рази. За першим разом відкинули. За другим справді прийняли за половину ціни, та деж мені взяти тих кілька золотих, коли я крейцара не можу ніде дістати. Така, бач, доля, убогого, мужицького ученика.

— Чомуж ти мені скорше сього не сказав? Видиш, який ти! Ти хотів, аби тобі все спадало з неба, але так воно не йде. Хоч я маю не так дуже багатих родичів, а завсіди буду міг тобі дещо допомогти. Хліба, масла маю до волі, буде снідання. На обід чи вечеру дістану страви, та оба ділити-мемось, так аби пані не виділа, і буде все добре. Не сумуй, ще не загинеш!

— Добре тобі говорити, але мені...

— Е! Дай вже з тим спокій! Кинь уже раз лихом об землю, заглянь йому сьміло в очи, а побореш. А в кінці — якось воно буде. Я буду просити ще деяких товаришів, аби відступили тобі яку лекцію і будеш спокійний. Тепер досить учеників беруть лекції, хоч їм і не конче треба. Я думаю, що один спустить тобі, а хоч би і товариш Яремко. Він, син сьвященника, має аж дві. Одну спустить напевно.

— Хто, Яремко? Я його вже просив два рази, не тільки що відмовив, але ще мені сказав нетовариське слово. Ще тепер як згадаю його, то красть ся серце.

— Яремко, Яремко! я не сподівав ся. Ну, то правда, що він не мав би за що гуляти, як би не лекції. А в кінці нехай собі! З певністю коли-б він бодай раз ликнув з чарки горя, то не був би таким. Але думаю, що знайдеть ся бодай один товариш і пособить тобі. Поки що не сумуй!

— Миколо! В тобі пізнав я щирого товариша, що хоче ділити ся горем зі мною. Ти один не погордував таким драгим пролетарієм, хоч я негідний сього. Дяка тобі, товаришу, вічна дяка! Я щасливий!

— І я щасливий! Будьмо собі приятелями! Подаймо собі руки на знак нашої вічної і щирої дружби. Лиш не сумуй!

Взяла рука за руку і серед глибокої тишини дали ся чути голосні поцілуї обох товаришів. На їх лицах виступили повне задоволення і щира радість.

II. На павзі.

— Ідеш курити?

— Іду! А маєш що?

— Маю шпорта, лиш паперців не маю.

— Я маю, ходи!

Пішли взявши з собою якусь книжку і замкнули ся в своїм щоденнім касині (аборті).

— Давай шпорта, бо я не можу видержати, так курити хочеть ся! — відізвав ся один. — Чоловік ледви висидів ті дві години. Алеж нудні вони, нудні! На руськім або історії бодай часом щось нового довідаємо ся. А на тій греці або латині по prostu спати хочеть ся. Давай шпорта!

- На́, маєш половину, а сїрку маєш?
- Маю одну греко-католицьку (просту).
- Вистарчить!
- Читай по там релїгію, бо може буду питаний!
- Е, що релїгія! Хиба не вчитаєш? Ще тобі релїгії хочеться вчити! Маєш уже досить сеї незносної греки та латини.
- А по щож ти брав релїгію?
- Або ти не знаєш? А як буде катехит на коридорі?
- Ну, то що, як буде?
- Ну, отворю книжку і буду йдучи до класи читати. Буде дурний думав, що я навчився і не буде питати.
- Ага? Шпекулюєш!?
- А що, штрафкуємо на латині?
- Певно, бо не можна вже видержати. Двої лупить кожному за малу дурницю, що аж страх. На таке більша половина дістала би двою. Мусимо щось робити!
- Робити, робити, лиш чи буде солідарність? У нас знайдеться багато зрадників, хиба ти забув, як було тамтого року?!
- Що тамтого року! Тамтого року ми були ще — можна сказати — за дурні на такі справи, але тепер думаю, що піде добре.
- Будемо виділи.

Досить великі клуби диму зачали підносити ся до гори. Випускаючи раз-по-раз дим з рота і балакаючи про штрафк не зачули, що хтось застукав до дверей. В тім хтось гримнув так сильно, що ученики аж налякалися. Один із них відозвав ся:

— Отвори по там, Полевичу, бо хтось стукає, мабуть товариш Грушка!

Полевич отворив сейчас, в тім переляканий кинув цїгаро, бо побачив перед собою пана професора Галаска.

Професор змірив їх гнівними очима і крикнув в голос:

— Так, паничі! Дуже красно! Ходіть-но зі мною!

Ученики зачали просити ся, але ніщо не помагало.

— То ви не знаєте шкільних приписів! — сказав професор поступаючи скоро по сходах. — Кните собі з приписів! Чекайте, навчу я вас! Ганьба для цілої гімназії, що держить таких учеників!

За хвилину опинилися всі в канцелярії пана директора. Сей глянув на приходячих і встав з місця.

— Привів я пану директорови дуже порядних учеників. Властне зловив їх на горячїм учинку! — сказав професор грїжким голосом.

— Що стало ся? — запитав здивований директор.

— Та то крайні курії, бо бодай би в хаті накурили ся, а то безлично в шкільнім будинку! — говорив дальше професор. — Прощу їх остро покарати, бо опісля вони-б Бог зна' що виробляли!

По сих словах професор вийшов з канцелярії.

— Дуже красно справуєте ся! — сказав директор по відході професора. — Вибрикуєте собі! Памятайтеж, що за ті ваші вибрики постигне вас тяжка кара! Зробив би я зараз кінець справі, але на разі не маю часу. Прийдіть до мене по першій годині!

Ученики поклонили ся і вийшли з похиленими головами. Прийшли мовчки у класу і сіли несупокійно в лавку.

— Наробили ми собі, наробили! — озвав ся по хвилі Полевич, очунавшись дещо в задуми. — Що найменше дістанемо по кільканацять годин, і обичаї, а може й виженуть! А що тоді? Відпекають ся родичі, ганьба на ціле село! Сей марний шпорт наробив стільки лиха! Він коштує крейцара, а в нас коштувати-ме... Бодай би був не приходив я нині до школи, був би оминув нещастє! Пропало...

Другий сидів дальше задуманий і навіть не звертав уваги на слова товариша. І був би може сидів так цілу годину, коли нечайно кличе його професор до таблиці. Сей зірвав ся мов опарений і почервонівши став при таблиці. Задали задачу, а була як раз година математики. Ученик глянув на таблицю і сейчас спустив голову в долину. Не про задачу думав він, а про те, що скоїло ся з ним на павзі. Він уже уявляв собі в голові, як то його проженуть, як він тиняти-ме ся без ціли по сьвітї, як зносити-ме ріжні докучання від людей.

Професор глянув сердито на него і запитав з іронією:

— Що, не булисьте ласкаві навчити ся, а тепер ще не уважаєте! На місце! Третя класа!

Ученик пішов тяжко огірчений на місце. Сидів дальше неповоружно та глядів задуманий на таблицю. Задзвонили на павзу. Посипали ся ученики на подвіря. Одні повтаряли лекцію, другі заїдали прецлі та булки. Лиш наші нещасливі сиділи дальше неповоружно в лавках. Деякі товариші приходили до них, питали ся, що стало ся такого, але зловлені нічого не відповідали, лиш махали руками, аби собі відійшли. В тім надійшов один товариш з подвіря і сказав голосно:

— Знаєте, товариші, чого вони сумують? Галаско зловив їх, як вони курили на стороні.

Відтак звернув ся до Полевича і запитав :

— Правда, що так? Байка, се справді неприємно, але нічого страшного!

— Нічого страшного, лиш виженуть! — сказав сумний Полевич і знов задумав ся.

— Йди, йди, виженуть! Та за що?! В найгіршім разі можете дістати обичаї, але що я кажу, і то ні! Засадять вас може на кілька годин і по всім, а ви, дурні, щось собі з того робите!

— Та будемо виділи, чи нічого не буде! — сказав Полевич. — Наробилисьмо собі, тай кінець. А тепер дайте мені спокій, бо вже по павві. Ось іде бельфер!

Зачала ся година. Полевич з своїм товаришем сидів далше, аж до кінця першої години мовчки. Вже не думав він о приємній прогульці до сусідного села, котру мав зробити з деякими товаришами, але о тім, що скоїло ся з ним сьогодні.

Задзвонили на першу годину. Ученики по молитві розійшли ся домів. Лиш Полевич зі своїм спільником куреня пішли мовчки до канцелярії. Директор приступив близче до них і сказав :

— За ваше лихе поведення дістанете кару. Мав я вас виключити цілком з гімназії, але тим покарав би я найтяжше ваших убогих родичів-селян. Тому, що ви перший раз переступили шкільні правила, зменшаєть ся вам кара. Прийдіть отже в неділю по екзорті і засадить ся вас до карцеру. Розумієте? Але коли ще раз щось подібного зробите, то не маєте права увійти в класу. Тепер можете вийти!

Ученики вклонили ся і вийшли дещо урадувані.

— Ну, щастє, що нас не вигнали! Відсидимо тих пару годин і по всім! — сказав Полевич на коридорі.

— Добре би то було, аби лиш пару годин, а що з обичаями? — сказав другий.

— Обичаї дістанемо напевно, я знаю, буде трохи неприємностей. Але то ще нічого страшного, бо хоч не почуємо сього страшного слова „вигнаний“, бо тоді... не знаю...

— Та хай буде, що хоче — пропало... Будемо на другий раз мали ся на осторожности. Се добра наука для нас, а тепер бувай здоров, я йду чим скорше домів. Там пані чекає десь з обідом.

— Здоров! Гарзд! — сказав Полевич і пішов у противний бік.

III. Загар.

Зима. Рано. Три чверти на осьму зачали сходити ся ученики у клясу. В клясі був маленький загар. Ученики скористали з нагоди. Не казали нікому отворити вікон, щоб тим більше назбирало ся чаду. А щоб було ще більше чути, зачали деякі кидати в піч радірки. Се справді дещо занечищувало повітре в клясі, але більша часть уходила комином. В тім сказав один з учеників:

— Е! Ви не знаєте взяти ся добре до діла, се я зроблю. Може з вас хто має яку стару окладнику з нотатки?

— Приймак, щож ти хочеш із сього робити? — запитали ученики.

— Не питайте, лиш чим скорше давайте, хто має! — відповів Приймак.

— На́, маєш! — сказав один і подав йому якусь окладнику.

— Цікаві ми, що ти хочеш з сього зробити! — говорили ученики. — Лиш аби ми тебе не висьміяли!

— Ну, ну, не висьмієте, ось гляньте! — відповів Приймак.

В сій хвилі пішов до печи, наклав на подану окладнику розжареного вугля і зачав з ним бігати по клясі. Чад більшав щораз більше, навіть декому почало вже шуміти в голові.

— Справді добрий спосіб видумав Приймак! Іратулюємо! — сказали ученики і зачали голосно сьміяти ся. — Відпаде може ся проклята грека!

— Знаменито, бо я навіть не тикав греки! — сказав Приймак і зачав терти руки з великої радости.

— Я навіть не маю препарації! — озвав ся другий.

— Ну, а тепер тихо, бо вже дзвонили! — загула кляса. — Прийде наш гукайло*), то й назад внесець ся, а ми підемо на прохід.

— Ось уже й гукайло, вже йде! — сказав Приймак і сів поважно в лавку.

Професор ввійшов у клясу. Не вспів ще зняти капелюха, як чад ввійшов до його делікатного носа.

— А то що? — запитав професор дещо змішаний.

— Загар, загар, пане професор! — загула кляса на ціле горло. — Мабуть піч понесувала ся!

*) Так називали свого професора до греки.

— Мені вже шумить у голові! — сказав один.

— Мені не добре робить ся! — сказав другий.

— Ну, годі! — відповів професор. — Годі тепер сидіти в класі! Вийти всі на коридор, а один хай отворить вікна, може як провітрить ся! А кого дуже болить голова, може йти на місто перейти ся.

— Прошу пана професора, пас усіх болить голова і то так дуже, що ледви держимо ся на ногах! — сказали ученики на коридорі.

— Ну, то ходім усі на місто та трохи перейдемо ся! На свіжім повітрі перестане голова боліти. Ходіть!

Усі побігли веселі на долгшу камяними сходами. На подвір'ю поуставляли ся в пари і пішли з професором одною з міських вулиць. По дорозі одні дещо балакали з професором, другі купували у перекупок яблука і заїдали з апетитом, інші гуторили про науку.

— А що, не добре ми вийшли на тім! — озвав ся нараз Приймак заїдаючи яблуко. — Відпала грека і ще похожаємо на свіжім повітрі!

— Правда, правда, але се твоя заслуга! — сказали декотрі і подавали йому руки до стискання.

— Дякую! — відповідав Приймак стискаючи руки товаришів. — Дякую, то не лише вам зробив я добре, але й собі самому! Я сподівався бути питаним і напевно був би мене закликав гукайло до таблиці, а я ні в зуб. Був би нагнав мене на місце і впалив третю, як бас. Я й так зле стою з греки, ще одна двоя, і давай двацятку. На завтра мушу вже навчитися. Треба віджалувати трохи часу, хай йому там!

Перестав говорити і дальше задоволений заїдав яблука.

Ученики йшли дальше з професором і опинили ся як раз перед міським кладовищем за містом. На кладовищі видніли ся окриті снігом хрести, різні фігури й каплиці. Гайворони літали крякаючи і від часу до часу сїдали по деревах та пам'ятниках. День був погідний, а старий дідуган Морозенко щипав досить сильно вуха молодців. Ученики однак не чули сего. Вони забули зовсім про него і забавляли ся й тішили ся своєю штучкою. Минуло вже в пів години, від коли вийшли з гімназії. Прийшла пора назад вертати ся. Професор глянув на свій годинник і з поспіхом відізвав ся до учеників:

— Ну, хлопці, пора нам вертати ся! В класі повітрі вже десь очистило ся. Вертаймо!

Ученики завернули в бік, з котрого вийшли і йшли повільним кроком. Декотрим зачав мороз таки докучати, тому йшли скорше наперед. В тім надбіг до них Приймак і озвав ся гнівним, приглушеним голосом:

— Що робите, дураки! Чи не ліпше, аби минула година, як підемо поволійше, чим сидіти в класі! А то мудрагелі! Ну, ну, спішіть ся, спішіть, але пам'ятайте, що на павзі дістанете порядну стипендію!

Передовці налякали ся слів Приймака, забули на мороз і йшли вже рівномірно з усіма. Бояли ся бідаки сеї неприємної стипендії. Знали вони її добре, бо нераз бачили на власні очі. Бувало нераз, коли який ученик провинив ся против класи, сейчас клали його товариші силоміць на лавку і впарили таких пляцків, що опісля не міг усидіти ні годинки. Крутив ся на всі боки, як би на тортурі і ждав як спасення кінця години..

Вибила вже девята година, а ученики ледви що ввійшли в класу, чаду вже зовсім не було чути. Професор, що проводив ними на проході, ввійшов ще з учениками в класу і сказав:

— Прошу уважати! На завтра з греки буде те саме, лиш повторить попередній уступ! Сидіть тепер тихо! Класа вже добре провітрила ся, а ви також! На другий раз, наколи-б щось подібного стало ся, дайте знати пану директорови і ніхто най не важить ся вступати у класу, бо се річ досить небезпечна. Розумієте?

— Розуміємо! — відповіли ученики задоволені, що вже минула грека.

Відтак професор записав у дневнику, кого бракувало в класі і вийшов. Ученики сіли на свої місця урадувані, а найбільше з них тішив ся Приймак.

IV. Св'ято кружковців.

(І. Павликови).

Сонічко сховало ся за гори. На небі моргнула зірничка одна й друга. Блищать мов жемчуги на кришталевому небозводі. На вулиці гомонить. А зорі з місяцем плывуть, плывуть тихенько

по голубому небі, миготять та радіють, наче знають, що нині в учеників велике сьвято — вечерок найбільшого генія Тараса Шевченка...

* * *

В таку пору зачали ученики сходити ся до помешканя Івана Бушковиченка. Се помешканє було досить вигідне на збори. А тепер, коли в нїм мали відбутися тайні вечерниці в честь Тараса Шевченка, прибрав його Бушковиченко досить чепурно. Позатикав насамперед вікна коцями, відтак на однім з коців припняв портрет Тараса Шевченка. По середині поставив стіл, а на столі засьвітив дві сьвічки. На стїнах видніло ще багато портретів українських письменників...

Посходили ся кружковці. Зажкнено на ключ двері. Посїдали всі, де хто міг. Одні на кріслах, другі на ліжку, а иньші вже не мали місця, то бодай оперли ся о стїну.

Настала глибока тишина. Зачали ся вечерниці. Першу промову виголосив голова кружка. Сказав він коротко про життя Тараса Шевченка, про його муки на заслання, про його неоцінені твори, відтак про долю цілої Руси-України. Опісля слїдувала деклямація „Кавказ“. Деклямацію виголосив досить зручно один з кружковців, котрому повірено бібліотеку. Відтак слїдували різні відчити, співи, що понайбільше відносили ся до самого Тараса. Одушевлення було велике. По кождім куснику витягав Бушковиченко на скрипках веселі коломийки. Всі раділи, мов малі діти. Бушковиченко одушевлений вийшов за стіл і виголосив на закінченє ось яку не надзвичайну, але щирю промову:

— Дорогі товариші! Нині у нас велике сьвято, сьвято нашого батька Тараса Шевченка, нашого найбільшого генія. Раді ми й веселі, що бодай тут у тїм закутку можемо спомянути його не злим, тихим словом, як сам собі бажав сього. Та ми-б раділи ще більше, ми-б ще скорше сповнили його бажання, коли-б ми пїрвали його кайдани, зломали ярмо неволі, коли-б ми освободили нашу Неньку Русь-Україну. Та чи можливе се? — дехто запитає. Відповідь легка: можливе і ще раз можливе!... Український народ — такий численний народ, бо звиш трицять мільонів, міг би і може се зробити! Є в силі сповнити бажання наших славних дідів, прадідів, борців за волю, нашого батька Тараса. А чому ж не зробить сего, коли може зробити!? Щож стоїть йому на перешкодї? Хто сьому винен, що ми в неволі?...

— На се відповім вам, що ми самі. Ми самі куємо тяжкі кайдани на власних братів та сестер, на власних синів та доньок, а вороги наші тішать ся, що мають менше труду до заглади українського народу. Ми байдужі на все, а та наша байдужість сягає вже високо. Ми лїнвиві до праці. Нема життя між нами! Отсе власне стоїть на заваді, се власне не дає нам вибороти волї. Не оружем повинні ми бороти ся за неї, а щирою працею, трудом. Тож тільки щира, постійна праця повинна заступити нам оруже, а тоді певна побїда, тоді й вороги наші, хоч би як думали, хоч би як точили піну, не вдіють нам нічого. А сей обовязок тяжить на нас, дорогі товариші, на нас молодих. Ми повинні найбільше працювати, найбільше набувати осьвітї й ділити ся нею з нашими братами-селянами, сим темним, пониженим, поневоленим народом. Добрий сей народ, щирі, непорочні його серця. Любив і любить він волю над все, любить свою Неньку Русь-Україну й щиро любить. Тож коли лише станемо на його чолї, коли покажемо йому праву дорогу, піде охочо за нами, піде до боротьби за сьвяту волю. Побідить, порве пута й сповнить заповіт свого батька-мученика Тараса Шевченка і його братів, що славно полягли за волю, славу й честь рідної Неньки Руси-України...

— Не зважаймо на наших зрадників, стережим ся, оминаймо їх, а коли побачать, що ми ось-ось побїдимо, то й вони самі прилучать ся до нас і будуть гірко жалувати за свої тяжкі проступки...

— Тепер, як бачите, замкнули ся ми тут, позатикали вікна, аби ніхто не підгледїв, дрожимо на тілі, немов би ми зробили який страшний злочин. Але коли віднесемо побїду, коли скинемо пута, пїрвемо тяжкі кайдани, тоді на волї цілому сьвітови голосити-мемо славу борців-синів України. Тодї ніхто не буде стояв з нагайкою над нами, не будемо крити ся, замикати дверей як ось нинї, будемо на волї! Тодї кождий сьміло скаже словами Тараса:

„В своїй хатї своя правда і сила і воля!“

Отсими словами скінчив промову і пішов на своє місце. Його слова так одушевили, так піднесли на душі кожного кружковця, що кождий як один муж прирік словом чести забрати ся як найщирше, з найбільшою енергією до постійної праці і боротьби з темнотою.

За кулісами дипломатичної сцени.

Оповіданє К. Дойля.

Багато знало Альфонса Лякура в його старших літах. Починаючи від революції 1848 року і кінчаючи його смертю, що наступила в другім році кримської війни, його можна було постійно бачити в однім і тім самім кутику Café de Province при вулиці St. Honoré, куди він приходив точно о дев'ятій годині вечером і виходив, коли вже не було з ким балакати. Треба було сильної волі, щоб оволодіти собою і вислухати спокійно того старого дипломата, бо більша часть його оповіданя була зовсім неправдоподібна. Він спостерігав одначе незвичайно бистро найменшу тїнь усмішки або порух бров на лиці слухача. Тоді круглі, дужі його плечі випростовувались, його висунений на перед підбородок висував ся ще більше, а його р...р...р... розносили ся по кімнаті як шум барабана. Колиж він доходив до того, що починав слухачеві докоряти: „Ah, monsieur r-r-r rit...“ або: „Vous ne me sr-r-r-rouez pas donc...“ — тоді була пора слухачеві пригадувати собі, що він має білет на оперу.

Знана була його історія з Талейраном і п'ятьма черепашками, та опис візиту Наполеона в Аячію. Особливо цікаве й пікантне було його оповіданє (якого він не починав, доки друга бутелька не була вже розкоркована) про втеку цїсаря з острова сьв. Олени, як він цїлий рік прожив у Філядельфії, а граф Герберт де Бертран — незвичайно похожий на цїсаря — грав ролю Наполеона в Лянґвузі. Та найпопулярнішим і найбільше розширеним є його оповіданє про „Коран і посла від міністерства заграничних справ“. І коли появили ся з друку записки Оттона, показало ся на загальне

здивоване, що се на перший погляд неправлоподібне оповідане не було плодом його багатої фантазії, але мало в своїй основі дійсні факти.

— Ви повинні знати, — оповідав він, — що я виїхав із Єгипту по убійстві Клебера. Я охотно був би лишив ся тому, що я в тім часі займав ся незвичайно пильно перекладом Корана, а сказавши між нами, носив ся навіть із гадкою приймати іслам, так мене вразила і підбила мудрість Магомета, особливо-ж його погляд на женячку... Та він зробив велику помилку в квестії про уживане вина і з тої причини муфті, що старав ся мене навернути, був безсильний. Колиж старий Клебер умер, а Мену став правителем, я зрозумів, що мені пора вибрати ся. Мені не випадє говорити про моє особисте достоїнство, та ви повинні зрозуміти, що ніякий порядний чоловік не стерпить, аби на ньому їздив осел. Я перевіз свій Коран і свої папери до Лондона, куди Оттон був назначений першим конзулом, аби заключити мирний договір тому, що оба народи були вже змучені війною, що тягнула ся цілих десять літ. Тут я міг бути позиточний Оттонови не тільки знанєм англійської мови, але коли позволите, й моїми особистими здібностями. Се були щасливі дні, які я прожив у Square of Bloomsbury, хоча ваше підсонє, поважаний добродію — сього не можна скрити — дуже мерзене.

— І так, мосіє Оттон, наш посол, був страшно занятий тим договором. Ви можете представити собі, що се не була діточа грашка. По десятилітній війні кожда з воюючих націй володіла землями, що приналежали перше другій або союзникам другої. Тепер приходило ся рішити, що належить віддати, а що задержати при собі? Чи сей остров варта тамтого півострова? Коли ми зробимо отсе в Венеції, зробите ви тамто в Sierra Leone? Коли ми звернемо султанови Єгипет, звернете ви нам ріжок Доброї Надії, який забрали в нашої союзниці Голяндії? Так ми думали-гадали і мосіє Оттон вертав кожного дня в посольство такий немічний, що мені й секретареви доводилось по просту переносити його з карити на софу. В кінці діло уладило ся і надійшла ніч, в якій мав бути підписаний договір.

— Треба вам знати, що одинока важка карта, яку ми держали в своїх руках і якою цілий час грали, було занятє нами Єгипту. Англичане не могли погодити ся з тим. Єгипет, бачите, дав нам вільний доступ у Середземне море. Надто вони не були

ще переконані, що наш маленький Наполеон не зробить його вихідною точкою для походу на Індію. Тому коли лорд Гексбері чому небудь упирався, нам треба було лише сказати: „В таких разі ми не можемо згодити ся на евакуацію Єгипта“ — щоби він розгадав ся. Сею погрозою вигравали ми часто час і успішно користували ся ним; при помочи сеї погрози ми примусили Англичан очистити ріг Доброї Надії. Нам, бачите, страшно не хотіло ся, аби наш нарід вступав одною ногою в полудневу Африку тому, бо історія вчила нас, що земля, в яку вступили Англичане в першій половині віка, ставала в другій їх власністю. Нам не була страшна ваша армія, ні ваша фльота, але ваші „молоді люди“, що шукають для себе карієри. Коли ми, Французи, маємо свої посілости над морем, то ми спокійно сидимо в Парижі, де й поздоровляємо себе зі своїми успіхами. У вас знов зовсім инакше. Ви берете з собою жінки й діти й ідете туди, щоби особисто познайомити ся зі своїми новими посілостями, а після того майже неможливо вигнати вас звідти.

— Першого цвѣтня мав бути підписаний договір. Мосіє Оттон, блідий, поморщений і нервовий чоловік, був так урадуваний того дня своїм успіхом, що не міг усидіти на місці і бігав у зад і в перед по кімнаті базікаючи й шуткуючи; я-ж сидів спокійно на подушці в кутку кімнати, як звик був робити се на сході. Нараз увійшов гонець із письмом з Парижа. Прочитавши письмо, мосіє Оттон витріщив на нього очи, не виговорюючи й слова, немов онімів зі страху; його коліна затрясли ся як у лихорадці і він упав на землю.

— Що се таке? — спитав я.

— Не знаю, — відповів гонець. — Мосіє Талейран казав мені спішити що сили і віддати се письмо мосіє Оттону. Я був у Парижі вчора по полудни.

— Признаюсь, що я переступив свої права, та я не міг здержати ся. Я взяв письмо з руки мосіє Оттона і прочитав його. О Господи! Воно вразило мене як грім! Я сів побіч свого шефа і залляв ся слізмами. Там було всего кілька слів, якими повідомлювали нас, що Єгипет опущений нашим військом від місяця. Таким чином можливість нашого договору обертала ся в нівець; одинока причина, що могла примусити наших ворогів згодити ся на корисні для нас умови, була усунена. По впливі половини дня нас не турбувала би ся звістка. Та поки що договір не був іще підписаний. Нам прий-

доть ся віддати рік Доброї Надії! Нам доведеть ся покинути Мальту в руках Англичан. Стративши Єгипет, ми не володіли нічим більше, що могли-б запропонувати Англії в заміну за її уступки.

— Та ми, Французи, не так легко піддаємось. Ви, Англичане, при своїй завидній здержливості, видячи нашу безмірну дразливість, думаєте, що в нас м'яка, жіноча натура. Але ваша власна історія протривить ся такій думці. Мосіє Оттон переміг свій неспокій і став нараджувати ся з нами, що робити.

— Нема що йти до міністра, Альфонсе, — сказав він мені. — Той Англичанин буде лише насміюватись з нас, коли ми заговоримо про підпис договору.

— Не попадайте в розпуку, — потішав я його і нараз прийшла мені гадка в голову. — Звідки ви знаєте, що Англичане повідомлені вже про се? Вони можуть підписати договір, поки дізнають ся...

Мосіє Оттон підскочив із софи і кинув ся обіймати мене...

— Альфонсе, — крикнув він, — ви мене підбадьорюєте! І в самій річі, яким чином вони могли довідати ся про се? Звістка прийшла з Тульона в Париж, а звідки сейчас була передана сюди. Англичане тимчасом дістають свою кореспонденцію морем, через Гібральтар. В сій хвилі неможливо, аби про те знав хто будь у Парижі, крім Талейрана і першого конзуля. Коли ми затримаємо для себе тайну, то можемо ще дістати договір.

Ви представте собі лише наш страшений неспокій протягом того дня! Ніколи, ніколи я не забуду тих кількох годин, що видавали ся нам вічвістю. Кожний шум, кожний крик на вулиці видавав ся нам утіхою народа з причини найновішої події. Мосіє Оттон постарів за той день. Що тикаєть ся мене, то я волів вийти на вулицю на стрічу небезпеці, ніж очікувати її дома. Я волочив ся по городі, був у всіх клябах і сальопах, був у клубі стрільців, в кулюарах палати послів, але ніде не чув нічого. Одначе було ще можливе, що лорд Гаксбері отримав сю звістку такою самою дорогою, як і ми. Він жив на Harley Street і там мали ми підписати договір о восьмій годині вечером. Я намовив мосіє Оттона, щоби випив дві чарки бурґундського вина перед тим, заки поїде там, бо я бояв ся, аби його запале лице і дрижучі руки не збудили підозріння в англійським міністрі.

Ми поїхали разом в одній кариті посольства коло пів до восьмої. Мосіє Оттон пішов сам, але скоро вийшов під позо-

ром, аби взяти полишений портфель, а його щоки палали від радості.

— Він не знає ще нічого, — шепнув до мене. — Ах, як би се незнає протягнуло ся ще пів години, лише пів години!

— Дайте мені який будь знак, коли договір буде вже підписаний, — сказав я.

— На що? — спитав він.

— Я постараю ся, аби до тої пори не міг явити ся ніякий кур'єр, — відповів я. — Я вам се обіцяю, я, Альфонс Лякур!

Він сильно стиснув мене за руку.

— Дякую вам! Як усе покінчить ся, я перенесу свічку зі стола на вікно.

— Так отже коли б ми могли себе заасекурувати від перерива переговорів на протяг пів години, наша справа була-б виграна. Треба було конечно постановити завчасу, що належало мені робити на випадок, коли-б я побачив світло ліхтарні при кариті, що зближаєть ся до дому міністра. Коли се буде гінець, що мені тоді чинити? Я був готов убити його, так, скорше вбити, чим дозволити в ту останню хвилину на загибель нашої справи. Тисячі людей умирають на полі битви, щоб прославити яку будь війну своєї вітчизни. Чомуж би не вмерти одному чоловікови, аби прославити мир? І коли-б мене повели навіть за се на шафот, то я радо приніс би в жертву свою особу задля добра моєї вітчизни. Я мав маленький турецький ніжик, прив'язаний до жакета. Моя рука лежала на колодочці, бо я бажав бути готовим на всякий випадок.

Не бажючи компромітувати нашого посольства, я відіслав кариту назад, а наймив дорожку. Передівсім я дав візникови гвінею. Він зрозумів, що тут вимагаєть ся від нього окремої прислуги.

— Ви дістанете ще одну гвінею, — сказав я, — коли зробите все, що я прикажу.

— Слухаю, містер, — сказав він поглянувши на мене своїми хитрими очима без найменшої признаки здивованя на лиці.

— Коли я сяду в вашу дорожку з одним паном, то ви їдте цілою силою назад і наперед по Harley Street не стаючи. Не слухайте нікого, лише мене. А як я виїду, ви завезете другого пана до Watiers Club.

— Слухаю, містер.

Прибравши чатову позицію при домі лорда Гексбері я все поглядав у вікно, чи не побачу там сьвічки. Час минав поволи. Ніч була вохка і холодна, правдива жовтнева ніч, і густа мряка заливала цілу вулицю. Я не міг дальше бачити, як на пятьдесятя кроків кругом себе, та за те мій слух був такий чуткий, що найменший шелест не міг уйти моєї уваги. Я ходив сюди й туди потрясаючи руками, закостенілими від зимна. Нараз дійшов до моїх вух глухий шум; він ставав усе грімкїйший і яснїйший, а в кінці через мряку пробило ся жовте сьвітло двох ліхтарок і легенький кабріолет під'їхав під браму міністерства заграничних справ. Не вспів іще кабріолет і стати, як із нього вискочив молодий мужчина і кинув ся стрімголов до сходів.

Тепер надїйшла пора діла. Ви, добродїйку, видачи мене при бутельці вина в отсїй кофейні, не можете зобразити собі, до чого я здібний в рішучїй хвилі. В тїй хвилі, знаючи, що всі труди десятилітньої війни поставлені на карту, я був великий. Мені здавало ся, що довершувалась остання французька кампанія, в якїй і генерал і армія зосередковували ся в мнї одному.

— Сер, — сказав я сіпнувши його за рукав, — ви маєте звістку для лорда Гексбері?

— Так, — відновів він.

— Я чекаю на вас уже пів години. Ви мусите сейчас іти зі мною. Він сидить тепер із французьким послом.

Я говорив із таким апльомбом, що він не вагав ся ні мінутки. Як же ми сіли побіч себе в дорожці, моє серце било ся з радости і я в трудом придусив оклик радости. Гонець — се була маленька, слабоспла людина, і я — ви бачите тепер мої руки і можете представити собі, якї вони були тоді.

Тепер оставало ся порішити, що з ним робити. Мені не хотїло ся вбивати його, аби лише явив ся иньший вихід.

— Се надзвичайна справа, — сказав він. — Я маю припоручене, яке мушу заразїсько виповнити.

Наша дорожка переїхавши Harley Street завернула тепер назад відповідно до мойого приказу.

— Ого! — крикнув мій бранець. — Се що таке?

— А що? — спитав я.

— Адже ми вертаємось назад. Деж лорд Гексбері?

— Ми швидко побачимо його.

— Випустіть мене! — закричав він. — Тут якась зрада! Візник, затримай коні! Випустіть мене, кажу я вам!

Я відтрутив його назад, коли він пробував отворити дверці. Він почав кликати помочи, але я заткав йому рукою рот. Він силкував ся зловити зубами мою руку. Але я зірвав із нього краватку і обвязав рот. Він рвав ся і кидав ся, та стукіт коліс заглушував і шум і крики. Ми переїхали по-при дім міністра; в вікні не було видно сьвічки. Гонець успокоїв ся трошки тепер і я міг бачити його розпучливий зір, впялений в мене. Він, як видно, дивував ся незвичайно силі, з якою я пригвоздив його до сидження. Видно було одначе, як він сильно бив ся з гадками, яким би чином освободити ся.

— Ви можете взяти мій годинник і гаманець, коли позволите мені вийти, — сказав він.

— Добродію, я-ж такий порядний чоловік, як і ви.

— Хто ви такий?

— Моє ім'я не належить до справи.

— Що примусило вас до такого насильства?

— Заклад.

— Заклад? Що ви хочете тим сказати? Ви знаєте, що я на державній службі і що ви можете за свої діла познайомити ся з внутрішнім виглядом тюрми?

— В тім то й лежить заклад, — відповів я.

— Ся забавка може коштувати вас дуже багато. Що се за такий дурний заклад?

— Я заложив ся, що примушу першого чоловіка, якого здіблю на вулиці, вислухати главу з Корана.

Не знаю, як я попав на сю гадку. Може тому, що мій переклад Корана займав мене останніми часами. Він зловив знов за ручку від дверцят і мені прийшлося знов відіпхнути його назад.

— Довго-ж буде тревати читанє? — лепотів він.

— Се залежить від глави, — відповів я.

— То прочитайте коротеньку і випустіть мене!

— Що з вами? — гримнув я на нього. — Коли мова про „главу“, то я розумію під тим не найкоротшу.

— Ратуйте! Ратуйте! — кричав він так, що мені знов довелося узяти на поміч краватку.

— Лиш трошка терпцю і скінчимо. Я хотів би вибрати для вас найцікавішу главу. Ви переконаєте ся, що поспробую в міру можности дати вам приємну розривку.

Він скинув краватку зі свого рота.

— Читайте-ж скорше, — простогнав він.

— Главу про верблюда? — спитав я.

— Добре, добре.

— А може про літаюче лоша?

— Про лоша... Читайте-ж!

Ми переїхали по-при вікна і свічки все ще не було. Я почав читати главу про лоша з таким достоїнством і з такою повагою, в якими читають ся святі книжки, але молодий Англичанин кидав ся і стогнав.

— „Коли коні — читав я — стоячи на трьох ногах і ставляючи кінчики четвертої ноги на землю, приведено перед нього, він сказав: Я любив землі добра більше від небесних і тратив час, оглядаючи отсих звірів. Приведіть знов коні до мене. І коли коний знов привели, він почав відрізувати їм ноги і...“

В тій хвилі молодий Англичанин кинув ся на мене. Той маленький чоловічок показав ся спритним боксером. Я силкував ся сіймати його за руки, але він бистро освободив їх і став частувати мене по лиці, куди попало. В кінці я приляг його цілим тягаром свого тіла і тим чином обезсилив його.

Тоді я й покінчив із ним. Я зняв ремінці зі своїх черевиків і одним звязав йому руки, а другим ноги. Опісля обвязав я йому докладно краваткою рот так, що він міг тільки мугикати і глядіти на мене. Зробивши все те, я стер кров із мого розбитого носа і виглянув із дорожки. Ах, Господи! Перший предмет, який я побачив, була свічка на вікні міністерського дому. Я спас отже честь нашої армії і судьбу цілої провінції! Так, добродійку мій, се що зробив Аберкромб із п'ятитисячним військом, було знищене одним мною в дорожці на протягу кількох минут.

Не можна було тратити часу — мосіє Оттон міг бути кожної хвилі в долині. Я крикнув на свого візника, дав йому другу гвінею і казав завести бранця до клюбу, а сам кинув ся до носольської карити і по хвильці двері міністерського дому відчинили ся. Міністер проводив особисто мосіє Оттона по сходах бесідуючи з ним. Нараз перед браму підїхала карита, а з неї вискочив чоловік із криком:

— Незвичайно важна звістка!

Льорд Гексбері взяв від нього папір і прочитав при світлі ліхтарки. Його лице скривило ся нараз і незвичайно зворушений крикнув він:

— Мосіє Оттон, ми підписали договір по непорозумінню! Єгипет у наших руках!

— Що? — відповів Оттон. — Се неможливе!

— Ні, се правда! Єгипет здобутий Аберкромбом іще перед місяцем!

— В такім разі, — сказав мосіє Оттон, — дуже добре, що ми підписали вже договір.

— Дуже добре для вас, сер! — сказав гнівно Гексбері і як несамовитий кинув ся назад до сходів.

Другого дня найліпші льондонські шпіони гнали ся за мною, але Альфонс Лякур приймав уже ґратуляції Талейрана і першого конзуля скорше, чим його здогінники зуміли дістати ся до Дувра.

Корфу, 15.I 1903.

Переклав

В.

Із німецьких народніх пісень.

I. Пісня про кравців.*)

Зійшла ся раз кравецька
Компанія бучна,
Тай випили три копи,
Три рази по три копи
Наперсточок вина.

Зійшла ся радить раду —
Тай рада-ж говірка!
Засіло їх три копи,
Три рази по три копи
На кришці шапліка.

По раді хтіли вийти —
Замкнуло двір дівча!
Пролізло їх три копи,
Три рази по три копи
Крізь дірку від ключа.

На волі їм зібралось
На радощі пусті, —
Нуж плигати їх три копи,
Три рази по три копи
На ковзюму хвості.

А з танцю до трактира!
Тай бенкет почали-ж!
Там з'їли їх три копи,
Три рази по три копи
Одну печену миш.

Як сніг упав глибокий,
Нуж на санки тоді!
То їхали три копи,
Три рази по три копи
На козій бороді.

Пора до дому їхати, —
Та коний не знайдуть!
То сіло їх три копи,
Три рази по три копи
На один лісковий прут.

А як прийшли до дому,
Нуж пити без кінця!
То випили три копи,
Три рази по три копи
Кватирочку винця.

Лягли всі п'яні спати
В опівнічній тиші, —
Поклалось їх три копи,
Три рази по три копи
В зелізку без душі.

Переклав

Іван Франко.

*) Середньовікова цехова організація витворювала між цехами добру конкуренцію, але також обопільні передирки та насміхи, що відгукалися і в народній поезії. Як зразок таких насміхів подаю тут перекладом пісню про кравців, друковану в гарній збірці Арніма й Brentano «Des Knaben Wunderhorn». Це також не поганий образець стародавнього німецького гумору. — *І. Ф.*

ПРО НЕЗАБУТНЄ.¹⁾

Були колись такі темні часи на землі, що старих людей, батьків та дідів не то що не поважали сини й онуки, але поводитись із ними гірше ніж з собаками: заганяли як кабанів у саж, у який там закуток, та тільки не годували як кабанів на сало, але просто морили голодом до смерти.

Славетний географ далекої давнини Страбон, що жив ще до Христа, а вмер як Спасителеви минули двадцять-чотири роки, пише про народи, що тоді мешкали на Кавказі, і між иньшими розказує про „Каспіянів“ (себто, здасть ся, або сучасні Дагестанці, або може Чечня), і повідає, як ті „Каспіяни“ старих людей голодом морили до смерти, а потім викидали їх, мов яке падло, у пустку або у ліс, і крадькома назирали за ними: коли бачили, що хижка птиця — орли чи то круки — те мертве тіло жвакуючи перевозіла на друге місце, то упевнялись, що та стара людина була „блаженна“; а коли жвакували мертве тіло собаки або звір хижий, то вже та людина не така-то, на їх звичай, була „блаженна“; коли-ж ні птиця, ні звір, ні собаки не користувались мертвяком, то такого уважали вже за нещасного (LXI, cap. X, V. 3, 2).

---

¹⁾ Оця стаття шановного ветерана нашого письменства була написана, як видно з її вступу, по просьбі д. М. Вороного для проєктованої ним літературної збірки, що півгора року тому назад почала екладати ся в Катеринодарі, а тільки тепер друкуєть ся в Одесі, пройшовши цензурні митарства — звісно, не зовсім з цілими кістками. Між творами, які довелося їй погубити в тих митарствах, була й оця стаття д. Мордовця, яку ми й друкуємо з дуже невеличкими пропусками, одержавши її автограф завдяки ласкавій увазі д. Вороного. *Ред.*

Оттаке то було колись! Еге! — було та загуло...

І от як би у ті звірячі часи довелось хоч би й мені старому жити, то вже давно-б мої кісточки вовки-сіроманці та орли-сизокрильці, як того найменшого брата-козака, що з города Азова колись бідні невольники утікали, — давно-б, кажу, по тернах та байраках розношали, попід зеленими яворами ховали й комишами вкривали, бо мої старі ноги вже до восьмого десятку літ додибали, та вже трохи й переступили за той високий поріг, що об нього чимало нашого братчика спотикалось та прямо у вічну домовину лягало.

Так ні! — Бог милував, бо не ті часи тепер настали, хочай і у нас, як у тих химерних „Каспіянів“, чимало ще дечого звірячого зосталось на сором сьвітови.

А все-ж таки тепер старих людей поважають і при житті їх і по смерті, а надто тих, що залишили на землі свій духовий слідочок, такий, що ні піском його не замете, ні травкою він не заросте.

От про таких то оце й згадує добродій Вороний, Микола Кіндратович — про Шевченка, та про Костомарова й Куліша, та про Драгоманова й інших, пишучи до мене з нового Запорожжя, з Кубанщини-Чорноморщини. Та й гарно-ж пише молодий козаченько, мов той січовий писар!

Задумав він, батче, видати такий український альманах, де-б у гарних, артистично-викінчених зразках виявилась справжня поетична творчість, — без накиненої або силоміць втиснутої тенденції, без упокорення старим літературним формам та шаблонам, але свободна, свіжа і найголовніше — оригінальна (самотутня). Не цураєть ся він і нових напрямків, що відбились в сучасних літературах європейських та по часті вже зазначають ся і у нас, в літературі українській... На естетичний бік свого видання хоче звернути найбільшу увагу...

„Потреба такого видання — пише далі молодий козаченько — відчуваєть ся в останні часи дуже гостро.

„Наші молоді парнасці, як ви певно помічали, переспівують старі теми — опріч двох-трьох — не виявляючи нічого оригінального, самостійного, не даючи під час і дрібочки живої чистої поезії. Звичайно така поезія негодна задовольнити вимог нашого інтелігента з смаком, часто виробленим і викоханим на чудових зразках літератур чужих народів.“

Добре, добре, синашу — кажу й я. У чужих народів, звісно, єсть чому поучити ся, бо ще й батько Тарас казав:

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь
Й свого не цурайтесь.

Сьвяті слова!

„Ми — каже далі д. Вороний — не хочемо прихилити небо до землі, ні — ми в землі хочемо самі піднятись на який час у небо: — спокою треба, відпочинку для стражденної, зневіреної душі сучасного інтелігента, — може тоді й йому буде легше жити й працювати на землі. Любови, тихої радості треба для його озлобленої, змученої душі!

„Звичайно, завдання наше дуже тяжке, ми певні навіть, що не зможемо його цілком осягнути, але й те, що зможемо, піде на користь“.

Так, так, синашу, треба, давно треба хоч на який час, хоч на яку хвилину піднятись до неба, хоч трохи відпочати стражденній, зневіреній душі сучасного інтелігента... Добре, добре — кажу — синашу, ваше завдання.

А оттут, люди добрі, і за мене старого беруть ся й мою торбу старчачу ручками мацають, чи нема там якого, хоч цвілого, шматочка їм, молодим козакам на користь.

„Від вас, любий наш добрий діду“ — так колядують дітки — „ми жадаємо заповоги — заповоги вашого вищого пера (де вже „вище“, дітки! — хіба тим „вище“, що віщує мені що дня: „Скоро, скоро, діду, підеш до батька Тараса та до тих, кого тепер згадуєш... Он уже беззуба й безребра давно тобі гострою косою на щось невідоме натякає“...). Ніщо не порушує так духа людського — пише далі козаченько — як оповідання про людий ідеї, людий визначних і дужих, котрі може хоч під час і помилялись і хибили, але за те-ж і робили багато, але за те-ж лишили по собі й слід нестертий. Такі покійники — Шевченко, Куліш, Костомаров, Драгоманов і кілька иньших — є й у нас. Опріч першого останніх ви знали особисто, знали добре,¹⁾ про них у вашій старій

¹⁾ Я й „першого“ знав добре, і він нераз давав мені „цїлованіє не яко Гуда, но яко разбойник“.

голові заховалось багато споминів; де-що з них ви вже розповіли людям, а ще більше мабуть лишилось у вас у схованці. Отже-ж розкажіть своєю чудовою, барвистою мовою якийсь епізод з життя Мик. Ів. або Куліша, як ви уміли розказувати в своїм „Під небом України“. Найкрасші наші письменники обіцяли допомогти мені в сій справі, — от і хочеть ся, щоб на чолі їх були й ви!“

Ох, голубчику мій любий та волохатий! І що я маю діяти з тими „споминами“? Бо в мене, в моїй сивій голові, як у повній макітрі маку, та між жоїми паперами — ох, і поживкли вони вже, мов обличче мерця! — так кажу, в мене тих „літературних споминів“ така прорва, що їх і ціла валка чумаків не довезла-б до Катеринодару. А що-б то до батька Тараса, то про батька я вже сим літечком заслав мої „спомини“ до В. П. Науменка, щоб він передав їх щирим Киянам, бо вони давно вже сіпали мене старого й сюди й туди з своїми проханками. Про Костомарова-ж та Куліша мої „спомини“ мабуть добре вже нимуляли очи читачам, і коли їх тепер знов переказувать, то себ-то було усе одно, що у п'яте й десяте розказувать дітям про „козу-дерезу“.

А от про Драгоманова було-б що розказать, та коли-б часом звідки не вискочив на мене отої „зась“ з ломакою... Овва! — А вже-ж як вовка боятись, то і в ліс не ходить, а я по тихеньку, оглядаючись — тишком та нишком, щоб мовляв і „піч не чула“.

Оце згадуєть ся мені один похмурий осінній вечір у Костомарова. Небо плакало, і в нас на душі було похмуро. Та й було з чого: провозжали ми свого друга у далеку-далеку дорогу, звідки ніхто не вертаєть ся... Се провозжали ми Драгоманова так, як ото співаєть ся у думах про проводи козака:

Довго вони на могилі крій села стояли,
Довго-довго козаченька вічми провозжали,
А ще довше вони його дома оплакали.

Було нас троє з Драгомановим. Мені здавалось тоді, що я — не я, старий, а та „найменьша сестра“ на проводі козаченька, що про неї співаєть ся у думі:

Що найменьшая сестра ридає,
Словами промовляє:
— „З якої тебе, брате,
Стороньки ждати?
Чи од чистого поля,

Чи од Чорного моря,
Чи од славного Запорожжя?"

— „Возьми ти, сестро, жовтого піску жменю
Та посій його, сестро, на каменю :
Коли буде пісок жовтий на камені виростати,
Зеленим барвінком камінь устилати, —
В той час буду, сестро, до вас прибувати...
Бо як тяжко на безвідді рибі пробувати,
То так тяжко на чужині безродному прожити.“

Бо саме тоді Михайло Петрович збирався на віки помандрувати за кордон — полинути, як от у осені птиця береться летіти до „ирія“ від холодної зими.

— Ох, Михайло Петровичу — з тиха промовив я — наскочите ви там у тому „ирії“ на ківш лиха, та ще й здоровенний — нераз умиєтесь гіркими слізьми, згадуючи про рідну Україну, та тими-ж слізьми не раз змочите і той шматок чужого хліба, коли ще добудете його на чужині.

Те-ж казав йому й Костомарів.

— Ви-ж — мовляв — не Иляш-потурнак, щоб за кордоном шукати „роскошів турецьких, лакомства нещасного“.

— Так що ж я маю робити? — одмовляв він, тяжко зітхаючи. — Оце зіпхнули мене з катедри, з Київа гонять на немилу мені катедру у Казань, неначе гетьмана Самойловича у холодну Сибір. Чим-же я винен був? кому скривдив?... А за кордоном світ мені не завязаний, і там працювати-му на користь рідному краю: може й не пропаду.

І полинув.

Як йому жилося у тому ирії, знали ми з закордонних часописий та з його інтимних листів до нас. Звісно — не дивився він на ту Швайцарію, як „корова на нові ворота“. А працював він там, рук не покладаючи — працював і на користь дорогої України, і на користь цілому світові, буди співробітником у славетного Елізе Реклі. Хто бував тоді у Женеві і заглядав у публичний сад, той певне бачив його що дня там з його дитинкою: — дитинка спить у колосочці або граєть ся, а батько пише не розгинаючи спину, бо працював за шматок того чужого хліба.

А скоро й шматок той „свої-ж собаки“ ззіли, як побачимо се далі, — ззіли й не подавились тим мало не старчачим шматком.

А що невсипуще працював він для рідної землі і рідної науки, для розвою просвіти, то зараз виявить ся з його листів до мене.

От-що писав він мені в Женеві 24-го цвітня 1883 року; перші листи його до мене писались великоруською мовою, а усі остатні — українською:

„Милостивый государь Данило Лукичъ. Посылаю вамъ при семъ мои изданія объ украинскихъ народныхъ пѣсняхъ. Если можно, я очень бы просилъ васъ увѣдомить меня, получили-ли вы ихъ (знісно — не получил: — „вась“ не пустив...), а также дать мнѣ позволеніе обратиться черезъ ваше посредство къ Н. И. Костомарову съ просьбой передать мнѣ копіи съ нѣкоторыхъ варьянтовъ — не напечатанныхъ — пѣсенъ о разореніи Сѣчи, о которыхъ я сужу по отрывкамъ въ статьѣ Н. И-ча въ „Рус. Мысли“. Я теперь приступилъ къ печатанію своей коллекціи политическихъ (историческихъ) пѣсенъ XVIII вѣка, въ которыхъ недостатокъ варьянтовъ Н. И-ча будетъ очень чувствителенъ, — и въ которыхъ, смѣю думать, помѣщеніе этихъ былобы рекогносцированъ, такъ какъ моя (не мною собранная, а сотней земляковъ) коллекція превосходитъ всѣ другія по своему богатству. — Съ истиннымъ почтеніемъ остаюсь вашъ М. Драгомановъ.“

Сими часами він ще сміливо підписував ся „Драгомановим“, а як „собаки“, мов зінські щенята, почали заздалегідь під землею (бо всяка нечисть боїть ся сьвіту) копатись, щоб ухопити спотиньга й ізвісти його добутий тяжкою працею шматок чужого хліба, то він мусів відкаснутись і батьківського й свого власного імени, і в Михайла охреститись на „Кирила“, а Драгоманова, мов щось нечисте, закрити „Василенком“.

Ось той його лист, де він гірко жалуєть ся на те, як „собаки“ не тільки загородили йому стежку до хліба, але й „зася“ в ломакою поставили у стежці.

Діялось се так. Як ото „Историческій Вѣстникъ“ надрукував, спасибі йому, моє „Під небом України“ Драгоманов і прислав мені з Швайцарії свою вельми цінну і цікаву наукову працю, котру присвячував пам'яті М. І. Костомарова. Се було весною 1885 року, скоро по смерті Миколая Івановича. Посилаючи до мене свою статтю, „Кир. Василенко“, а вже не Драгоманов, і писав, що „собаки“ вже поставили „зася“ коло дверей редакції „Ки-

ївської Старини“, де він перше знаходив притулок зі своїми статтями і звідки йому йшов хоч невеличкий шматок хліба, то й прохав мене знайти йому „Василенкови“ другий притулок — чи в „Русскої Старини“, чи в „Вѣстникѣ Европы“.

Метнув ся я туди. Та ба! — вже й тут по „засю“ поставлено. Обидві редакції відповіли мені, що вони невірні дати у себе притулок бідолашному „Василенкови“, бо „добрі люди“ вже всіпили на ушко повіситись там, де... де... як би то сказати а не збрехати — де, бач, літературним козам роги правлять; і сказали ті „добрі люди“ рогоправам козинячим, що „Василенко“ — се єсть великий розбишака і гайдамака,¹ страшнійший над Залізняка і над Гонту, — що єсть Драгоманов, той Драгоманов, що друкував ся колись, як ще не полинув до ірія, в „Вѣстникѣ Европы“ під ініціалами Т—ва (читайте — Толмачов-Драгоманов: — „толмач“, бачте, по російськи, а „драгоман“ — по турецьки чи по татарськи).

Так от після такого гидотного вчинку тих „добрих людей“, Михайло Петрович і писав уже до мене 3-го листопаду 1885 року, як до члена комітета літературного фонду.

Ось його гірка жалібниця:

„Д. Л. Мордовцеву, члену комітета общества пособія рускимъ литераторамъ.

Plain palais, Campagne
Revoclier, 1-er.
3 ноября, 1885.

„Милостивый государь Данило Лукичъ. Я уже довольно давно получилъ ваше письмо и мою рукопись (звісно, як її боялись брати до друку, то я вернув її назад), но не хотѣлъ безноконтъ васъ своимъ письмомъ, въ надеждѣ, что увижу хоть какую-нибудь изъ своихъ работъ въ печати. Неисполнение этой надежды и трудное положеніе мое (ох, пророкував я йому це!) заставляють меня еще разъ обратиться къ вамъ съ объясненіями и просьбой (от — бідна людина! — чується вже голод...).

„Вашъ отзывъ о моихъ работахъ даетъ мнѣ право думать, что не ихъ качество причиною того, что онѣ не печатаются. Въ то-же время я и самъ вижу, что мои писанія вполнѣ цензурны. Слѣдовательно, ихъ не принимаютъ по какимъ-либо личнымъ причинамъ. Очевидно, что кто-нибудь „догадался“ (кому-ж більш як не „людямъ добримъ“!), что подъ моимъ именемъ скрывается какое-либо неблагонамѣренное лицо. Вотъ этой именно предупредитель-

ной „догадливости“ я и не понимаю. Если-бъ я самъ былъ най-неблагонадежднѣйшій человѣкъ, но мои писанія были вполне благонамѣренныя, имѣя при этомъ нѣкоторое литературно-научное значеніе, то литературный интересъ требовалъ бы напечатать ихъ. Но если я, Кирилль Василенко, скромнѣйшій изъ смертныхъ, живущій въ Швейцаріи по чисто личнымъ мотивамъ и съ законнѣйшимъ документомъ, только тѣмъ и виновать, что кому-то угодно было „догадаться“, что за мною скрывается какое-то неблагонадежное лицо, — то я, право, не понимаю, за что мои бѣдные труды терпятъ ostracismъ изъ литературной республики? Этотъ ostracismъ (кажется) тѣмъ болѣе страннымъ, что, напр., хоть бы въ статьяхъ А. Н. Пыпина я встрѣчаю похвалу именно тѣмъ мыслямъ, какія я излагаю въ своихъ писаніяхъ, и требованія именно такихъ работъ по народной словесности и этнографіи вообще, какія я предлагаю.

„Этотъ ostracismъ, кромѣ всего прочаго, имѣетъ для меня весьма реальныя послѣдствія, выражаемая словами Хлестакова: „Вѣдь эдакъ я могу отоцать“. Вотъ въ послѣдній годъ я увидѣлъ забракованными листовъ съ 10—12 своихъ писаній, одно собраніе матеріаловъ, для которыхъ стоило мнѣ не мало времени, труда и даже издержекъ. А у меня наготовлено матерьялу по однимъ прозаическимъ новелламъ и апологамъ, — по которымъ теперь въ Россіи никто абсолютно не занимается даже на столько, чтобъ хоть срезумировать то, что сдѣлано по этимъ вещамъ въ Европѣ, — листовъ на 35—40. Судя по участи до сихъ поръ посылаемаго, я долженъ сказать: „tempus et oleum perdidit“. И изъ-за чего? — Изъ-за „догадливости“?!

„Такъ какъ прежде чѣмъ примириться съ столь неутѣшительнымъ выводомъ, всякій работникъ долженъ принять всевозможныя мѣры къ сохраненію своего труда и своей способности къ продолженію его, — то я позволю себѣ еще разъ просить васъ :

„1. Узнать въ редакціи, куда переданы двѣ мои работы, — будутъ-ли онѣ напечатаны и когда приблизительно, — и если да, то попросить, нельзя-ли мнѣ получить хоть часть гонорара теперь-же. Если-же работы мои тамъ не будутъ напечатаны, то сказать мнѣ откровенно, можете-ли вы ихъ рекомендовать въ другія изданія, съ которыми имѣете сношенія -- на „Ж. М. Н. Пр.“ и г. Веселовскаго я не имѣю никакой надежды.

„2. Если, по вашимъ соображеніямъ, нѣтъ надежды на помѣщеніе моихъ работъ въ Петербургѣ, то прошу васъ выслать ихъ мнѣ, — особенно статью о пѣсняхъ объ освобожденіи крестьянъ.

„3. Если нѣтъ никакой надежды на помѣщеніе въ знакомыхъ вамъ изданіяхъ моихъ сравнительныхъ очерковъ по р. нар. словесности, — то могу-ли я просить васъ найти мнѣ какую-нибудь литературную работу, напр. переводовъ историческихъ сочиненій, или даже романовъ (от до чего довела недоля бѣднаго чоловіка: — хоч сядь та й плач! — а може й плакав...).

„Въ заключеніе прошу васъ простить мнѣ навязчивость (бѣдний, бѣдний!), вѣря, что она мнѣ самому очень тяжела, а также, что я постараюсь впредь не беспокоить васъ ею. — Вашъ, милостивый государь, покорный слуга (оттакої!) Кир. Василенко.“

І не злодіяки ж — спитаю я — ті віньські щенята, що у бѣднаго жебрака на чужій стороні послѣдню латану торбу вкрали!

Я трохи не заплакав, читаючи про таке лихо.

Метнув ся сюди-туди, до того й другого... Сяк-так, а трохи допомогли голодному на чужій чужині.

Минали роки, а він усе товк ся по Европі, як той „Марко проклятий“ по пеклови, тільки-ж у Марка у торбі за плечима була мертва голова, а у нашого спротяти — тільки його вірна прихильність до рідного краю і його-ж невсипуща праця на славу України.

І от — бідоласі пощастило.

Загубив він одну катедру — на Україні, у Києві, а милосердний Бог послав йому другу — в Пів-Азії, як він називає Болгарію: його запрохав болгарський державний уряд читать лекції в Софії, у Вишій Школі, себ-то в болгарському університеті. Оттакої ловить!

І ось він — в „Пів-Азії“. Але й там він не покладає рук. І там свої думки й свою працю цілком віддає далекому рідному краю. 2-го липця 1892 року він пише до мене із Софії:

„Многоуважаемый Данило Лукичъ. Простите, если я въ крайности беспокою васъ своею просьбою, ради научнаго интереса.

„Будьте добры: добудьте мнѣ копию съ разсказа о правосудіи божіемъ въ книжкѣ, которая должна быть въ Публичной

бібліотекъ: „Русскія простонародныя легенды“, стр. 15—17. Додавленіє — „Два мудреца“.

„Если-бы можно было добыть самую книжку и выслать, — было-бы еще лучше. Но я уже пробовалъ выписывать се, — но тщетно, — а потому прошу васъ о копіи, которую прошу выслать: Доктору Ивану Шишманову, въ министерство народнаго просвѣщенія, въ Софіи, Болгарія.. — Уважающій васъ Этнографъ“ (уже й не Василенко).

„Осмѣлюсь прибавить, что мнѣ нужно очень скоро просимую копію.“

Мені так і чулось у тій „етнографі“ його голос:

Помалу-малу, братіку, грай —

Не врази мого серденька в край...

А то „люди добрії“ почують, та й поставлять і тут „зася“ в ломакою... А то доктор Шишманов — щось невідоме.

От я, щоб не вразити його серденька в-край, і послав те, що він прохав, не йому, а тому Шишманову... А як би знали „добрі люди“, що таке той Шишманов і з якого боку він родич нашому небозі, то зараз зарепетували-б: — „Калавур! — держіть його! — зовіть зася“!

Ну, думаю собі: ловіть вітра в полі, бо наш небога гукає до мене вже не з Софії, а з Парижу, звідки (Paris, 29 avenue de Wagram) 27-го жовтня надсилав до мене величезного листа, та вже на рідній мові.

Так ось цей цікавий лист:

„Шановний Данило Лукич. Я не писав вам у Саратов (се бачите, дітки, я літечком гостив у своєї рідної доні на дачі), бо зараз-же, як получив ваш лист, прочитав що в Саратові холера, і подумав, що певно ви там не останетесь, — а куди ви могли поїхати на літо, того я догадатись не міг. Мені зоставалось ждати, поки ви повернетесь у Петербург.

„Тим часом случилось таке, що конче потребує розмови серіозної. Це — масовий рух Галичан до еміграції в Росію. Цей рух уже в друге піднімає ся за остатні 6—8 тижнів, і його сприяє тільки військо. Нічого говорити, що цей рух показує, що вже нашим людям в Галичині і Буковині приходить не в моготу. Колись парот надіяв ся на цїсаря, —

С к о н ф і с к о в а н о .

С к о н ф і с к о в а н о.

Але бачучи, що цар не приходить, народ надумав ся сам іти до нього. Певно, й ня надія востала ся мертвою, бо як цар восточний може помогти Галичанам, коли в нього самого народ тернить од голоду.

„Де-ж поміч? Що на те кажуть осьвічені Галичани?

„Вони ділять ся на 3 гурти: 1) старші москвофіли, 2) молодші українофіли, 3) радикали. Перші два власне ніколи не інтересувались політично-соціяльними справами, котрі довели нарешті народ до еміграції. Вони знають тільки справи національно-церковні, а спосіб один: кланятись урядам — чи своєму, чи чужому, щоб випросити певні права для поверхових признаков національності: мови й обряду церковного. Ріжниця тільки в тому, що одні стоять за мову „русскую“, а другі — за „руську“ чи „русько-українську“. Тепер українофіли пішли на „угоду“ з польською аристократією, котра обіща їм кілька шкіл та офіціяльним надписів на „русько-українській“ мові з тим, щоб вони зреклись усякої опозиції теперішнім порядкам політично-соціяльним у Галичині й признали над собою верховенство єпископів-ультрамонтан, за котрими стоять явно Єзуїти-польнофіли.

„Радикали — єдина в Галичині власне політично-соціяльна партія. Принципів їх загальних нема потреби викладати: вони ті-ж самі, що й в усіх європейських радикалів. Спеціально в Галичині радикали тепер піддають критичному аналізу стан народу, а практичну агітацію зводять тепер на здобування реформи виборчої системи на підставі загального голосування, а також зміни законів про печать, збори й товариства та поліцію, щоб народови вільно було радитись про свої справи й організуватись. Лік, котрий радикали радять на теперішні лиха народні, такий: у вільній державі народ сам собі поможе. Вже й тепер радикали добились того, що на скликані їми віча народ сільський приходить уже на мітинги в числі 500—2.000 чоловіка, що референтами по політично-соціяльним справам являють ся самі мужики і що підписів за загальне голосованне збираєть ся тисячі.

„Еміграційний рух — те-ж свого рода радикальний. Він показує, що народ — радикально недовольний теперішнім станом річей в краю. Тільки ліків на ті лиха емігранти шукають мітольоґічних. Тут-то й треба повернуть їх до ліків реальних. Галицькі

радікали й говорять про це в своїх газетах — „Народі“ й „Хліборобі“ (попул. газетка) і назначили кілька мітингів в повітах, де більше обявляєть ся еміграційний рух. Але робота радикалів спляють ся тим, що в них нема грошей. Навіть життя газет їхніх загрожене, а надто „Народа“. В Галичині ні одна газета для інтелігенції не живе без субсидій з боку: „Галицьку Русь“ піддержують славянські комітети, „Дѣло“ — має більш 3.000 гульденів довгу в типографію „Товар. Шевченка“ (заложеного на гроші, прислані в Україні), „Правда“ видаєть ся на гроші, котрі дають угодовці з України. Натурально, що й „Народ“ мусить мати поміч. Тепер власне горячий час. Коли в Галичині не візьме верху радикалізм „Народу“, то візьме його Наумовичевщина, — бо „угодовому“ українофільству нема там місця взагалі, а тепер тим паче. Мужиків не нагодуєш фонетичною правописю і експропріяції мужиків Жидами не сплниниш нею. „Угодовське“ українофільство тільки скомпромітує українство перед Галичанами.

„Через те тямущі Українці мусять помогти кружку „Народа“, щоб він міг вдержувати видання для інтелігенції і для мужиків, а також владжувати мітинги. За кілька років маса народу в Австрійській Русі так зорганізуєть ся, що не буде потреби й помочи з боку, — а тим часом процес ідейного екзосмозу понесе здобутки галицьких думок і порядків і за кордон.

„Я просто обертаюсь до вас, як до українського патріота, котрий колись писав і про галицькі справи, і прошу вас узяти на себе ініціятиву помочи літературної і грошевої для праці кружка „Народу“. Час дорогий, і кожний гульден тепер — цінний. Адрес: Михайло Павлик, в Коломиї, улица Гетьманська, 607. — Щиро прихильний вам М. Др.

„Моє здоровля трохи поправилось в Парижі. Через тиждень мушу їхати в Пів-Азію і пройти через 2 карантини в холодних бараках. Коли схочете одповісти мені, то пишіть на прежній адрес: Доктору Гольштейну (avenue de Wagram 29). Простіть, що докучаю вам.

„Комплект „Народа“ й „Хлібороба“ буде висланий в Імператорскую Публ. Библиотеку.“

І тут, як бачить ся з цього листа, усі турботи, уся палка кров небоги (оця-ж кров його великого серця й звела його скоро в домовину на чужій чужині), усі його моральні і фізичні страждання — усе для рідного краю, задля щастя рідного-ж народу!

Привселюдно виголосив я цього листа Українцям у Петербурзі сущим... Але — на жаль — Україна, як і за часи гетьманів, так і тепер, не вміє з'єднатись до купоньки, по братерськи, як плакався колись на те ще небіжчик Мазепа:

Всі покою щире прагнуть,
Та не в єден гуж всі тягнуть:
Той на право, той на ліво,
А всі браття — то то диво!

Як виголосив я цього листа — горенько-ж моє! — громада, мов сухий явір під обухом та клином, в мент розкололась на двоє: одна частина громади відгукнулась на голос „вопіючого в пустині“ і підперла собою сьвяте діло свого народу, а друга частина, меньша, мов та черідка теляток, потягла за „бугаєм“ — нехай йому легенько икнеть ся!... А хто сей „бугай“, хоч він і щирий Українець і я його вельми поважаю, та тільки не тим він оком дивить ся на народні справи... мовчи, язичку!...

Про цей розколотий явір я й до Софії відписав, додаючи й про „бугая“ й про „цапів“, за котрими пішла більша частина череди.

Тоді Михайло Петрович через моє посередство обернув ся і до щирого „бугая“ й до щирого-ж „цапа“ з окремими листами, просючи їх одповіді з поводу розколотого явора.

Сяк-так, а вода полилась по лотоках на рідні колеса.

А от — 23 березоволу 1893 р. Михайло Петрович пише до мене з Софії вже про свої власні праці — такий турботний чоловіга, і все на користь осьвіти рідного краю!

„Високоповажаний добродію земляче. В мойому остатньому листі була одна тільки річ, котра навязувалась на вашу відповідь конче, — а власне запитання: в якому н-рі „Историч. Вѣстника“ була статейка (пам'ятаєть ся — Сухомлінова) про допроси Чижову й Ів. Аксанову в справі славянофільства в 1847 р., і чи не було ще чого про те в других виданях, тоб-то других матеріалів? Дуже вже смілива просьба була-б, — чи не можете прислати того н-ра „Ист. В.“ і других подібних матеріалів? Хотілось би зрівняти з тими, що є в „Р. Арх.“ 1892, № 7 про україн.-слав. товариство. До того, пам'ятаєть ся, писав я вам — питав: яка єсть надія на напечатанне пропущених уступів з мемуарів Костомарова, що напечатано в „Литературномъ Наслѣдїи“? Чи після записки Орлова і доступу Стороженка до „Дѣла о Шевченкѣ“ не пора вже позво-

лить і спомини Костомарова і в плені? Які єсть сліди тієї рукописі, котру дав Костомаров Юзефовичу і котру, певне, прийав на себе Білозерський, як видно з записки Орлова, де говорить ся про „объяснительную записку къ программѣ славянскаго общества“, як про працю Білозерського.

„Прошу вас передати „Драматургу“ (се той-же „бугай“) мій лист і одповідь на його лист. Я був певний, що недорозуміння розсіють ся розмовою.

„Добрих вам съвятків! Поспішаюсь послати лист, щоб прийшов перед съвятками. — Щиро прихильний Етнограф.

„Жду одповіді од Гіог.“

Сей Гіог — він-же Гіогіні... Се-ж один із щирих „цапів“, що навернув частину громади нашої до помочи „Народови“. Може хто із земляків, тямущий Дантової або Петраркової мови, а особливо той, хто памятає київську університетську старовину 60-их років, і догадаєть ся, хто ся щира і мойому серцеві вельми мила людина...

А про „Драматурга“, він же й „бугай“, як і про Гіогіні я не маю права без їх дозволу говорити, та й літературна етика забороняє мені піднімати ряднину з псевдонімів...

Ох, боюсь я, що дуже вже простяглись мої „літературні спомини“, мов та химерна „лася“, про котру кажуть: „Лася, лася — простягла ся: як устане, то й неба достане“... Шлету, мов Пенелопа тче...

А нічого не подієш: завів пісню — треба-ж і доспівать, хоч може у моїх слухачів од такої пісні й позакладає...

4-го — 16 квітня того-ж 1893 р. Михайло Петрович пише: „Високоповажаний добродію-земляче. Позавчора дістав ваш лист, — а „Ист. В.“ чомусь ще не прийшов. Зарані спасибі, — та „Принимая во вниманіе, что „хто везе, того й поганяють“, — обертаюсь до вас ще з прозьбою: будьте ласкаві перепишіть мені з „Записокъ И. Р. Геогр. Общества“ 1861, із статті Голубева — Отрывокъ изъ путешествія въ Среднюю Азію, стр. 113—114, легенду про царя з бичачими рогами, чи ослиними ухами, — та гляньте в Schmidt, Gesch. d. Ostmongolen, S. 362, прим. 46, чи нема там-же подібної легенди. Це протоніп нашої легенди про Буняку, котрий я вже... (не розберу!) пригоду згадувати. Кумедне діло: основа легенди еллинська (Мідас), — і од Греків вже пішла по Европі аж до Ірляндії, — а в другий бік дійшла до Тибету,

а в нас вона єсть у формі ближчій до тибетської, ніж до європейських. От-такого кроку дала! Так будьте ласкаві, — допоможіть піймати ще одного посередника між нами та Тибетом.

„Мені соромно трудити власне з такими комісіями вас. Се праці для джурів, а не для старих лицарів. Мені обіщано давно знайти такого джуру в Петербурзі, — та й не знайдено. Та колись Кавур держав ся правила: коли треба було скорої роботи, то накидав її тому, хто й так уже був зайнятий, щоб той скорше вибивавсь од начепленої роботи, бажаючи скорше вернутись до своєї. А в гулящих людей, казав він, ніколи нема часу.

„Я не Кавур і навіть не „начальникъ отдѣленія“, — і мушу експлуатувати вас, по кавурському способу — бо нікого більше.

„Про Костомарова Записки думаю, що вже про 1847--8 р. можна-б друкувати, не ображаючи нікого живого.

„До F. я писав в осени. Незабаром приятель, котрий передав лист, зможе передати й відповідь.

„А куди ви помандруєте літом? Мабуть і в Петрограді тепер уже „із стріх вода капле“. — Щиро прихильний Етнограф.“

Ні, де вже там у нас „із стріх вода капле!“ Як я одібрав цього листа, то в нас у Петрограді ще не з „стріх“, а з носів вода на морозі капала, а все-ж мені, старому козарлюзі, „мандрівочка“ вже „пахла“, і я скоро полинув туди, де —

За горами гори хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі.

Проблукавши тепле літечко там, де „спокон віку орел довбав ребра Прометею“, я знов, як сова на зиму прилинув у своє „Столярне“ дупло та й засїв у дуплі аж до нового літечка.

(Конець буде).

На старім шляху.

(Про становище реалізму й гуманізму в пляні виховання молодіжи.)

В VII. книжці Літературно-наукового Вістника за м. рік помістив псевдонімний „Педагог“ статю про сучасне публичне вихованє п. з. „На новий шлях“. Статя порушує за одним замахом усі важні питання сеї области нинішнього публичного життя: отже й борбу між класицизмом і реалізмом і спір конфесійности з безконфесійністю і постуляти природників та вимоги гігієни і т. д. Есенція поглядів автора така, що „над цілим нашим сучасним системом виховування нашої молодіжи з усіма його правилами і законами мусимо положити великий, таємний знак сумніву і запитаня“, але основи великої умітности, науковій педагогії „здвигнуть уже грядучі покоління“.

Віддаючи всяке признанє ширій інтенції автора мушу йому зробити отсі уваги: 1) Педагогія є в далеко значнійшій часті штукою ніж наукою і тому що до неї можна говорити лиш про загальні прінципи й границі, а ніяк ні про точні математичні правила, як то собі мабуть автор уявляє. Кароль Лянге характеризує справу отсими гарними словами: „Учитель виховує більше через те, чим є сам, як через те, що знає і чого вчить... Бо де небудь коли на сьвітї чоловіка виховано, то стало ся се силою любови.“ (Rein, Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik III. 299 слід. статя „Persönlichkeit des Lehrers“.) А звісно, любов не знає жадних точно обовязкових розумових правил. „Дух Божий віє, куди хоче“. 2) Авторови брак точности і критики самого себе, а се не повинно бути в науковій статі. Наколи автор прим. гадає, що „кождий вік і кождий народ мав і має свою пнтому відмінну етику,

що зі зміною часу її обставин безнастанно змінюється — поліпшається“, то ледви, чи потрафив би належито підперти такий висказ певними доказами з історії. Я пригадаю лиш, що прим. історик Бокль видів річи зовсім противно, що етичні погляди людий протягом історії людськості в основі не змінюють ся. 3) Автор наукової статі не повинен підписувати ся псевдонімом, бо наука має на ціли правду, а сила правди як раз в отвертости.

Та поза те я згоджую ся вповні з автором і Плятоном що до того, що виховане молодіжи, се надзвичайно важна справа і дуже було-б пожаданим, щоб можливо як найбільше компетентних людий забрало в тій справі голос. І в двох напрямх думаю потрібна тут дискусія: 1) що до предметів науки, тобто: чого має наша молодіж учити ся, 2) що до техніки навчання, тобто: о скільки і як перші постуляти перевести в жите з огляду на дану молодіж, а іменно: з огляду на її настрої психічний і на її здоровле, на дану добу історичну і на даний стрій суспільний і т. п.

На сей раз я хочу подати кілька гадок що до першої точки. Та зачну від зовсім особистого спомину.

Було то в р. 1890 підчас великодних ферій — десь у другій половині цьвітня. Я був тоді слухачем першого року філософії на львівськїм університеті, а то на відділі клясичної філїології (т. зн. латинської і грецької), руської та порівняної славянської. Десь коло десятої години рано сидів я в ботанічнїм саді за університетом і читав Брандеса „Hauptströmungen der Literatur im XIX Jahrhundert“. В тїм надійшов доріжкою, при котрій я сидів, мій професор латинської філїології в університеті др. К., а пізнавши мене яко знайомого собі добре з першого курсу учасника вправ у грецькій просемінарії спитав зичливо, відповідаючи на мій уклін: „Cóż to pan tak czyta, z takim zainteresowaniem?“ На се я показав книжку. А проф. К. сказав дальше: „Ach tak, więc pan germanista?“ — „Nie“ відказав я „tylko słysząc tu we Lwowie między akademikami, zwłaszcza tymi, co się zajmują kwestyami literackimi, często imię Brandesa, chciałem i sam zapoznać się z tą książką, żeby mi nie imponowali przy dysputach i odczytach.“ — „No, no, to bardzo dobrze“ сказав на те проф. К., „ale swoją drogą nie byłoby i w tem także nic dziwnego, gdyby pan jeszcze nie był zdecydowanym filologiem klasycznym i chciał się przenieść np. na germanistykę. To często bywa z młodymi słuchaczami na pierwszym, a nawet i na drugim jeszcze roku. Skok

z gimnazyum do uniwersytetu jest zanedo wielki i dlatego nie każdy może go tak łatwo wykonać.“ Сі зичливі слова проф. К. дуже мило діткнули мене. Як раз і я належав до тих, що властиво не знали, ані до чого забрати ся ані як забрати ся. Вправді я записав ся на виділ філзовофічний з потягу до учительського звання, але цілий курс минув, а я в класичній філвольогії, котру обрав собі побіч руського і слявістики, майже нічого не зробив. Надто був я під сьвіжим ще вражінем лектури звісної голосної книжки Спенсера „Про вихованє“, в котрій той славний філзовоф виступає досить остро проти предметів гуманістичних, а натомісь за предметами натуралістичними в шкільній науці.¹⁾ Отже я й скористав з несподіваної ввічливости проф. К. і запитав, як онтой богатий молодець у сьв. Письмі: „Ale proszę pana profesora, co mam właściwie robić, aby być takim słuchaczem filologii, jak trzeba?“ Проф. К., як мені здавало ся, навіть мило діткнений таким наївним питанєм, почав мені широко вияснити, що і як робити, аби можливо як найскорше позискати учительську кваліфікацію. Тоді вкінці, користаючи зі спосібности, кинув я несміло ще й те питання, котре мене вже в гімназії, десь почавши від семої класи почало живо зацікавляти, а передовсім в тодішній хвилі під впливом лектури згаданого діла Спенсера страшно мучило: „Ale dlaczego właściwie — сказав я — poświęca się w gimnazyum tak dużo czasu filologii klasycznej, kiedy, o ile wiem z doświadczenia, prawie połowa uczniów przy maturze nawet form porządnie nie umie, a o pięknościach Wergilego lub Horacego z pewnością może ani jeden uczeń w Galicyi nie potrafi samodzielnie ani słowa powiedzieć, chyba powtarza to, co wyczytał we wstępie swego wydania, lub co mu profesor podyktował?“ На се відказав проф. К.: „Bo to widzi pan, takie rzeczy nie zawsze się dadzą ściśle określić. Takie rzeczy więcej się odczuwa. To tak jak przystawanie z geniuszem. Człowiek sam nie wie, kiedy i jak ko-

¹⁾ Є польський переклад тої книжки п. з. „О wychowaniu“. На питанє: котре знанє має найбільшу вартість, Спенсер відповідає: „Знанє точних наук, а то в першій лінії математики і наук природничих. Вони показують те, що все і всюди є правдою.“ Відтак устанавляє отакий порядок наук після їх житєвої, а тим самим і педагогічної вартости: фізіологія (загальна), фізика, хемія, геометрія, дальше фізіологія і психологія яко підстави соціології і політики, вкінці: штука, література і знанє бесід.

rzysta z samej jego obecności, ale korzysta i czuje to, że korzysta.“

Були ми як раз при брамі саду. По хвилі проф. К. попрощав мене, а я лишився з важкими думками. Отже відповідь на це питання, котре мене яко молодого адепта філософії так пекло, не дасться ясно означити. То значить, подумав я собі, або проф. К. збув мене ледачим, бо йому не хотілося зі мною більше говорити, а прецінь не повинен був того зробити, бо видів, яке горяче було це питання для мене, для його ученика; або уважав мене ще за недозрілого до права на ясну відповідь у тім згляді; або вкінці клясична філософія дійсно не багато варта, але трудно прецінь її жрецови признати се супроти молодого слухача, і тому кинув йому в відповідь на його питання неясну фразу.

Ті й тим подібні гадки снувалися мені по голові, але паралізувало їх усе якесь постійне чуття, що прецінь проф. К. цілий час зі мною говорив щиро і я не повинен його осуджувати о злу волю. — Очевидно, ся інтуїція мого чуття потверджувала вже сама собою й правдивість відповіді проф. К., бо була як раз доказом на те, що в душі чоловіка відбуваються процеси, котрі не мусять зараз конче лучитися в точне вповні свідоме логічне розумоване. Та про те все я в першій році своїх університетських студій ще нічого не знав ані навіть чогось подібного не догадувався. Протівно, з гімназії я виніс пересвідчене про всемогутність математичної точности людської свідомости і навіть не був би подумав про те, що можуть існувати навіть славні твори в ролі Гартманової „Філософії несвідомости“ (Die Philosophie des Unbewussten).¹⁾ Тоді я ще не знав про се, що далеко-далеко значніша частина духових процесів чоловіка і то як раз ті, що рішають про безпосередню вартість життя для кожної одиниці окрема, відбуваються як раз понизше порога логічної свідомости. Проф. Дессуар в праці „Das Doppel-Ich“ так характеризує і то спра-

¹⁾ Се дуже характеристичний елемент у висліді моїх гімназійських студій, які я відбув у чотирох низших класах у Бучачі, а в чотирох вищих у Дрогобичі. Аж значно пізніше — серед усіляких житєвих „штвхань“ — прийшов я до свідомости, що нічє мабуть житє не є, як в геометрії, найкоротшою простою між уродженєм а смертю, лиш є необчисленою і часто-густо „дивовижною серпентиною“, котрої ніколи ніхто не повинен осуджувати радісною думкою: „Господи, дякую Тобі, що я не такий, як онтой митар...“

ведливо духове життя чоловіка: „Як раз те, що ми звичайно вихваляємо як фундаментальну річ (тобто свідоме думанє) є в дійсности здушуванєм нашої природної вдачі, а противно, галлюцинація, яку звичайно беруть за хоробливе збоченє, творить бодай *in statu nascendi* (= в початку кожного моменту) пенє нашого духового життя“.

Нині й я се розумію і вповні згоджую ся з отсими увагами, котрі давній мій інтерлюктор проф. К. сказав минулого року в „Бібліотеці варшавській“ (зошит 12. з р. 1901) в статі п. з. „Kwestya języków klasycznych w szkołach średnich“, немов відповідаючи основнійше на питанє, поставлене йому мною перед одинацятьма роками: „W jaki sposób nauka łaciny i greczyzny wywiera kształcący wpływ na umysły, trudno dokładnie określić, tak jak trudno nieraz wyczerpująco wyjaśnić, dlaczego ten lub ów utwór literacki lub pewien jego ustęp wywiera na nas wpływ potężny, tem bardziej, że sam genialny autor tworząc zapewne nie zawsze i nie dokładnie zdaje sobie sprawę ze środków językowych, którymi nas ujmuje i za sobą porywa.“ I на иньшійм знов мienі: „Wartość pomników literackich polega na dobrym zestroju i harmonii formy z treścią, a ta właśnie harmonia jest dziełem pierwszorzędnej sztuki, która wywiera na umysł wpływ wysoce kształcący, bo odpowiada duchowo-cieleśnej naturze człowieka i rodzi w niej tajemniczo harmonię i zgodę. Może ktoś powie: łatwo postawić takie twierdzenie, trudno je jednak pojąć i uzasadnić. Przyznajemy, iż rzecz jest trudna, i należy prawie do rzędu tych cudownych zjawisk, które umysł ludzki pierwiej odczuwa, niż je pojąć zdoła, których zrozumienie choćby w przybliżeniu wymaga znacznego natężenia i skupienia ducha, tudzież bystrego skombinowania delikatnych zjawisk. Ale przecie, jeżeli na kogo pomnik literacki wywarł potężne, kojące i uszlachetniające wrażenie, a chce sobie zdać sprawę z tego wrażenia i dochodzi uważnie, co je na niego wywarło, czy treść, czy forma pomnika, będzie zmuszonym odpowiedzieć na końcu, że jedna i druga, i to nie odrębnie każda, ale obie razem, czyli raczej ich zestrój cudowny i harmonia. Jest to zresztą objaw, podobny jak przy telefonowaniu. Jak w telefonie głos przesyłającego wywołuje drganie w błonce nastawionej, te drgania wywołują prąd elektryczny, który, pomykając daleko, przywodzi do takiego samego drgania błonkę, nastawioną w aparacie słuchowym, i wywołuje

tem samem glosy, zgodne z glosami mówiącego, które chwyta słuchający: tak duch artysty, nastrojony do harmonii formy z treścią, przelewa tę harmonię w pomnik literacki, który wywiera na słuchającego lub czytającego takie samo wrażenie harmonii i zgody. — A jeżeli tak jest, to i to zrozumiemy, że w dziele tej harmonii ani treść ani forma nie są czynnikami obojętnymi, które by dowolnie zmieniać można bez szkody dla tej harmonii, a nie są obojętnymi nietylko w ogólności, ale i w szczegółach swych objawów i części składowych, bo przecie te części wszędzie się dokładnie wzajemnie przenikają i łączą, tworząc nader delikatny splot, którego nadwężenie i zmiana częściowa pociąga za sobą zmianę w całości, a tem samem nadwęża harmonię. Jeżeli w dziełach plastyki i malarstwa kopie nie mogą nigdy dorównać, według zdania znawców, pierwowzorowi, to o ileż więcej dzieło się to musi w pomnikach literackich, stanowiących szczyt sztuki ludzkiej. Z tego wynika prawda, której wielu nie uznaje, że pomniki sztuki literackiej wypada czytać w oryginalnej formie, a zatem w tym języku, w którym pierwotnie zostały wyrażone, jeżeli się ma z nich odnieść pierwotne i nieskalane plamiąciami domieszki wrażenie estetyczne¹⁾ (стр. 401—402). Мабуть нині вже не може бути сумніву про те, що таке розуміння справи характеризує дотичний процес як найвлучніший. От прим. послухаймо, що говорити про ту саму справу проф. др. Древе (Drews) в статі п. в. „Das aesthetische Verhalten und der Traum“ (Preussische Jahrbücher з р. 1901 том 104): „Естетичне упоєння — се певного рода гіпноза. Чим при гіпнозі сугґестія магнетизера, тим при естетичнім упоєнню вплив твору штуки. Твір штуки впливає як сугґестія т. зн. він викликає в оглядачі ті самі чувства і настрої, які артист в ній замкнув мов би в символі. Але артистичний твір має той сугґестивний вплив лиш через те, що з поминенєм висших кругів свідомости (Oberbewusstsein) звертає ся просто до низших не вповні свідомих (Unterbewusstsein). — Оглядаючи твір штуки ми снімо сон, але сон не повліплюваний, як звичайний сон, з відривків вражінь і спогадів нашого життя на яві, лиш сон розумний, повний зміслу і звязи, котрий повстає під впливом духа

¹⁾ Хто хоче наглядно пересвідчити ся про правду сих виводів, нехай попробує прим. нашого Шевченка перекладати на який будь иньший язык, який знає.

артиста на глибокі, менше свідомі області нашої душі“ (стр. 401). Впрочім знали про те, як і про багато інших ніби новочасних річей, уже й старинні мислителі. Принаймні Квінтіліян дефініює образіванє яко „urbanitas, qua significari video praeferentem in verbis et sono et usu proprium quendam gustum urbis et sumptam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem, denique cui contraria sit rusticitas“ (VI, 3, 17) т. зн. образіваним називаємо того, у кого в словах, тоні й рухах видко властивий мешканцям міста смак, а надто мов би несвідому інтелігенцію, осягнуену через безпосереднє стиканє з ученими.

Добре, можемо сказати, все се гарно, але що-ж то має до науки латини і греки? Адже-ж те саме можна сказати про вплив кожного иншого артистичного твору без огляду на матеріал, отже говорячи про літературні твори, той сам процес естетичної сугестії має місце і при лектурі Данта й Шекспіра, Гете й Міцкевича, а не лише при лектурі Гомера й Софокля, Горація або Тацита. Тут мусить бути ще якийсь чинник понадто, котрий би промовляв за лектурою тих старинних авторів у наших школах.

Без сумніву, що так. І таким моментом може бути нині майже виключно і одиноко вже лиш огляд на історичне образіванє молодих поколінь.¹⁾

¹⁾ Першим ученим, у котрого я знайшов виясненє тої справи, був Eckstein (в статі „Lateinischer Unterricht“ в Енциклопедії Шміда; появилася також особною книжкою). Подібно глядять на справу і звісний педагог Герман Шіллер („Gymnasialpädagogik“ і „Lateinischer Unterricht“ „Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik“ W. Rein-a III. 87 сл. і IV. 303 сл.) Шіллер пише так в однім місці: „Досвід показав до нині вже досить наглядно, що можна бути вповні образіваним і належито думаючим чоловіком без знаня латинського язика. Значне число великих англійських і американських природників, винахідників і політиків (Staatsmänner-керманичів держави) не мало латинської школи за собою... Отже сама формальна сторона не могла-б уже нині більнє виправдати задержанє латинської мови в науковім пляні. Головна підстава задержаня лежить в історичній звязи нашого житя з минувшим, котрої ми ще мабуть довго не будемо могли зірвати і котру публично пересвідченє ще »високо цінить, а може навіть, і то певно часто несправедливо, й перецінює« (IV. 308). На подібнім становищі станув і найславнійший нині фільольог, професор берлінського університету, Вілямевіц-Меллендорф і відповідно до того уложив і грецьку Хрестоматию (Griechisches Lesebuch, Berlin, 1902) з обсягу цілої грецької літератури почавши від казок і оповідань, а скінчивши на приватних листах і урядових розпорядженнях; але та Хрестоматія з деяких боків викликає відємну критику,

Але що-ж то таке те історичне образование? В найзагальнішійшій того слова значіню є се можливо як найвише розвинене здібности розуміня всяких історичних прояв т. зн. прояв, що відбувають ся в житю чоловіка яко духової істоти, і цілого людства яко духового організму.

Чи треба чоловікови такого образования? Того, здає ся ніхто не буде перечити. Наколи правда те, що самотнім моментом, котрий властиво найбільше відріжняє чоловіка від звірів не є ані те, що він розумне сотворіне — бо й звірі мають якийсь розум в більшій або меншій степені — ані те, що він посідає бесіду — бо й звірі мають деякі способи взаїмного порозуміваня, — а лиш те, що лиш один чоловік посідає історію яко збірник власної свідомости, то ніхто чейже не схоче твердити, що чоловікови не треба пізнавати того збірника плодів власного духа. Протівно, чим основнійше буде запізнане молодого покоління з тим, що є в тім збірнику, тим більша буде у нього певність власного я, бо тим ширший овид, тим певнійший хід на дальшій дорозі.

Правда, нині часто можна чути горячі протести проти історії. Кажуть, що вона вяже геніяльність, пригнітає її своїм тягаром і не дозволяє їй зовсім свобідно творити. Належить скинути — повідають — із себе вже раз той тяжкий тягар минувшини і почати вже раз жити в безпосередній теперішности — з власного розуму!

Так кричать т. зв. „надлюди“ (Übermenschen) з своїм патріархом Ніцше на переді. Та треба пам'ятати, що Ніцше скінчив божевілєм, а його послідователі і поклонники також більше або меньше надмірно екзальтовані люди. Натомісь усі, що держать себе за звичайних смертельників, що раз більше накликають до основного пізнаваня того, що було, бо то самотнє средство, яке може вказати суспільностям дорогу до повільного виправді, але постійного і певного походу наперед. Хто відчув раз велич Праксітелевого Гермеса або Мікель-Анджельового Сотвореня Еви, той рівно-ж буде подивляти справді геніяльний модернізм Бекліна, але

от хоч би з того, що прецінь ніхто крім спеціалістів не буде нині читати в оригіналі грецьких розвідок математичних або географічних або фізичних, взагалі творів, в котрих не йде о артистичну суггестію.

Йому не заімпонують цілі маси інших ніби-геніяльних продуктів розпутаної сецесії. Хто прочитав хоч би тільки „Історію старинного комунізму й соціалізму“ Роберта Пельмана (Pöhlmann), тому певно не заімпонує ані Каутський ані інші пророки соціалістичного раю на землі. Правда, історія вяже самоволю індивідуальности чоловіка, бо вчить його міряти „наміри після сил“, проповідуючи йому певний упадок, як буде поступати инакше; але вона заравом висвободжує чоловіка з під тягару судьби і обставин, даючи йому розуміне процесів, що відбувають ся серед людської суспільности, а також цілий ряд визначних особистостей, котрі можуть йому служити за взір і підпору в кожній хвилі тяжкого і непевного житя.

Тож на протести проти історії справедливо відповідає Рудольф Айкен (Eucken) в епілогу до своїх знаменитих „Lebensanschauungen der grossen Denker“ (недавно появило ся 4. виданє, Leipzig 1902): „Ба, коли-б то так легко було скинути з себе минавшість і надати теперішности самій в собі силу і зміст. Коли-ж бо історія не випускає нікого так легко з рук; адже-ж навіть сам протест проти історії є лиш хвилевою проявою історичного житя і впливає з безпосередного історичного стану житя. Також і той не визволив ся з під впливу історії, хто твердить щось противного до того, що інші знайшли в минавшині; він лише змінив рід зависимости. Приміром в часах панованя „поступових ідей“ (Aufklärungszeit) гадали проводирі руху, що вони зовсім зривають з історією і опирають ся на чистім безпосереднім власнім розумі. Тимчасом їх постуляти розумові всі забарвлені спеціальною історичною краскою дотичних часів і з бігом часу й сам рух, званий „Aufklärung“, з його мнимою неісторичністю став ся лиш одною історичною категорією, тобто став кавалком дороги всесвітньої історії. Ба, ми видимо на ній дочасність і хвилевість людських прямовань навіть з особлившою яркістю. Впрочім і сама теперішність, яка мала-б то вповні заступити історію, є дуже трудним проблемом. Бо коли ми їй хочемо надати якийсь зміст, то мусимо саму одиноку хвилюк переступити і обняти більший шмат часу; та в тим уже й попадаємо в історію. А коли б ми знов схотіли таки твердо держати ся все найбезпосереднійшої хвилі, то жите наше мусіло-б ставати ся що раз більше хвилевим, побіжним і нік-

чемним. Тоді вправді ми скинули б із себе тягар історії, але втрачили би також цілий зміст життя.“¹⁾

Отже люди яко духові ества не лише потребують історії, але просто навіть не можуть ніяким способом скинути її. То-ж добре зроблять, як її використають для себе можливо як найлучш.

До того самого результату иньшою дорогою доходить також професор Грайсфальдського університету др. Шток (Stock) в праці п. в. „Was ist Bildung?“ Та він справедливо при тім робить увагу, що позаяк неможливо пізнати людську історію в цілій повноті, то треба все вибирати лиш те, що найпотрібніше і найважніше. По думці Штока „історичне образование має мати на увазі передовсім верхівя розвою людства, а особливо історичне розумінє нашої сучасної культури в її розвою. А тут на кождий случай для кожного освіченого Європейця, ба взагалі для кожного сина землі, що хоче бути образованим, належить і знанє грецької та римської культури.“²⁾

Чому? Бо то 1) висока культура, 2) жерело і початок нашої нинішньої європейської культури, 3) розвій суспільного життя людського типово закінчений, що може служити, як математична формулка в фізиці, ва науковий взорець, в котрого кождий, хто його розуміє, може читати закони розвою людської суспільности до гори і в долину — ві всіх галузях історичного життя: в штуці й науці, релігії й моральности, військовости й господарці державній і т. д. До того той взорець основує ся на завмерлій давній культурі, до

¹⁾ Епільог, з котрого виняті отсі уваги, видрукований в „Die Zeit“ з р. 1902 ч. 394.

²⁾ Гарні думки на сю тему висказав минулого року також проф. віденського університету др. Т. Гомперц (Gomperz) в статі „Realismus und classisches Alterthum“ (Die Zeit з р. 1901 ч. 327). Між иньшим инше він так: „Благо тому, хто часто думає про своїх предків — се правда, про яку ніхто не буде сумнівати ся, хто коли небудь поважно роздумував про благодійний вплив історичних студій і ясно бачить, що вироблений історичний змісл є одиноким можливим заборолом людськості як проти сліпої жадоби буреня того, що істнує, так проти заскорузлого сліпого консерватизму. Нам усе грозить небезпека, уважати існуючий сучасний лад з одного боку за одиноко можливий, з другого боку за витвір самої самоволі, доки нам вгляненє в історичний процес повільного повставаня всіх людських відноєннє не дасть в руки ліку проти тих двох основних хороб людського духа“.

котрої ми можемо приступати без національних подразнень, з повною об'єктивністю, з правдивим *sine ira et studio*.

І як раз сей остатній момент акцентує найбільше проф. університету в Ерлянгені Роберт Пельман в збірнику прекрасних статей „Aus Alterthum und Gegenwart“. „Істота образования — каже він там на однім місці — лежить передовсім у тім, аби чоловік основно познайомив ся з таким полем відомостей, з якого міг би видіти й розуміти найосновніші інтереси людськості. До того може послужити особливо історія старинних народів. Вона є також між иньшим знаменитим антидотом проти того односторонного захвату (*Befangenheit*) умів у природничих формах думання, котрий так характеристичний для XIX віку. Звісно, односторонно в природничих формах вишколений ум склонний усе і на прояви людського суспільного життя дивити ся крізь категорії і скла механічного світогляду. Противно, політично на історії вишколений ум має лиш поблажливий усміх для такого погляду, котрий видить міру культурної висоти одиного в обсягу пановання чоловіка над силами природи (як прим. *Dubois Reymond*). Бо він побачив на фактах і процесах політичного й морального світа — мало, він се пережив і в глибині своєї душі відчув, що зміст нашого життя вичерпують ще зовсім иньші речі, як пановане над природою. (Впрочім винахід воза і письма є незмірно важнійший як винахід залізничі й телеграфу!) Він вкінці навчив ся, пізнаючи історичні зв'язки, бути справедливим не лише для минушини, але й для теперішности і будучности. — Але се можливе лиш тоді, коли історичне знане перестане бути мертвою купою дат і імен, а стане живим розумінєм реальних суспільних сил, котрі так само опановують життя старинних Греків і Римлян, як і життя кожного иньшого народу. І лиш таке трактоване старинної фільольогії має взагалі рацию і потрафить удержати й на дальше для себе інтерес і серед молоджи і серед інтелігентних кругів суспільних взагалі“.

Не може мабуть бути й сумніву про те, що Пельман має рацию. Бодай мені в часі моєї дотеперішньої учительської діяльности все удавало ся удержувати на годинах фільольогічних як найживішу увагу і цікавість учеників через питання, які спонукували їх у грецькім або римськім матеріялі вишукувати загальнолюдські вартости, не позбавлені значіння і для теперішности і для будучности.

Та може не від річи буде тут для доповнення навести ще слова знаменитого професора церковної історії в берлінському університеті, д-ра Адольфа Гарнака, котрий яко ректор тамтого року так закінчив свою промову до студентів підчас отвореня року шкільного на тему „Sokrates und die alte Kirche“: „Ще дві річи рад би я Вам, мої Панове Товариші, покласти на серце: по перше, що небудь Ви студіюєте, то не занедбуйте історії, загальної великої історії й історії Вашої умітності. Не вірте тому, що Ви можете збирати знанє, не входячи в близький контакт з тими особистостями, котрим ми його завдячуємо, і не питаючи про дорогу, на котрій се знанє найдено. Жадне висше наукове пізнанє не є лиш сухим простим фактом; ні, до кожного привязаний кавалок живого житя, і в тім як раз лежить і його образуюча вартість. Хто вдоволяє ся лиш присвоюванєм собі результатів, той подібний до огородника, котрий свій городець засаджує обтятими в чужім зільнику цвітами. — А по друге: на історії Сократа Ви видите, що творить справді великого мужа і що з него лишає ся. По Сократі лишила ся лиш та часть його філософії, котру він припечатав ділом: усьо решта забуло ся. Отже й до Вас звертає наука, до котрої Ви покликані, не лише візване, щоб Ви робили досліди і вчили ся, але також зазив, щоб Ви були все живими сьвідками правди і добра, мужама, що кождої хвилі готові задля тих ідеалів понести всяку жертву. Служба правді се служба Богови — і в тім дусі Ви повинні сповняти її!“

Добре, — скаже мені дехто — се все гарно, але треба ще подумати й про иньші боки справи, а то: 1) чи не дало би ся те історично-гуманістичне образованє досягнути при помочи перекладів? 2) Чи не можна би взагалі обмежити ся лиш на найновійшу, найблившу нам добу розвою людського духа (при. від часу ренесансу) або ще ліпше виключно на історію розвою власного народу? 3) В яких розмірах держати сей елемент супроти факту, що молодіж також мусить конечно запізнати ся й з елементами математично-фізичними і найважнішими точками наук про природу, а прецінь поємність людського ума обмежена і не може бути форсована без злих наслідків для здоровля, а тим самим і для хо-сенности цілого висліду самого образованя? — При тім насувають ся кождому ще й слова Фавста:

Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln;

Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
Das ist im Grund der Herren eigner Geist,
In dem die Zeiten sich bespiegeln.

Отже се все питання дуже трудні і важкі і я їх усіх тут нині широко розбирати не буду. Зазначу лиш коротко ті точки, які вважаю принципіальними в тих справах :

1) „Знанє — то сила“ — се висказ, який часто повтаряють ; але може варто би ще до того пам'ятати й те, що лиш таке знанє є силою, котре в який небудь спосіб збільшує суму зручності й житевої енергії чоловіка. Non scholae, sed vitae discimus! А жите потребує передовсім бистрих очий і чутких уший, сьвіжости ума і охоти до праці, енергії й витривалости. Коли знанє вбиває здоровле, то зречи ся знаня і ратувати здоровле! Та що до того мабуть більше компетентні будуть лікарі як педагоґи, при чім очевидно все ще й те треба пам'ятати, що норма суспільна може бути лиш загальна і пересічна, і тому ніколи всім без виїмки не догодить.¹⁾

2) Сьвітогляд кожного чоловіка — то мов би *globus intellectualis*, що розпадає ся на дві півкулі: на одній з них міститься його знанє про духово-історичне жите людськості (якого найважнійші пам'ятки — бесіди й літературні твори народів); на другій знанє про тілесний сьвіт і його прояви, почавши від рухів космічних аж до процесів у живих організмах. Досліджуванєм внутрішнього, духового сьвіта людськості займає ся фільольогія, а великим органом дослідів зверхнього, фізичного сьвіта є математика. Обі півкулі того можливого знаня людського склеює в менше або більше гармонійну цілість фільозофія, яко наука про одноцільне універзум всесьвіта, завершуючи сферу безпосередного досьвіду етично-релігійним постулятом. — Кождий поодинокий чоловік оцінює вартість обох півкуль відповідно до свого смаку: одного тягне талант і вдача до математики і наук природничих, другого до історично-фільольогічних студій. І відтак виходить те, що ми всюди можемо бачити: кождий уважає те, що сам робить і розуміє, за властиво важне і жадає від усіх иньших, аби вони також се таким уважали. Очевидно супроти того трудно дійти до повного порозуміння, хоч оба напрями не жадають для себе, борони Боже, жадної виключности. Нині нема аві одного чоловіка, котрий би хотів одну

¹⁾ Гарні і глибокі уваги на сю тему знайде цікавий у книжці Б. Пруса в. з. „Najogólniejsze ideały życiowe“, Warszawa, 1901.

або другу сторону наукових студій легковажити або зі шкіл усунути. Ціла справа вертить ся лиш коло того, чи більше чи менше сего або того елемента. Та й тепер же кожний може бачити, що історично-фізіологічні предмети більше мають звязи з людською душею і тому займають — справедливо мабуть — перше місце в науковім пляні. Коли-ж Спенсер (у висше цитованій книжці) жадає на першій місці фізіології й хемії, бо, каже, жите людське розвиває ся по правилам сих наук, то се в великій части лиш надзвичайно цікава доктринерська улуда. Проф. Паульзен знаменито відповідає на те славному філософови отсими бистроумними увагами: „Наколи-б немовля мусіло наперед з фізики вчити ся правил тиснення повітря, щоб могли ссати, або наколи-б воно мусіло наперед студіювати хемію, щоби могли травити, то лихо було-б з його виглядами на жите. Наколи-б хлопець, щоб навчити ся танцювати і скакати, кидати і метати, мусів наперед простудіювати правила статики й механіки, то певно не дійшов би мабуть ніколи до тих штук. Наколи-б матери, щоби родити і виховувати дітий, мусіли наперед студіювати фізіологію, то мабуть ми не потребували-б собі й голову ломити над справами вихованя... Мої досьвіди, а вони обнимають так само селянські хати як і палати інтелігенції, не стверджують того, щоб книжкова наука була провідницею житя. Я ціню лут вродженої мудрости в тих річах висше, як цетнар шкільної і книжкової мудрости.“¹⁾

3) Правдиве знанє основує ся все на знаню жерел і причин. Се знав уже старий Арістотель. А коли так, то чейже ніхто не схоче обмежати ся лиш на простудіюване нових часів, прим. від ренесансу або романтизму, — бо вже й ті самі прояви нерозлучно звязані з класицизмом; анї не замкне ся лиш у рамках власного народу, — бо-ж жадеи народ, як звісно, не живе якимсь зовсім ізольованим житєм; а до того справедливо завважено, що народ, котрий замикає ся лиш у власнім культурнім крузі, подібний до чоловіка, що ніколи не виглянув із чотирох стін батьківської хати.

¹⁾ Пор. статью Паульзена „Humanismus und Realismus“ в Rein-а Енцyclopedia. Handbuch der Pädagogik III. 744 ст. При тій нагоді оповідає Паульзен і про ту паню, що не приняла знаменитої кухарки тому, бо та не знала, при кількох степенях кипить вода і який хемічний склад кухонної соли. Очевидно, не треба й Паульзена розуміти односторонно, мов би він не признавав ніякої ваги науці в рішаню практичних питань.

4) Лишає ся ще одно питанє: чи можна осягнути те історичне образованє з перекладів? Отже що до того, то можна сказати ось що. Кождий чоловік певно волить, а кождий фаховець повинен і мусить черпати свої відомости з безпосередного оригінального жерела, щоби міг сам своєю совістю заручати за те, що говорить. Що-ж до загалу учеників, то тут мусить рішати практична можливість. Нині різні різно про те судять. Крик на перетяжене молодіжи загальний. І може вже справді недалекий час, коли в середніх школах перестануть читати твори грецькі в оригіналі, і лиш латинський язик лишить ся як огниво, що вяже наше новочасне жите зі старинним грецьким і римським. Та й на сей случай ми не потребуємо резигнувати з того хісна, який нам може привести пізнанє грецької культури. Ми можемо прецінь пізнавати її в перекладах і копіях, хоч і знаємо, що переклад артистичного твору (отже передовсім поезиї) майже ніколи не може заступити оригіналу що до естетичної суггестивної сили. Та тут памятаймо одно: Не було і мабуть не буде вже книжки, котра могла-б мати так глибокий і широкий вплив на новочасні європейські народи, як Сьвяте Письмо, а прецінь ми всі знаємо його лиш у перекладі. Чи мало-б те средство не дописати лиш літературним плодам грецького духа? — Тим способом може можна-б уратувати і щирість шкільної атмосфери, яку нині затроює головно перетяженє, і вплив грецької культури на загальне образованє нашої молодіжи. Бо й мені видить ся, що Паульзен має повну рацію, коли каже: „Не фізика і фізіологія, космологія і математика є найпершими підставами людського духового образованя, лиш історія, література і знанє бесід. Властиві задачі чоловіка яко такого випливають не з відносин до окружаючої природи, лиш з відносин до його людського окруженя. Звірь жиє в природі, його жите, се природний процес; удержанє анімального істнованя є одностайним змістом жита всіх осібників, ба навіть усіх поколінь тої самої породи. Чоловік як анімальне єство жиє також у природі; але яко чоловік, яко духове єство жиє в історії. Людий і людські справи розуміти вчить ся молоде покоління більше з науки бесід, літературних творів і в історії, як з науки про лінії й числа, про каміня та віля.“

Львів, 20 вересня 1902.

Др. Іван Конач.

Біблія в освітленю найновіших вавилонських розкопів.¹⁾

(Реферат відчитаний на II. загальних зборах історичного товариства в Чернівцях.)

Ніяка область історичних наук не змінила в останніх часах на стільки свого вигляду, ніде не досягнули її науки стільки незвичайних, несподіваних а через се інтересних вислідів, як історія старинного сходу. Рік за роком приносять нам розкопи, проваджені з незвичайною енергією і саможертвоуванем ученими різних народів, нові і багаті матеріали, які не раз представляють знані вже події в зовсім новім світлі, не раз знову відслонюють незнані ще зовсім доси картини старинної минувшини. Передвічні осередки світової культури: Вавилон, Єгипет, Нініва стають що-раз виразнійше перед нашими очима. Культурні скарби, прикриті верствою тисячоліть, а тепер витягнені на денне світло, дозволяють нам вглянути в ціле житє тих прастарих народів, позволяють не раз пізнати його в цілій його буденности, у всіх подробицях, так що воно нам тепер дїльше знає, чим житє не одного Герман-

¹⁾ Література: Sammlung von assyrischen und babylonischen Texten hrg. v. Eberhard Schrader. Bd. V. Die Thontafeln von Tell-el-Amarna von Hugo Winckler. Berlin 1896. Friedr. Delitzsch — Babel und Bibel. Leipzig 1902. Sam. Oettli — Der Kampf um Bibel und Babel. Leipzig 1902. Dr. Aug. Klostermann — Ein diplomatischer Briefwechsel aus dem zweiten Jahrtausend vor Christo. Kiel 1898. Heinrich Zimmern — Biblische und babylonische Urgeschichte. Leipzig 1901. Dr. Fritz Hommel — Geschichte des alten Morgenlandes. Leipzig 1898. Friedr. Delitzsch — Das babylonische Welterschöpfungsepos (Abhandl. d. königl. sächsischen Gesellsch. d. Wissensch. phil.-hist. Cl. Bd. 17.).

ського або славянського племені з початку середніх віків. Не так давно ще, як під впливом Біблії вважалося єврейський народ найстариннішим із культурних народів сходу. Тепер, від коли отворилися піраміди та асирійські палати, показується, що ізраельський народ з цілою своєю літературою, се наймолодший товариш своїх сусідів.

А все то завдячуємо що раз більшому багатству жерел. Ще до початків XIX в. були ми обмежені на не цілком певні звістки грецьких і римських писателів, а з місцевих описів стояли до розпорядимости лише книги Старого Завіта, котрі в головній мірі дотикають лише Палестини, та уривки пізніших вавилонських і єгипетських хроністів — головно-ж Берозуса і Манетона — і то лише в грецькій переводі. Аж від половини XIX в. стало зовсім инакше. Цілі стоси клинових і гієрогліфічних написів, між ними много судових грамот, листів, купецьких рахунків і т. и. віднайдено і відчитано. Основу до відчитання клинових написів положив Німець Георг Фрідріх Гротенд, до відчитання гієрогліфів Француз Франсуа Шамполіон. Аби порозуміти, з яким трудом була сполучена ся праця і кілька бистроти ума треба було в неї вложити, оповім точніше історію відчитання клинового письма. Треба знати, що вавилонсько-асирійське письмо не має знаків на поодинокі букви, лише знаки, що означають поодинокі склади, та тзв. ідеограми, себто знаки на цілі слова. При тим уживанні ідеограмів було дуже обмежене; гієрогліфи мають коло 1000 ідеограмів, клинове письмо лише коло 400. Се улекшувало-б відчитаннє; але з другого боку існували тут дві різні системи клинового письма: простійша, що мала лише 50 знаків, староперська, і більше розвинена вавилонсько-асирійська. При тим до відчитання одної або другої системи сего письма не було ніяких ключів, ніяких помічних таблиць, котрі-б улекшили розв'язку бодай так, як т. зв. камінь з Розетти при відчитанню гієрогліфів.

Але бистрість ума поборолала і ту трудність. Перські королі Дарій і Ксерксес полишили написи в трьох мовах, але всі написані клиновим письмом. Як пізніше переконалися, була перша колюмна все в старо-перській мові, друга в сузійській або елямській, третя в вавилонсько-асирійській. Аби розв'язати ту послідну колюмну, котрої тожність з иншими клиновими написами, знайденими в Нініві й Вавилоні, сейчас пізнано, забралися вчені до відчитання першої, простійшої, бо зложеної лише з коло 50 знаків,

староперської системи. І тут визначився згаданий уже Гротенд, котрий перший відчитав у тих перських написах групи: „Дарій, великий король, король королів, син Гістаспа, Ахаменіда“, „Ксеркс, великий король, король королів, Дарія короля син, Ахаменіда“. Вже тепер стало правдоподібним, що в тій першій колумні клинового напису має ся діло з індо-германською мовою староперських королів Ахаменідів. Опіраючи ся на тім, відчитали в 30-их і 40-их роках знатоки санскриту і венду Бюрнуф і Ляссен та англійський офіцер Г. Раулінзен ту староперську часть згаданих написів. В той спосіб знайдено ключ до розвязки о много тяжшої системи ассирійсько-вавилонського письма. Головну заслугу при розвязці сеї задачі треба признати названому вже Раулінзенови. Висліди своїх змагань оповістив він у праці: „Memoir on the Babylonian and Assyrian inscriptions“, що вийшла в Лондоні 1851 р.

Кожний зрозуміє, що аж від сього часу, себ-то від половини минулого віку, стали можливі строго наукові досліді про історію старинного сходу. Не тут пора і місце переходити по черзі всі хоч би лиш важніші висліди і здобутки праці на сім полі. Нашою метою є розповісти про найновіші знахідки і подати те, що вони нового приносять до зрозуміння Біблії.

Було се зимою 1887 р., коли єгипетські фелляхи шукали за старинностями між містами Теби і Мемфіс в Ель-Амарні і знайшли там коло 300 табличок різної величини і форми. Се були, як відтак показало ся, листи вавилонських, ассирійських, мезопотамських королів до Фараонів Аменофіса III і IV, а також письма єгипетських намістників із великих кананейських городів, як Тир, Сидон, Акка, Аскальон. Більшу часть сих таблиць купив берлінський музей, часть пішла до Лондону, а решта переховуєсь в Буляку. Не легка була робота відчитати сеї таблиці, перевести, упорядкувати і видати, щоб ними могли хіснувати ся ширші круги вчених. Тому тревала робота коло сего мало не 10 років. Підняв ся її німецький учений Гуго Вінклер а її вислідом є пятій том збірки ассирійських і вавилонських текстів п. заг.: „Die Thontafeln von Tell-el-Amarna von Hugo Winckler, Berlin 1896. 8° ст. 414—50.

Аби зрозуміти цілу вагу сеї знахідки, роздивімо ся в сучасних відносинах і порівнаймо те, що досі було відоме, з новими звістками. З часів найславнішого короля 19 династії, Рамзеса II

маємо договір сего-ж короля з великим володарем Хетитів у північній Сирії, яким Палестина перейшла під зверхність Єгипту. З попередньої доби, отже з часів 18-ої династії, котра обійняла володінє в Єгипті зараз по прогнаню Гиксосів, коло 1600 пер. Хр., було відомо з ріжних написів, що Тутмосіс III робив часті походи в долину Меджіддо, до Фенікії, Келєсирії аж по-за Евфрат і через накладанє данин мав певного рода зверхність над сими краями. Як далеко була признана ся зверхність, про се не було свідоцтв зі сторони підчинених, а на повні самохвальби справозданя Єгиптян годі було опирати ся. Взагалі припускали, що за наслідників сего володаря, за володіня Аменофіса II, Тутмосіса III, Аменофіса III і IV упав вплив Єгипту на азійські відносини. Загадковий трохи був напис на скарабеусі з часу Аменофіса III і його жінки Ті, відчитаний Бруґшом.¹⁾ Сей напис згадує, що в 10 році їх володіня прислано королеви Кіргіцу, дочку Сатарнаса князя Нагаріни з 317 зватними жінками в дарі. Дуже незвичайною проявою є син Аменофіса III, Аменофіс IV, через се, що виступає як релігійний реформатор. Мабуть під впливом своєї сирійської матери впровадив він рід солярного монотеїзму. Всіх жерців Амона, Озіріса й иньших богів усунув, а щоб затерти увесь слід давнього політеїзму, покинув Теби і оснував нову столицю в середнаї між Тебами і Мемфіс, 7 миль на північ від Сіют, на східнім березі Нілю. І як раз в тім місці знайшли в р. 1887 фелляхи згаданий уже архів.

Першим, зовсім досі невідомим і неожиданим вислідом тої знахідки є се, що всі згадані листи писані асирійсько-вавилонською мовою і клиновим письмом. В тій мові і сим письмом писані листи не лише вавилонських і асирійських королів, але й володарів краю Мітанні (над горішнім Евфратом), острова Киру, а що дивнійше, листи і справозданя васалів і намісників Фараонів у Палестині. Отже так як за часу Александра Великого грецька мова, як тепер французька, так для першої половини 2-го тисячолітя перед Христом була асирійсько-вавилонська мова і клинові знаки світовою і дипломатичною мовою сучасного культурного світа. В сей спосіб кидає архів знайдений в Тель-ель-Амарні цілком нове світло на пайтемніші частини старпної історії сходу, на політичні і культурні відносини країв над Середземним морем, а особливо Кана-

¹⁾ Zeitschrift für ägyptische Sprache XVIII, 81, XXVIII, 112.

ану. Ми мусимо тепер припустити і то з великою певністю, що через довгий протяг часу перед тим для всіх народів від Середземного моря до Евфрата, Тигра, Вавилон був центром культури, взірцем політичної управи і літературного смаку. Нові народи, котрі, шукаючи нових осель, входили в округ вавилонського впливу, підлягали скорше чи пізнійше сему культурному впливови, хоча й творили незалежні держави і в той спосіб стісняли політичний вплив Вавилону. Що ассирийська культура була лиш відблиском вавилонської, було вже давно відоме. Другу новішу організацію бачимо в державі Мітанні. Між знайденими тепер листами читаємо імена королів сеї держави: Артатама, Шутарна, Арташумара і Тушратта, котрі звучать по іранськи. У 20-ім листі згадує Тушратта єгипетському королеви про посилку статуї богині Іштар з Нініві, „володарки земель“. Се вказувало би, що королі з Мітанні володіли, бодай якийсь час над частию Ассирії. На захід і північний захід від Мітанні оснували Хетити свою державу, до котрої належать і місто Калеш в долині Оронта, ключ до Палестини, і Каркеміш близь Евфрата. Сей нарід пізвано також лише в найновіших часах, а учений Єнзен, розсліджуючи їх бесіду, видить в них пра-Вірмен. Довгий час були Хетити пострахом передньої Азії; вони нападали Вавилон і пустошили та грабили все довкола. В 16-ім листі оповідає Тушратта про великий напад Хетитів на його край, але за помочю божою він побідив їх, так що ніхто з них не вернув до свого краю. При тій нагоді пересилає єгипетському королеви боевий віз, 2 коні, хлопця і дівчину з добичі на Хетитах. Коли-ж єгипетський король Тутмосіс III завоював Палестину, лежало в інтересі Єгипту удержувати добрі зносини з Мітанні, Вавилоном і Ассирією, аби тим чином забезпечитись від нападів Хетитів і інших північних Номадів. Так виглядає політична ситуація в той час. Тепер перейдїм до властивої теми.

Вже від давна замітили учені великий вплив вавилонської культури на старинних Євреїв. Вплив сеї виступає доволі ясно в книзі, котра нам, як не мож яснійше, малює відносини, жите і погляди мешканців Палестини. Маю тут на думці Біблію. Але аж тепер, по знахідці архіву в Тель-ель-Амарні стала ясною генеза сего впливу. Коли Ізраїльтяни в 13-ім віці пер Христом прийшли в землю канаанську, війшли в край, котрий лежав в окрузі сфери впливу вавилонської культури. Не лише вавилонський промисл і торговля, але й закони, обичаї і наука були тут, так би ска-

зати, в моді. Коли успокоїла ся борба зайдів з тубольцями, коли народ Ізраїля став жити спокійнішим життям в повоздобутій землі, попав цілковито під вплив вавилонської культури. І ніщо дивного! Вже з оповідання самої Біблії виходить недвозначно, що Ізраїльтяне перед здобутєм Палестини стояли культурно низше навіть від Кананейців, котрі мали „сильні кріпости“, „велізні боеві вози“, отже повторило ся тут лиш загально звісне історичне правило про абсорбованє низшої культури висшою. І в одній хвилі стає ясно, чому прим. старозавітна система монет, ваги, міри, дух законів, цілі перекази і оповідання цілком забрані з вавилонських. За далеко завело-б нас виказувати у всіх подробицях вплив Вавилону на старозавітні книги. Ми виберемо лише найважнійші точки, а головно такі, котрі через Біблію дійшли аж до наших часів і тою дорогою утерли ся серед нас. Усі знаємо, яку важну ролю грають в біблійній історії числа 7, 12 і 60. Сім днів тревало сотворенє свѣта, сім днів по збудованю корабля Ноєм почав падати дощ, що сім днів пускав Ной птиці; 12 мужів вислав Мойсей на розвіди до обіцяної землі, на 12 поколінь ділив ся народ Ізраїля і т. д. Сі символічні числа походження чисто вавилонського. Меродах, Нергаль, Істар, Небо, Кіндар творили разом з сонцем і місяцем сім планет, якими відтак означено 7 днів тиждня. Від Вавилонців походить також свѣткованє сегого дня в тиждни. Вправді історія біблійна зводить се на установу Бога, котрий в 6 днях сотворив свѣт а 7-го дня відпочив, з чого виходило-б, що звичай той повстав у Ізраїльтян, одначе розкопи вказують на щось иньше. Недавними часами знайдено вавилонський календар, в котрім 7, 14, 21, 28 день місяця означені як дни, в яких не вільно нічого робити, в яких король не сьміє змінати своєї одіжи, ступати на віз, складати офіру, судити, їсти печене або варене мясо, в яких навіть лікар не сьміє зближити своєї руки до хорого. Сей день носив навіть ту саму назву що й у Жидів: „šabattu“. Від Вавилонців походить поділ неба на 12 звѣрчячих образів зодіяку, від них поділ кола на 60 частий і взагалі ціла 60-чна система. Ще й до нині числять наші мужики на тузіни і копи, ще й доси ділимо годину на 60 минут а минуту на стільки-ж секунд, і взагалі довго се тревало, заки десятична система витиснула стару вавилонську. В тій самій вавилонській системі уложені давні наші ваги на фунти і лутти.

Одначе о много сильнійше відбив ся вплив старинного Вавилону на релігійнім полі, на філософічно-релігійних поглядах про сьвіт і його початок, поглядах, що стільки віків були і є мірдайними і обовязуючими в цілім християнськїм сьвіті. Почнім хоч би й від сотвореня сьвіта. Оповідане біблійне про сю справу всім звісне і нема потреби його повторювати. Вже Генрих Цімери вказав на се, що старозавітне оповідане про сотворенє сьвіта писане аж в часї вавилонської неволї, або швидко по нїй, отже найскорше в VI-ім віці перед Христом і що воно стоїть в суперечности зі старшим народнім переказом Ізраїльтян, котрий оповідає про борбу бога з ворожим еством (Левітаном, смоком, вужем) перед сотворенєм сьвіта. (Псалом 89 і 74, Ісаїя 51, Йов 6, 9.)

Але й Вавилонці мали свій міт про початок сьвіта. Міт сей був звісний в непевних начерках з витягу Александра Полігистора із письма вавилонського жреця Беросса. Одначе в найновїйших часах віднайдено цілий космогонїчний епос. Д. 2 падол. 1875 подав Джордж Сміт в Society of Biblical Archaeology в Лондонї коротку звістку п. заг. „On some Fragments of the Chaldean Account of the Creation“, залучуючи до неї текст шести таблиць клинових написів. Ті таблиці знайшов він у бібліотеці Ассурбаніпаля в Куянджіку, старинній Ниніві. Від сього часу багато вчених пробувало своїх сил при відчитаню, уложеню, поясненю і переводї сего епосу. Найбільше заслужились тут Сейс, Ензеп, Делїч і Цімери. Показало ся, що сей міт є прастарий і в своїй основі, як слїдує з астрономїчних дат і старинних королївських написів, сягає аж у 4-те тисячолїте пер. Хр.

Головні черти сего міту такі: На початку сьвіта був лиш темний хаотичний праокеан іменем „Тіамат“, котрий персонїфіковано як ество мужеське і женське і уявлювано собі як смока або семиголову змію. Коли боги задумали зробити порядок, збунтував ся Тіамат против богів, сотворив собі до помочи ріжні потвори і ладив ся при їх помочи до борби. Всї боги дрожали зі страху перед страшним противником, лише Мардук, бог сьвітла, ранішнього і весняного сонця, обовязує ся виступити до борби під умовою, що стане начальником богів. Відтак узброює ся Мардук луком, мечем і тризубом, ступає на боєвий віз і їде у бій. Всї потвори бере в неволю, а самого Тіамат розрубє на дві половини, гладко мов рибу. З одної половини творить небо, з другої землю. Відтак сотворив Мардук круг 12 звїрчих образів водняку і уста-

лив порядок поодиноких зьвізд; казав сьвітити місяцєви і підчинив йому ніч. Вкінці оповідають два дальші уривки, як Мардук сотворив рослини, зьвірів а вкінці першу пару людей в той спосіб, що змішав глину з божою кровю.

Анальоґія сєго оповіданя з біблійним стане ще яснійша, коли пригадаємо, що і в Біблїї згадує ся про води, над якими перед сотворенєм сьвіта уносив ся Дух божий, що Бог розділив води і з горішних зробив звід небесний, а долішні зібрав у моря, вкінці, що в єврейськїм тексті Біблїї названо ті хаотичні праводи *tehom*. Так як се слово в єврейськїм не має значіння і піде не прибирає окінченя, є се безперечно первісно імя власне і не означає нічого иньшого, як вавилонське Тіямат.¹⁾

Про те, щоб вавилонськїй епос був зінсованою перерібною з Біблїї, не може бути бесіди. Се признають навіть ті, котрі в тїй полєміці стоять на виключно біблійнім становищі, як прим. Сам. Етлі. Бо хоч би 1 розд. „Битія“ був вложений не, як каже Цімерн, в VI-ім ст. пер. Хр., або ще за часів Мойсея, то епос про Мардука буде все таки о много віків старший. Нема проте иньшого виходу, як признати, що автор біблійного оповіданя перейняв вавилонськїй міт, але переробив його в напрямі монотеїзму відповідно до своєї ціли. Що епос про Мардука був старинним Жидам добре знаний, бачимо ще з того, що старозавітні пророки і поети перенесли геройські діла Мардука на свого бога (Ягве) і славлять його як того, котрий перед віками побідив морську потвору. Відсіля й суперечність між книгою Битія і пізнійшими книгами, на яку ми за Цімерном попередю звернули увагу.

Візьмім тепер з черги оповіданє про упадок перших людей. І се оповіданє про спокушенє першої жінки, праматери Еви вужем має ціхи чисто вавилонські. Як раз у вавилонських переказах виступає вуж як завзятий ворог богів; уже Тіямат виступає, як ми висше згадали, в постаті змії. На потвердженє сєго здогаду служить рисунок на однім стариннім вавилонськїм валку. В серединї дерево зі звисаючими овочами, по правім боці мущина, пізнати його по рогах, символї сили, по лівім жінка; обоє витягнули руки до овочів; за жінкою вуж. Уже Сміт а за ним Делїч висказали своє переконанє, що рисунок сей стоїть у тісній звязи з біблійним

¹⁾ Sam. Oettli, Der Kampf um Bibel und Babel. Leipzig 1902.

оповіданем. Сумніви піднесені Йоахімом Менаном (Ménant) і Сам Етлі обмежують ся на те, що рисунок сей не має напису, отже його значінє напевне.

Ще яснійше, як у сих двох оповіданях, проявляє ся вплив Вавилону в міті про потопу сьвіта. Вже в давна провадить ся суперечка між ученими і геологами про те, чи біблійну потопу вважати загальною чи лише частковою. В останніх часах уступили геологи перед наглядними доказами неможливости загальної потопи і вже Етлі, проф. геології в Грайфсвальді признає, що ходило тут не о покритє водою цілої землі, але лише якоїсь околиці або краю.¹⁾ Такі часткові потопи трапляють ся і тепер перед нашими очима. Згадаю лише залите цілого побережа морськими фляями при землетрясеню в Лісбоні 1755, або при вибусі вулькану Кракатав 1883, або при різних індійських циклонах, як прим. 1876 р., коли циклон в одній хвилі кинув величезну морську хвилю у гирло Гангесу і покрив водою коло 700 km² суші на 45 стіп високо, при чім згнуло 215.000 людей. Тому нічого дивного, що у многих народів переховали ся спомини про потопу, коли знов у иньших околицях, прим. майже у цілій Африці таких споминів нема. Звичайні повені або хмароломи не давали звичайно почину до таких переказів, бо й низько-культурні народи вважають сю прояву природною і легко зрозумілою і хоронять ся перед нею часто вже самим вибором місця на оселю. Інакше при надзвичайних явищах природи, котрих годі предвидіти і тому й годі перед ними охоронити ся. При таких явищах гине звичайно велика маса людей і оповіданє про вигубленє цілих племен являє ся дуже імовірним. І справді, як Ришард Андре в своїй розвідці „про потопи“ переконуючо доказує, цілий ряд оповідань американських племен від Ескімосів на острові Принс Уельс аж до Аравканів вказує рішучо на залите водою наслідком землетрясеня, а оповіданє Аравканів згадує при тім зовсім ясно про вибухи вульканів. В иньших случаях подали причину до таких оповідань циклони або самі або в полученю з землетрясенєм. До сеї громади явищ належить, після наукового розсліду славного геолога Едварда Зіса (Suess) велика потопа, що в давніх часах навістила долішню стоковину Евфрата і Тигра і дала почин до епопеї про потопу у Вавилон-

¹⁾ Op. cit. ст. 20.

ців, якої відгук, як побачимо, перейшов у Біблію. Вавилонський міт про потопу знайдено між глиняними таблицями в бібліотеці Ассурба-ніпаля; міт сей був написаний уже коло р. 2000 пер. Хр. і оповідає з разу ріжні борби і пригоди Гішдубара. Між иньшим забирає Гішдубар небесного бугая, за що карає його богиня Істар проказою. Гішдубар виправляє ся через Арабію до вод смерти і островів блаженних, аби знайти свого предка Ноя (по вавил. Nuch-napišti = спокій душі) і у нього шукати виздоровлення. Той оповідає йому своє чудесне виратуванє з потопа: „Великі боги міста Шуріппак над Евфратом рішили за намовою Бея наслати на людей потопу. Але бог Еа зрадив сю постанову Нухови і казав йому збудувати корабель такої а такої величини і забрати сюди по парі зьвірів. Нух збудував корабель приписаної величини, напустив його смолою, наповнив засобами, скарбами, родиною, челядю і ріжними зьвірями. Коли бог темноти зішле під вечер пагубний дощ, мав він піти до корабля, засунути браму і передати керму керманичеви Пузур-Бель-ови. Так стало ся; при першій ранній зорі зірвала ся страшна буря і пітьма покрила цілу землю. По шістьох днях устала буря, але ніхто не відповідав на клик Нуха, бо всі люди вигинули. На одній горі в краю Нізір задержав ся корабель шість днів; сего дня випустив Нух голубицю, та літала то туди то сюди, а по якімсь часі вернула, бо не мала де спочити. По тім випустив він ластівку, але з таким самим успіхом, вкінці крука, котрий уже не вернув. Тоді отворив він корабель, випустив усіх і все на землю і приніс на вершку сеї гори богам офіру, котру всі боги нюхали в вдоволенєм.“

Що сей міт пригадує зовсім біблійне оповіданє, сего чейже доказувати не треба. Чуже походженє сего біблійного оповіданя доказує обставина, що Канаан не потерпів ніколи такої катастрофи, так як нема на се найменьших геологічних слідів, відтак що в самім біблійнім оповіданю знаходять ся суперечности: в однім місці означає ся час треваня потопа на 61 днів, у другім на 365 днів. Автор „Пятикнижя“ взяв готовий вавилонський міт, поробив у нїм лише незначні зміни в монотеїстичнім дусі, заховуючи навіть вавилонське імя героя, і таким способом зробив його артикулом віри для мільонів просьвічених Європейців.

Коли ми вже обговорюємо ріжні старозавітні віруваня, не від річи буде згадати, що також і понятє про божих послів, ангелів, про котрих прим. Єгиптяни нічого не знали, є чисто вави-

лонське, так само як херувими і серафими. Вавилонський володар потребував цілої армії послів до розсилки своїх приказів в різні сторони. Само по собі мусіли й боги мати цілий легіон послів-ангелів на свої потреби. Ті послі мусіли бути вєтвами розумними, тому представляно їх звичайно в чоловічій статі; але й мати можливість порученя швидко виконувати, тому додано їм крила. Крім того признавано ангелам ще й иньші прикмети, а відповідно до сего змінялась також їх стать і часто виходили дивовижні потвори подібні описуваним у привидах (візях) Єзекііла. Прим. ангелів, що стерегли вступу до бога, рисовано звичайно з тілом льва або бика — символами сили — при чім задержувано давні символи: крила і чоловічу голову. Також і чорти й демони, чи то як вороги чоловіка, чи як відвічні вороги бога не чужі вавилонським понятям.

Але на тім не кінчать ся ціла анальоґія. Не лише поодинокі перекази або предмети віруваня і культу старозавітного забрані в Вавилону — ціла Біблія обертає ся серед вавилонських понять і, так би сказати, дше на скрізь вавилонським духом. Не раз, не два вказували різні люди на сю суворість відплати лихом за лихо, яка так ярко пробиває ся зі всіх стрічок старозавітних книг. „Око за око, зуб за зуб“ — а з другого боку: „Ти на мене каменем, я на тебе хлібом“ — яка суперечність гадок, сьвітотгляду і моралі! І хоч етичний сьвітотгляд зміняє ся з розвитком часу і культури, все-ж таки два так діаметрально-противні погляди у того самого народу були-б дивною загадкою. Ціла річ в тім, що вони, як зараз побачимо, не повстали у одного, але у двох різних народів.

Між виконами знайденими в остатніх часах заходом французького правительства в околиці Сузи в Персії знаходить ся діоритовий брус, на котрім виписані закони вавилонського короля Гаммурабі. А що сей Гаммурабі володів в часі між 2300—2200 р. пер. Хр., на 1000 літ перед Мойсеєм, то се найстарша законодатна книжка в сьвіті. Її видав перед кількома місяцями проф. Шей (Scheil) в *Delegation en Perse. Memoires publiés sous la direction de M. I. de Morgan. Tome IV. Paris 1902.*¹⁾ Тут знаходимо такі постанови: „Коли хто вибе око вільному чоловікови, то треба й йому вибити око. Коли хто ушкодить якийсь член тіла чоловікови, то треба і йому той сам член ушкодити.“ Та засада відплати йде

¹⁾ Про се згадка у Літ. Наук. Вістнику кн. 1. р. 1903.

ще далше. Лікар дістає платню за ліченє лише в разї успіху. Коли пацієнт умре, то лікарєви відтиnano руки — в разї коли недужий був вільним чоловіком, а за помершого невольника мусїв купити иньшого. Також убивано будівничого, коли вибудував дїм так лихо, що сей завалив ся і вбив властителя. Що більше — коли погиб син властителя дому при нещастю, спричиненім через будівничого, то мусїв також гинути син будівничого.

Отже засада відплати — се новий вавилонський елемент у Біблії. Але той діоритовий брус приносить ще щось біблійного. Над збіркою законів знаходить ся образове представленє, як Гаммурабі одержує свої закони від бога сонця. Чи-ж не кидає ся тут у вічі нова аналогія до події на горі Синаю?

На закінченє випадало-б ще подати якісь висновки, заключеня із усього сказаного. Але сї висновки такі ясні, що кождий, хто уважно слїдив за ходом гадок у тїм відчитї, досївав уже собі пісню до кінця. Перед несповна двома тижднями¹⁾ виголосив проф. Делїч новий відчит про сю справу в Берліні в присутности німецького цїсаря і дневники рознесли по цїлім сьвітї коротке справозданє з сего. Він закінчив свій відчит меньш-більш тими словами: „Се була одна з найбільших помилок людськості, що стїльки віків уважано Біблію продуктом божої обяви. Був час, коли навіть люди, на свою добу революційні, як Лютер і Меляхтон, відкидали копернікову систему ізза релїгійних мотивів — але час сей уже минув безповоротно. Тому маймо надїю, що й вислїди критики „Пятикнижїя“ здобудуть собі в часом загальне признанє. Правдива віра не стратить на тїм нічого, противно очистить ся і усуне цілий ряд суперечностей, які мимо всіх напружень бистроумности егзегетів остали нерозгаданими“. Сї слова най закінчать наш реферат.

Др. Мирон Кордуба.

---

¹⁾ 13 сїчня с р.

Дрібні листки з України.

I.

Єсть у мене книгоноша. „Поперед ніж говорити, хто такий був Паникадило, треба сказати, що таке озубки“, каже Помяловський у своїх „Начерках бурей“. Так і тут: поперед ніж говорити, хто такий книгоноша, треба сказати, що таке українська народня книжка в Росії. Хоч, здається, повинно було-б бути відомим кожному, що се за річ, але я скажу, що все-ж існують на українську народню книжку дивовижні погляди. Думають, напр., що вона видається для народу; думають, що народ її купує і читає; думають, коли не ходять у склад, що вона розіходить ся, хоч вона любісінько собі лежить повязана десь за кадівбцями з кислотою капусти — взагалі, багато де-чого думають наші Українці. А між тим книжка народня — се мертвий капітал на Україні. До найостаннійших часів книжку тільки видавали, а що з нею було далі — до того не було нікому ніякого діла. Я, напр., одержав у спадщину видане „Кайдашевої сім'ї“, що було зроблене мабуть ще при Котляревському, а також багато тисяч Шевченкової „Наймички“, що була видана ще за часів Хмельнищини. І в якому стані я добув її? З якогось сараю, де майже не було даху і було звалене вугіле; багато сот примірників було поточено мишами і ті „озубки“, мов пухом, укривали долівку сараю. А між тим та-ж сама „Наймичка“, що я продаю її тепер 5 карб. тисячу, продавала ся 10 к. штука, як бібліографічний раритет. Се факт дуже характерний для доброго з'ясування собі, як взагалі у нас на Україні ведеться так звана культурна праця.

Звичайно, тут впливало багато причин, але як би там не було, найголовнішою з них я лічу українську недбайливість, безпробудне лінивство, прикрите тріскучим прапорцем дрібязкової роботи. Але... в порядному товаристві не прийнято так говорити, тому я мовчу. Поговоримо краще про те, як видавав Українець свою народню книжку.

Культурники 60-их років кидали в нарід метеликами, але то були дивні кузьки! Правда, вони були прекрасні з боку змісту, але я певен у тому, що з них ніколи ні один селянин не купив ні єдиного примірника, бо вони були такі дорогі, такі дорогі, що я не знахожу навіть слів, якими можна було б се зазначити. І українському селянинові треба було мати такі-ж ідеальні погляди на літературу, які мали самі шановні видавці, аби дійти до переконання, що треба купувати такі маленькі книжечки за такі великі гроші. А що наш нарід певно ще до того не дійшов, то й не дивно, що він на превеликий смуток своїх добродіїв уважав за краще купувати за три копійки товсту „Магометанку, умирающую на гробѣ своего мужа“, ніж за 7 копійок тоненьку і тендітну „Сестру“, видрукувану навмисне на те, аби український читач попсував собі очи на вік вічний.

Видавці, що прийшли слідком за культурниками 60-их р., почали, правда, видавати книжку трохи дешевше (мабуть того, що були менше ідейні), але від того нікому не було ніякої користі. Бо видавець, гордий уже тим, що він прикладає руки до такої праці, зпов тільки видавав, і видавав небагато примірників, а тому на своїх книжках мав змогу робити скидку лише в 20%, а то й менше відсотків. Хто-ж би йому розповсюджував його книжку, коли в той же час Ситін, Манухін, Леухін і інші добродії давали на своїх книжках 50, 60 і навіть більше відсотків? От і розповсюджувала ся книжка лише між інтелігенцією, котра ту книжку мала яко засіб погрожування тим, хто насмілюєть ся ганьбити українських культурних робітників. А в нарід книжка попадала лише випадково, з ласки якогось добродія, котрий роздавав книжки gratis, хоч був певен у душі, що їх покурять на цигарки. Звичайно, бували на тому сірому тлі і щасливі випадки, коли у місті якийсь дядько, розторгувавши ся на дрова, заходив у книгарню і йому трохи не силоміць тикали книжку у руки.

— Та мені дайте Бову королевича. Он у Тимохи є, так дочка читала — дуже добра книжка.

— Бери, бери, голубчику, отсю — се ще лучча, — запевняв ідейний книгар, але дядько опирав ся всіма силами.

— Та ну її к бісу, отсю. Оттаке тоненьке, без картинки. Мабуть сім год у тебе валяла ся, а ти убачив хахла та думаєш його обдурити. Е ні, матері твоїй біс — давай мені товсту та дешеvu.

І рідко ідейний продавець брав верх над бажаннями „хахла“, найчастійше виходив побідителем „хахол“. Та й не дивно: „спрос раждаєт предложєніє, предложєніє раждаєт спрос“, а тут ні того ні другого ніколи не було. Видавець бояв ся видавати багато книжок, аби вони не залежали ся у нього у кімнаті, а видавши мало, був примушений або робити малий відсоток і ставити малу ціну, або робити великий відсоток, дуже підвишаючи ціну книжки. І таким робом український видавець попадав у чарівне коло, з якого годі було виплутати ся при дальшому такому-ж напрямі.

Знов кажу, що на таке ведєня справи впливало багато причин, але найголовнійша... Пробачте, панове видавці — більше не буду... Взагалі ж, якось дивно: і ідеї єсть, і роблять, і суть поважані від самих себе — а все пугтя мало. Що за капосна справа? Не пнакше, як мабуть наврочено. Бо атрибути роботи всі, як єсть, перед нами, а самої роботи нема та й нема — як язиком злизало. Видаєть шановний добродій гарну книжку, і друк добрий, і вінетка, одно слово

И райскій крин, и Феб,
И небеса отверсты —
А пѣт — не веселит,
И сердца, так сказать,
Ни чуть не шевелит —

себ-то книжка лежить та й лежить на складі. Зайдіть у першу ліпшу книгарню і спитайте яких хочете старих українських народніх видань — усіх вам дадуть стільки, скільки забажаєте. Я, звичайно, не хочу нікого ображати, говорючи, ніби немає у нас бібліографічних раритетів — Боже сласи! І у нас вони єсть, але то чи вже надто старі виданя або, я сказав би, роблені раритети, бо немає нічого лекшого, як утворити у нас на Україні бібліографічний раритет: варт видати книжку в числі 12 примірників, з них десять роздати своїм приятелям зі щирими надписами (я певен, що у кожного Українця може знайти ся десять приятелів — зви-

чайно, не в тому місті де живе сам патріот), а два остатні пустити у продаж. І головою своєю ручу ся, що через три роки видана книжка зробить ся одним із найдорожчих бібліографічних раритетів. Щиро раджу шановним землякам, котрі не мають якихсь сталих засобів добування органічних соків з рослини і мяса, звернути на сей спосіб найбільшу увагу.

Взагалі цікаво жити на білому сьвіті... От харківське „Общество Грамотности“ видало книжечку „Де-що з Кобзаря“, протягом де-кількох місяців розпродало більше трьох тисяч і ще жалієть ся, ніби книжка „туго“ йде. А я, учувши таке, думаю „Господи, Ісусе Христе! Та як би наші поважні патріоти хоч у половину повільніше розповсюджували свої видання — як би то гарно було!“ Але вже куди нам чай пити! Он я, памятаю, коли починав видання — як накинули ся на мене земляки за одну гадку видавати 5 тисяч примірників.

— Та Боже вас спаси! Ніколи не видавайте більше двох тисяч. Три — то вже такий максимум, що до віку лежатиме у вас на шії.

Але я, каю ся, зроду був неслухняний і не видаю тепер менч 7, 8, а то й 10 тисяч. Тому я маю змогу давати на своїх виданнях 50% збавки, окрім того, що даю ціну так званій листовці в 3 коп., а не в 4 і не в 5 (ще при 20—30% збавки!). І тому я, не налічуючи за своїм видавництвом трьох років, не маю вже видань: „На чужій стороні“, „Свекруха“, „Добром усе переможеш“, а „Мороз“ уже підходить до кінця. І я певен, що сьому не мало допомогло ще те, що я не відкидав ся а ніякої праці в сїм напрямі. Я добре памятаю, як на моє проханє обмінати ся книжками, шановний д. Грінченко відповів гордою фразою: „Я не книгар“. Не памятаю вже, чи відповів я на се тоді так, як хотів, але хотів сказати, що я напр. при своїх виданнях і книгар, і видавець, і корректор; я збираю й гроші, я й пакую книжки, я й відсилаю їх на залізницю, я й пишу, відшукуючи хоч будь яких допомагачів — одно слово, в тому доброму чи лихому, що зробив, винен тільки сам. Ні одна добра душа не вдарила пучкою об пучку, а деякі українські інституції навіть були гальмою мені в справі.

Але — цур йому. Я певен, що навіть і за се, що написав, буде мені лихо. „От, скажуть, гречана каша сама себе хвалить“. Але — „нехай же судять, нехай говорять лихі вороги по всьому сьвіту“. Я хотів говорити цілком не те, а про один випадок,

який мав нагоду бачити у того свого „вишереченого“ книгоноші. Але поперед скажу, що в остатні часи можна бачити поворот кудись краще: українська книжка починає більше ширити ся між народом і саме робить ся дешезшою і кращою. Київські напр. видання і петербурські дуже чудові, але все-ж таки поки не будуть вони скидати найменче 50%, не піде їх книжка так як Ситінські. От тепер мої видання окрім книгоноші носять російські офені — і як би я хотів замість своїх книжок дати туди щось кращого, але цілком не маю змоги. Бо напр. київські видання маю з 30% і своєму книгоноші не можу-ж я дати менч 30%, а кошти пересилки, виходить, уже лежать зверху. Чернігівські видання маю з 30%, а сам книгоноші даю з 30% та ще видатки пересилки. То ще гаразд, що мій книгоноша, окрім бажання заробітку, має ще дещо в голові і бере з 30%, а вже офеня не візьме — йому давай більше 50%. Тому щира моя рада всім колегам по видавництву — не бояти ся друкувати 10 і більше тисяч книжок. „Читатель идет“ давно казав Толстой і, хоч сей читач і досі йде, але все-ж таки він іде, то не давайте йому замість української книжки лише добрих надій на неї. Він уже єсть, уже по часті прийшов і просить рідного слова — не відмовляйте йому.

Випадок, про який хочу говорити, власне не випадок навіть, а хронічне явище для мого книгоноші, для мене-ж се було щось надзвичайно неприємне. І не те, сказати-б, щоб не знав я нічого подібного, щоб воно упало, мовляв, як сніг на голову, ні — все те відомо і мені і „всім слухающим“, але... все-ж страшенно болюче. Так усі ми знаємо про зло миру, всі теоретично і плятонічно ненавидимо його, але коли воно в якомусь занадто отвертому явищі ввірветь ся у більш-менч спокійну течію нашого життя, коли воно своїм смродним брудом закаляє чистий день — як боляче стає від нього і як розхитують ся трохи урівноважені нерви! Теж саме й тут. Усі ми знаємо, що наш нарід депанціоналізуєть ся; знаємо, що він губить найкращі в прикмет свого духового „я“ і замість того занадто мало одержує від свого окруження — всі ми се знаємо і дуже добре, але коли доводить ся око з оком бачити яскраві приклади тієї теоретичної гадки — як надзвичайно гірко стає у чоловіка на душі!

У тому селі, де проживає мій книгоноша, будеьть ся нова деревляна церква (замість старої, побудованої 153 роки тому назад); робить її артіль, котра складаєть ся виключно з Українців

Чернігівської губ. В той день, коли я заїхав до свого книгоноші, ся артіль уся (чоловік 12—14) збирала ся прийти до нього по книжки, і звичайно, що мій Платон сподівав ся добре торгувати.

— Тепер отсе підходять празників два дні, то вони накуплять книжок та й будуть собі читати замість того, щоб біля монополюшки сидіти, — радів він.

Я те-ж радів, малюючи собі доволі всілякого рожевого чортзна-що, і ми нетерпляче чекали артільщиків.

От вони йдуть; чути, як співають потиху гуртом. Я прислухав ся: то була розповсюджена серед ланів України, на місцях политих кровю предків, пісня: „Па юлычкѣ маставой“... Дивно було слухать сю пісню. Ще верби ті стоять, які садовила у землю рука чоловіка, що любив свій рідний край; ще тече та річка, на якій плили козацькі чайки; ще не стер ся у онука той леміш, яким орючи дід співав щиро-української пісні — а вже перевів ся Українець і поламав ся, повернув ся у той гній, на якому ніби повинно вирости колись добре культурне жито. Нам кажуть, що ми повинні во імя поступу пережити токий стан; нам кажуть, що се перехідна доба і треба з нею примирити ся, але яка доба в історії не була перехідною і яка не буде нею? Коли-ж наступить саме жите, до якого людяність усе так смиренно готуєть ся? Який-небудь добродій не доїсть, не досипляє, гнеть ся перед цуцком свого начальника, зікчемнюєть ся, брудить ся, але думає, що се він робить во імя будучого — і напевне він колись сам буде плювати так в обличчя нижчих, як плюють йому тепер. Чи може мати ту надію й людяність уся, а почастиково й наш нарід? Чи не зробить ся все його жите цілковитою перехідною епохою, але не до кращого?... Так (а може й не так) думав я, слухаючи, як наближають ся до хати Українці з московською піснею на устах.

От вони увійшли. В червоних сорочках на випуск, у чоботях „гармошкою“, з новісїнькими картузами, плісовими шароварами. Обличча прикрашені рижими борідками лопаточкою, не мають і віддалеки нічого типово-українського. От сьому я завжді найбільше дивував ся. Я навмисне розпитував якого-небудь дядька з кацапською пикою про його батька, матір, діда, бабу і т. д. скільки міг, і не дивлючись на те, що в крові сього добродія не було ані крапельки московської, я ясно бачив на власні очі, що він сам не має нічого в собі з типових рис Українця. Я знаю, що се антропологічний абсурд, але певен, що се так, та й не я сам.

Ну, увійшли вони у хату, нанесли шумляви, реготу; посипалися такі сороміцькі гострі слівця, яких годі тут уживати, і все те такою кацапсько-українською мішаниною, такою дивовижною вимовою, що на папері я цілком не знаю чи можна се навіть написати, се можна тільки чути.

Платон метушився між ними.

— Ось, дивіться, добра книжка „Як вигадано машиною їздити“, от „Приятелі“ Левіцького про те, як Жид підбив чоловіка киний красти. От з історії „Оповідання про Богдана Хмельницького“, от „Перекотиполе“, дуже добра книжка.

— Та што ты нам дайош?

— Братци! А віть ета усьо хахлацькія книжки!

— Та ну?

— Йй-Богу правда!

— Дивись!.. И справди. Хи (.....).

Почалися іронізуваня. Книжки переходили з рук до рук, зневажливо перекидалися. Один прикладав одно, другий друге; кожна брошурка викликала регіт, як тільки хто-небудь починав читати перші стрічки.

..... він устав у ранці...

— Га-га-га! У ранці! У якому — у салдатеькому?

..... у неї була свекруха ..... усе у скриню...

— Го-го-го! У скриню! Сундук, а вон пишеть у скриню.

Регіт стояв невпинний. Сьміялися над своїм словом, над своєю минувиною, глузували над кожною проявою хоч чого-небудь національного; кепкували з книгоноші, що продає такі дурні книжки, з тих, хто їх друкує, і з тих, хто їх читає. Мов прибитий, придавлений стояв я серед них і слухав гидку лайку і розмову на якомусь дивовижному жаргоні. Хотілось крикнути: „Хто-ж ви? Хто-ж ви такі і чиї ви діти?“ Але я добре знав, що з самого поклику мого нічого не буде. О, як певно бачиш тут, на сих безбачченках-виродах, що́ таке іменно „политика обрусєнія“! Як до болю упевняєшся в добрих її наслідках! Яке діло добродію обрусєнителю до того, що Українець у купі з національною фізіономією губить і мораль, що він псуєть ся, повертаєть ся в ніщо? І скільки ми ще повинні пережити, вистраждати для того лише, що єсть там десь-то ідеї „обрусєнія“. І ще більше повинні терпіти, аби оперти ся добре тим ідеям...

А артільщики тим часом усе сьміяли ся. Нарешті один із них певно рішив покласти кінець всьому тому і, кинувши книжку на стіл, заявив :

— Та што ти нам показуєш чорт зна што? Думаєш дуракі пришлі што лі?

— Ти дай нам книжку по-нашому, по-простому, а то дайш хахлакції, — додав ще один і наговорив тут цілий десяток лубочних назвищ. Значить, читали щось колись люди, мали потребу в книжці, а рідна книжка тим часом лежала десь на складі. Патріоти чіпляли собі медалі „за спасеніє погибаючого народа“, сьвяткували ювилеї, говорили один одному приємні речі, узиваючи своїх кумів і високоталановитими і щирими робітниками і т. д. і т. д. Але жите народу було о стільки величне, непорівняне з дрібною роботою одиниць, що нарід цілком не помітив, як для його користі жили й працювали індивіди, як вони може й терпіли багато і т. и. Його духові потреби нічим не вдовольняли ся, а коли і вдовольняли ся, то були се книжки московських лубочників...

Давно вже пішли артільщики, висьміявши ту-ж саму книжку, яку прийшли купувати, і купивши лише одну за 4 коп., а я все стояв мов оголомшений... Що се? Що се — „самовбійство чи божевільство“ ?

Що-ж робить? Ми рахуємо на читача хлібороба, безпосередню, чисту натуру, і всі наші книжки мають таємною метою іменно такого читача і чудово-патріархальну обстанову самого читання. А що-ж робить з сією массою наших дїтей, що відцурали ся самих себе? Що робить з сими подобама чоловіка, бачучи яких дивуєш ся — до якої нації можуть належати сі субькти? Се навіть не „етнографічна масса“, бо там цілком не має нічого етнографічного. Се якісь... зоологічні типи без мови, без пісні, без ідеалів, з розбещеною фантазією й смаком. Що ми їм дамо? Де у нас той хліб, яким треба годувати ту массу? І яка книжка буде йому книжною, коли він ніколи не бачив своєї, а коли побачить, то каже „лучче я за еті денгі водки куплю“.

Мережковський десь говорить: „Мова — втіленє народнього духа. Занапащенє мови є в купі й занапащенєм духа. Се во істину найтяжча біда, яка тільки може упасти на країну“... Наш нарід український губить свою мову і дійсно губить з нею все: свої ідеали, мораль, атрибуту прекрасного і все до дна етичне обличє. Кожний, хто був на селі хоч годину, може се зазначити. Батьки

ще по троху нагадують людей, у батьків є щось свого, самостійного, суть сякі-такі мислі, може патріархально-наївні, але з певним офарбленем на тих або иньших підвалинах. Сини-ж — се нівельована, розбещена верства, без ідеалів, окрім роспустних, без певних поглядів окрім грубо-матеріальних. В своїх „піджаках“, з гармонікою в руці, з незграбно-дикою фабричною піснею, котру напівсвідомо тягнуть вони охриплими голосами — вони яскраво підкреслюють собою моральне захитане народу і можливий будучий його підупад. А дівчата, ті самі, що складали колись дивно-музикальні пісні, ті самі, що вміли посилать своїх коханців на боротьбу за рідний край, і вміли й самі умирати героїчною смертю — що вони тепер? Гірко чути їх нахабний сьміх, їх сороміцькі речі й гидотну лайку.

Я далекий від того, щоб складати всю провину на нарід за його приниженє — Боже мене спаси! Я певен, що при иньших умовах він може не віддав би на розтліє свого духового багатства і не тільки не падав би у смродну темряву, а навпаки — розцвітав би і міцнішав. Але тепер, тепер гірко бачити, як рік від року губить Україна своїх синів тисячами, десятками тисяч, а на їх місце не виростає ні одного індивідуума, на котрому могло-б спочити око. Що буде врешті при такому напрямку історії? Природний кінець: Україна, що є тепер Малоросією, згубить і той дрібний придаток, що відрізняв її доси від пануючої нації, і стане просто Росією. Мало вона згубить, та мало й губити їй востало ся... Вже в руїну повернула ся народня самосвідомість, сецесіоністи й ренегати зростають у геометричній прогресії, нарід забув свою мову і свої колишні права — він уже з призром дивить ся на „хахлів“ і вживає сїєї назви лише в pluralis. А серед інтелігенції — чого тільки й немає?... То ще найкращі люди, котрі горять: „Да, Мла-россія... Дивный край! И, знаете-ли, млрассійскій язык — это мой родной язык... Жаль только, что я совсем его не понимаю“...

Гнат Хоткевич.

ДИСКУСІЇ.

II. Чи повинні ми просвічати наші діти про полові справи?

Даємо ш. читачам осьдечки дві статейки в перекладі з додатку до новозаснованого віденського дневника „Die Zeit“ (Frauen-Zeit“, Beilage zu № 32 u. 51, 1902 р.), надруковані під сим заголовком. Перша з сих статейок написана добродійкою Генрієттою Фірт, учителькою у Франкфурті н. М., друга Вальтером Фірштом із Сан-Ремо. Д-ка Фірт мала про се відчит на з'їзді німецьких жіночих товариств, що відбув ся у Вісбадені в початку жовтня 1902 р., де заявила, що говорить про сю справу не як еманципанка, але як мати до матерій.

Обі статейки написані, що правда, горяче, — як і заслугоє така переважна справа. — але написані й відповідно до певного рівня просвіти — досить високого, на який, думаємо, зможуть піднести ся ш. читачі нашої часописи. Як побачать ш. читачі, сесі статейки де в чім не однаково дивлять ся на справу. Д-ка Фірт думає, що за справу повинна взяти ся школа, д. Фіршт сему противний і каже, аби се роблено лише дома, тай то аби сим не займала ся мати, — як хоче д-ка Фірт, виключно — але виключно батько. Такі виключні становища виходять, розуміє ся, в антагонізмі між мужчинами й женщинами, між матерами й батьками, і вони, звісно, односторонні. Нам бачить ся, що займати ся дома поясненем полові справи дітям повинен і батько й мати, в порозуміню з собою — воно тут конче потрібне, тай зовсім натуральне. Се врешті мало

би бути, на нашу думку, лише доповнене того, що повинна в сій справі давати школа — в загальнійшій формі, при натуральній історії, при науці гігієни спеціальними учителями — лікарями, котру вже тепер заведено напр. на Угорщині, та при науці нової, висшої моральности, згідної з науковим світоглядом, котру би давно вже пора завести у школах. Не можна взагалі виховувачам нового напрямку махнути рукою на школу — треба старати ся взяти її в свої руки та переинакшувати відповідно до дійсних потреб людности; инакше буде все нищено й те добро, яке можуть дати дітям розумнійшій родині. В усякім разі справа варта глибокої застанови й горячого бажання всіх, кому дійсно лежить на серці добро молодіжи й цілої людськости. — *М. Павлик.*

I.

Ось одно з найсвятійших, але і найдрозливійших питань, які завдають собі виховувачі та особливо найбільше покликані з них — матері нашого часу зделікатнілої культури, душевного змаганя до гармонійної людської просьвіти.

Чи повинні ми завчасу, або, як иньші воліти муть казати, перед часом, просьвічати наші діти про відносини полів до себе, про вдержане роду та розплід? Чи повинні ми знівечити загальну байку про те, що то бузько приносить діти, або ангел на небесних крилах, і сказати дитині, що так як зерно ростини, так і дитина росте й доростає в лоні матери і вона мусить її родити в болях? На мою думку, відповідь на се питане не важка. Ми повинні дати заглянути дитині в цілість житя. Адже-ж ми маємо доглядати діти на те, аби дати їм силу, сьвіжість і неподатливість; тому то й духове та сердечне виховане повинно стати їм за зброю до боротьби. Виховане мусить відслонити перед дітьми звязки житя в їх величності, але й у їх умовности, мусить показати дітям преміси, на яких побудована людська діяльність, межі, серед яких вона обертає ся, середні й зверхні забори, на які треба звернути увагу, а часто й перемогти їх.

Із сього виходить сам собою обовязок, аби виховуючи не минати без уваги коло найцентральнойшої сили житя, або навіть із навмисним гидованем тікати від стичности з нею. Знаємо-ж ми добре наперед, що протягом часу ся центральна сила займатиме своє місце в житю кожного і що з огляду на інтерес усестороннього розвою ми й не можемо бажати инакше.

Але ми мусимо вказати сій силі відповідне місце в житю, мусимо навчити пізнавати та признавати її в її цілях, її всесторонній умовности. Ми робимо все, аби дати нашим дітям гармонійний розвій. Ми скріплюємо їх тіло, вправляємо їх духа, плекаємо їх серце, коротко кажучи: стараємося розвинути всі сили, які вложила в них природа, стараємося зробити їх здатними до життя на всі боки, та довести кожний окремий талант і кожду здатність до пишного розвою, по яким можемо надїятися, що влекшить їм гаразд, запевнить їм як найліпше місце за столом життя або придбає їх душі неоцінені внутрішні скарби.

Але ті самі батьки та мами, що так часто жертвують себе, аби їх дітям ішло добре, проходять у полових справах із зажмуреними очима попри факт, що тут дорога дитини веде її понад пропасть, у яку може їх пхнути бездоглядний момент, коли виховувач не знайде в свій час способів і доріг, аби показати вихованцеві грізну небезпеку і візвати його, аби вважав і боронив себе.

Цілісінькі столїтя відкидала ворожа житю мораль половість і замкнений у ній живущий момент яко грішні. Те, що було доконечне по природі, пятновано яко гріх. Уважали за найсвятїйший обовязок чоловіка поборювати всякі забаги тіла. І коли люди, як і треба було ждати, падали в сій безнадїйній боротьбі, то пробували вони задержати вид так названої чесноти бодай про людське око та відпекувати ся, бодай перед сьвітом, усього, що видавало ся змисловим. Але природа не дозволяє жартувати з собою. Те, що було повносильним, великорозвїйним нахилом, стало через ненатуральне здавленє повзучим трїйлом, що підтинало та нищило поколїне за поколїнем, мільони-мільони людей.

Тепер починає помалу пробивати собі дорогу здоровїйший погляд на житє. Люди починають розуміти, яку невилічну на тілі й душі шкоду завдає ся дітям, коли їм не каже ся, що темні та непонятні рухи крови — се не гріх і не провина, але сама природа звїщає таким чином найсвятїйшу тайну людського істнованя. Се напїмненє, призначене не на те, аби обмотати людей неславою та підлотою, але на те, аби звести до купи всю їх духову та моральну енергію задля гідного приготованя до найвисшої завдачі життя.

Коли-ж повинен бути відчинений колодязь сего пізнаня і хто має відчиняти його? Не легко воно, — коли се вагагалі можливо — знайти на першу частину нашого питаня всесторонню відповідь.

Кілько людей, стільки різностей, стільки різнородних розвоєвих стадій. Є так названі рано доспілі діти, та є знов иньші, що живуть рік за роком у золотій простодушности, далеко поза межею, при якій звичайно будять ся темні підземні течії. Прикроювати тут усе за одним гребенем, значило би більше псувати, ніж бути корисним. Через се спробуймо винайти загально певні критерії. Коротка увага pomoже нам при тому. Звичайно думають, що всі полові події треба пильно ховати, або навіть уважати за щось низьке й негідне. Сим чоловік зовсім вискакує з рамок природи, як і з рамок усіх тих очевидностей, по яким він зрештою регулює свої відносини до природи, свій суд про натуральні появи. У школі вчать дитий про процеси запліднювання в світі рослин, і ніхто при тім не думає собі нічого злого ані не стигає ся говорити про пароване та иньші полові появи в світі звірів. *Naturalia non sunt turpia!* Натуральних річий нема чого стидати ся.

Що до чоловіка, то тут, звісно, треба покласти межу. Те, що ми називаємо стидом у найвишнім розуміню, се-ж заразом цвїт добірної культури. І так як ми не бажали би показувати явно на базарі найглибші та найделікатнійші почування нашої душі, так не схочемо показувати й найрізнороднійші тілесні появи перед очима й осудами світа. Але ся родима невинність, як я би її назвала, не виключає того, аби ми натуральні річи брали натурально та завели знате про сі річи яко щось натурального вже в ранне міркуванє наших дитий, яко щось такого, що є невинне власне тому, бо натуральне і при чому, значить, невинний і не гадає собі нічого злого.

Таким чином надбано би ще й иньше добро для самих материй, бо діти навчили би ся дивити ся иньшими очима на материнство таї на все звязане з ним. Кілько то материй боїть ся просту родини лише з огляду на діти-недолітки! Вона не знає що відповісти на завдані їй питання й погляди; вона стигає ся свого стану, і коли не встигла вдоволити всякими викрутами та пів-способами жадоби знатя дитини а лише збудила її цікавість, тоді мусять бути приготована на те, що любов і пошану її дитини до неї вкраде їй перший-ліпший вуличник, що під печатю мовчанки пояснить товаришеви, які то „погані“ річи мусять діяти ся перед тим, поки дитина побачить світ божий. Тепер сінка навчено дотепу і він уже не буде лїзти мамі в очи з питаннями. Але так само певно, що любов і довірчивість його до родичів дуже потерпіла на

тім і він починає взагалі бачити всі рiчи і всіх людей в новім і гидкiм сьвітлi.

Якже-ж инакше воно, коли мати зважить ся сама дати своїй дитинi потрібнi поясненя! Є досить таких дiттей, якi в такiм разi не могли надякувати ся з великої любви та жури і яких нове пiзнане спонукало пристати ще тiснiйше та щирiйше до матери, що мусить через дiтей терпiти таке лихо.

Серед таких обставин вiдповiдь на наше друге питане виходить, бачу, сама собою: нiхто не був би бiльше покликаний завести дитину в найсьвятiйшi тайни людського iстнованя, як та, що дала їй житє, що проводить її зрiст і народини очима любви, веде її за руку та хотiла би бути їй усе найлiпшою порадицею, приятелькою. Але в теперiшнiх обставинах мати може бути вiдповiдною товмачкою лише в виiмкових разях. У богатiх материй нема просьвити духа й серця — доконечної умови сеї частини виховавчої працi, бо така рiч мусить бути порушувана з безконечною делiкатнiстю, нiжною рукою того, кому не чуже нiщо людське. Богато иньших материй не сьмiють обговорювати половi справи. Пересуд — уважати власне свою дитину зовсiм незайманою та пречистою, боязнi розбити невиннiсть, якої часто вже давно нема, — се така привiлегiя материй, що з ними про неї нiяк перечити ся. Не можуть тай не хочуть вони бути провiдницями та порадицями своїм дiтям на сiй дорозi ще й через те, що самi вони зросли в темнотi та нецтвi, виховали ся в переконаню, що се такi рiчи, на котрi не варто тратити анi слова, анi перестороги, аж само жите брутальною рукою розiрве завису і намись мiстичної пiтьми покладе нерав дуже грубу та болючу, а нерав і грiшну та низьку дiйснiсть. Не бачать вони лиш одного, як то небезпечно полишати й тут свої дiти на те, аби самi робили досьвiди, тут, де так часто за досьвiд платить ся внутрiшньою чистотою а часто й щастем і здоровлєм. Не одна пишна „чесна“ дiвчина кiнчить у домi божевiльних тому, що через власнi муки та звичай попадає в грiх думок. І журба, ба й переляк огортають не одну матiр, коли виворожає в сьвіт свого жвавого свна. Знає вона, якi небезпеки ждуть його там і як легко може прийти до того, що він верне ся до неї зiпсований тiлом і душею. А про те вона не має вiдваги поговорити з ним про все, що тут мусiло бути сказане, так поважно й рiшучо, як се лиш одна мати може зробити, і вона думає, що страх як богато зробила, коли попросила домашнього лiкаря,

аби просвітив молодця про фізичні небезпеки, які чатують за розпусним життям. Як міцно могла би вона привязати до себе свою дитину, якими нерозривними зв'язками любови, пошани, повного розуміння та приязни, як би їй тут повелося знайти в свій час відповідне слово!

Знов інші мами мовчать тому, бо життя, потреба зарібку зробили їх тупими та байдужими. У придувлених та тровлених нема ні сили ні можливости прями та скріпляти тонкі нитки, що мусять іти з душі в душу, коли відповідне слово має попасти в відповідне місце. Їм ніколи заглиблювати ся в душевне життя своєї дитини, вони вдоволені, коли в стані дбати бодай про її зверхній гарзд і зріст, а тим часом внутрішнє щастє, яке треба було би берегти не менше, йде собі часто власними пустими дорогами.

Нарешті ще одно. Згадаймо про ті умови життя, в яких виростають мільйони-мільйони дитинь народу. Згадаймо про тісні хати, де збиті на купу день і ніч і родичі й діти, малі й великі, і нераз ще й чужі. Тут неминучо притупляє ся помалу або вбиває ся всяке почутє сорому і дітям доводить ся часто чути й бачити такі річи, про які їм красше було би не знати взагалі, та особливо сим разом.

Отже все пре до того, аби знайти такий чинник, що тісно зв'язаний з дитиною, а про те вільний від тих хиб і недостач, через які теперішні родичі нездатні просвітити свої діти про вчинки й бажання природи. Таким чинником є школа.

Школа має дитину вчити та виховувати. Се значить, вона має давати їй, попри формальну та матеріяльну вправу, ще й моральне добро, і найвисша форма науки буде та, котрій поведе ся рівночасно й виховувати. А се значить переняти кождісінський предмет науки моральним сьвітоглядом так, аби попри знате розвинути в дитині й серце. Таким чином обов'язана школа подбати й про те, аби в свій час і відповідно просвітити молодіж про бажанє природи. Коли допустимо сю завдачу, то вже буде річ фаховців порозуміти ся, який час вибрати на се і як воно має бути в подробицях. Богато дечого говорить про сполуку з природничою наукою. В її рамках можна зовсім добре порушувати й се питанє, річево й розумно, а як де, то й тепло та палко, з повною пошаною перед тихими та глибокими чудесами природи і з безсторонністю чистого, котрому все чисте.

Не можна би мати нічого і проти того, коли би тут завести науку висшої моральности, що показала би в новому, гарному сьвітлі

цїли природи і завдачі поставлені чоловікови при здійсненю їх. Завіса остатньої, середущої містерії, котрої би відрікати ся не треба, була би анальоґією глибокої та невинної сердечности, з якою ми ховаємо й найніжнійші та найширїйші рухи нашого душевного життя від очий людей байдужих або непокликаних, а не, як тепер, покришкою на щось заборонене, а через те й грїшне.

Іде не про шкаралошу, а про зерно. Зерно-ж дійсної людськості розвіє ся далеко красше та міцнїйше, коли ссатиме поживу й силу із сонця правди та ясности.

Висока й гарна завдача жде тут тих, що мають бути раннїми та любими провідниками наших дїтїй по дорозї розумїня й знаня. Але вони мусять і показати, що доросли до сеї завдачі. Яко дійсні апостоли науки вони мусять бути й високо моральні та незвичайно чутливі — сего доконче потрібно для порушуваня таких поважних і важких питань. Ми, бачу, можемо надїяти ся, що серед нашого учительства знайде ся досить мужчин і женщин, сильних і здатних до того, аби бути творцями та провідниками молодїжи в нашім розуміню. Як би то ми могли надїяти ся з рївним правом і на те, що вони радо візьмуть ся за сю завдачу в бажанім розмірі, та як би особливо повело ся зломити заперу висших сфер, які в тяжко зрозумїлій неохотї бажали б увіковічнити старий шлендрїян із усїм його горем і безпровинною провинюю !

II.

Отсе питане поставлено тут недавно. Відповідь була, розуміє ся: „так“. Або властиво не зовсїм. Бо авторка статї дійшла до висновка, против якого можна би мати дещо: Не родичі повинні взяти на себе обовязок сего просвїчуваня, але школа. Сей кінець мене вразив. Він свідчить про те, що авторка трохи за гарно думає про рівень школи, її вільнолюбні й поступові змаганя та її культурну роботу. Треба аж висидїти в нїй своє, то тоді говорити мемо инакше.

Поперед усього школа се державна інституція, що залежить від стїльки й стїльки не дуже то поступових елементів. На думцї треба мати задля згаданої цїли мабуть школу пристигаючого віку, значить теперїшню „середню школу“. Я не знаю інституції бїльше ледачої й бїльше загвождженої, як теперїшня „гїмназия“. І подумаймо собі тепер, що в шестиміліметровий овид певного числа шаповних професорів паде раптом ухвала краєвої шкільної ради, от

хоть би така : „По мысли міністеріяльного указу з такого й такого дня, число X, має ся від 1 січня 1903 р. втягнути в природознавчу науку третьої та четвертої класи належне просвічуване про діяльність природи в справах полових.“ „Належне“ — розуміє ся! (Тут треба би ще завважати, що відповідну науку дають лише в першій та другій класі, де би ще було за швидко, та в пятій і шестій, де вже було би за пізно.) Але не кажучи вже про те, що було би чисте богохульство навіть подумати про те, що такий вільнолюбний указ міг би впасти „з гори“ мов сніг на голову — то я хотів би бачити, яку міну зробило би на се „професорське тіло“. Коли хто замість сказати уден каінон, скаже уден неон, то професор пише пятаку, хоть обое значать то само. І той самий професор мав би раптом відчинити вікно в повставане та діяльність природи, в натуральну історію сотвореня, мав би взяти ся за Гекеля та Дарвіна, словом, мав би виховати своїх учеників на далековорих, чистих і великих людей?! Виїмкові розмахи можуть бути, не перечу. На які перецони натикають ся подібні проби, має оповісти Драєра „Пробний кандидат“. В загалі-ж теперішня школа віддалена від сеї ціли ще так, як із поверхні до середини землі. Замість вільних людей виховує вона гофратів, що в ряди-годи стерплять масну анекдоту. Безсердечні урядницькі душі замість індивідів. Люди коротковорі, що збирають досьвіди з сухих книжок, а попри досьвіди в природі проходять із завязаними очима. Господи! Кілько то крутих доріг мусить перейти школа, поки буде в стані відчинити змісл молодіжи до натурального ходу! Мусить упасти накопичене сотні учеників в одній класі — бо швидше неможливо буде вчителєви „плести нитки з душі в душу“ — малодушна метода екзаменованя, писанє нот і класифікация мусять стати лише згадкою про се лихо, нужденне обмеженє та обциркльованє фахів мусить уступити місце суцільному знатю. Читайте, як думає Ельєн Кай про школу будущини! Воно все добре класти такі ідеали, хоть дороги в гору ще дуже забиті. А найостатнійше і певно найгорячійше домаганє її — скасувати поділ полів у школі. Коли до сего дійде ся, тоді може сповнитися великий і гарний плян. Але до того часу...

До того часу виросте вже вільнійше та розумнійше покоління родичів. І тоді ніщо не завадить їм самим просвічати свої діти. Але: „Чи маємо ми...?“ ось питанє. Сему треба зарадити тепер. Що теперішня школа не зарадить тому, се ясно; вона-ж, пожаль-

ся Боже, не „вільна від хиб, через які теперішні родичі нездатні просвітити діти про вчинки та волю природи.“ Будьмо вдоволені, що межи самими родичами вже досить вільнодумних мужчин і жінок. Звісно, намір впливати на родичів, як Габріелі Райтер подружжя Гайдлінґи, треба буде покинути. (А втім, там гадки молоді Аґати представлено світло: „Евґенія розказувала їй ще де-що — але вже дуже гидкого. Тьфу — тьфу -- паскудство! Ні, се не може бути правда. Але — ану-ж се таки правда? — І її мама та її тато... Вона застидала ся на смерть.“) Але супротив інших, супроти розумних треба буде сказати, що на питань: „Чи повинні ми свої діти просвічати?“ треба відповісти лише так, що повинні се робити власне ми, а не школа.

І тут ми дійшли до дуже важкої появи. А власне: може рідко коли написано про виховань стільки, що остатніми роками. В усіх тих книжках, брошурах і статях, елементи, що впливають на діти, се: мати, товариші, школа, порядок дому, лад у класі, читань, іграшки... — все, лише не батько. Приходить черга на всіх членів дому: на мами, тітки та бабки. А батько? — Він сидить у склепі або в уряді. Сидить там — дуже, дуже далеко. Але-ж се зовсім неправда! Вже давно не правда! Вже-ж, слава Богу, минули для більшости ті часи, коли то чоловік гадав, що батьківство лише в тім, аби зробити діти тай знов іти собі до бюра. Хиба-ж може кому справді прийти до голови — хотіти зіпхнути нас знов на те становище, що чоловік іде на боротьбу (сим разом, за хлібом), а жінка лишає ся дома, аби виховувати діти. Се-ж теорія, що йде просто проти змагань жіночого руху. А про те розширили сей погляд власне прихильниці жіночих прав. Говорить же ся стільки про участь жінки в духовій праці чоловіка; то-ж буде незабаром час, пустити знов гарненько чоловіка дверми в середину. Хотів би я дізнати ся й про те, коли то чоловік має знайти час до так славленої розмови з жінкою про свою духову роботу, як він дійсно цілісний день не сходиться з нею та з дітьми? Але в теперішній педагогічній літературі можна дошкульний соціальний образ: „Де-ж батько?“ крутити на всі боки — та дарма. І більша частина виховавчої літератури зовсім подає на те, немов би її писано виключно для самотійних удовиць.

Що фах зовсім абсорбує чоловіка та відтягає його від родини, се лихо, від якого кождий розумний чоловік і так мусить по часті виеманципувати ся вже задля того, аби не знідіти душевно.

Попросту мусить. Дійсно, такого повного забсорбованя не було ще ніколи. І для мене яснїсїнько, що коли мусимо махнути рукою на матери, а школа се безвихідне багно, то за місяцю просвїти мусить узяти ся батько. Або, лїпше сказавши: в розумнїй родинї не прийде в голову взагалї нї однїсїнькому членови подумати в сїй пригодї на кого иньшого — чи то буде мати чи школа — як на батька. Мама, жінки сих розумних батьків, може й будуть досить просвїчені та матимуть добру волю, але рїдко, дуже рїдко матимуть відповідне докладне знанє. Що зробить найлїпша мати, котра вже знайде відвагу й силу говорити виразно про те, що звязано з „непонятною, тайною сьвятинею материнства“, коли їй хибусь знатя природничих наук? А в батька відповідно звязано знатє з любовою й тактом — яких у сїй справї дуже потрібно — супроти своєї дитини — звязь, сказавши мимохідь, якої не може дати й школа. А далї: в попереднїй розвідцї про сю тему вже натиснено на те, що індивідуально розвїй полової сьвідомости йде дуже рїжно і не в кожного починає ся в один час. Один хлопець уже в одинацятїм роцї штудерує над тим, що другому байдуже ще в тринацятїм роцї. Як могла би школа бодай приблизно вдоволити так рїжні натури? Де-ж у неї найменьша певнїсть утекти від грубих похибок і промахів, яких не можна би ніколи направи́ти? Можна-ж собі більше-меньше представити, що вийшло би з того, як би школа одному відчнила очи за швидко, як би придавила його голову гадками, що самі собою ще би зовсїм не появи́ли ся були у нього, а другому дала би знатє, яке він уже давно надбав собі на манівцях! Тїлько дїм, тїлько батько може пізнати, коли настав відповідний час. Я вірю мїцно, що є вже досить розумних батьків, на яких можемо числити. Я вже сказав више, що ми можемо робити лише з такими мужчинами і мусимо зректи ся чести виховати пана совїтника державного Гайдлїнга або родину „малого Вальтера“. Але між иньшими є відміна мужчин, яка непростимо не дивить ся на педагогічну літературу остатнього часу і на яку від тепер треба трохи більше звернути уваги: се батьки з по́чутєм обовязку.

Історичне товариство в Чернівцях.

I.

Дня 12. липня 1902 повстало в Чернівцях нове руське товариство, історичне. Ціль сего товариства, як сказано у статуті, викликувати і підпирати розвій наук історичних, етнографічних, статистичних та історії штуки, з особливим узглядненем галицької й буковинської Руси. Дня 12 липня відбули ся перші загальні збори сего товариства. Прийшло зверх 30 осіб, а з них 27 вписало ся в члени.

Зібраних привитав проф. Володимир Милькович, котрий найбільше заходив ся коло заснованя сего товариства. Від давна, сказав він, чуємо потребу наукового осередка в Чернівцях, коло котрого зібрались би всі, що хочуть і можуть науково працювати. Кружок таких людей уже тут є, нові сили прибувають. Проте наша перша гадача зорганізувати сей кружок, бо без організації нема нічого, і наука не розвиває ся. Наш оклик: наука, бо наука се добробит і сила. Німеччина показує се; там є 21 університетів і друге стілько иньших висших шкіл, — через те ся держава така сильна. У нас же інтелігенції ще за мало і наука в початках розвитку; люди, що хотіли би нею займити ся, не зорганізовані. Отже наше товариство хоче бути такою організацією в Чернівцях.

Гадаємо розбуджувати наукове жите в Буковині такими способами: Будемо не лише підпирати праці поодиноких членів морально і по змові матеріально, але й дбати про збірні праці, котрих один не може зробити, н. пр. праці етнографічні, збиране старинностей, видаване грамот, уложенє географічного словаря, літературні праці. Кожного місяця буде товариство уряджувати відчит

і здавати справу в найповійшої літератури. На меті маємо також свій власний орган. Крім того хотіло би товариство й популяризувати науку. Тому сподіваємося, що жаден інтелігентний Русин не відтягне ся від нашого товариства. Мусимо показати, що ми приятелі культури. При тім, бажаючи собі розвою, не хочемо виступати проти вньших культурних народів. Ми не бачимо зі свого становища потреби борби з ними; противно, хочемо йти з ними разом.

Збори вибрали такий виділ товариства: Голова: проф. унів. др. Володимир Милькович. Заступник голови: проф. унів. др. Стефан Смаль-Стоцький. Секретар: проф. семінарії др. Осип Маковей. Каснер: проф. гімназії др. Мирон Кордуба. Члени виділу: артист-маляр Микола Івасюк і студ. філ. Панько Клим. Заступники виділових: проф. унів. о. Денис Бремійчук і студент прав Микола Левицький.

По виборі виділу проф. Милькович мав виклад про закладанє історичних карт ґрунтових, на котрих має оперти ся досліджуванє історії. При тім треба би звернути найбільшу увагу на спосіб закладаня сіл, розділ і положенє ґрунтів, назви парцель, лісів, горбків, потоків і т. п. Такі карти пояснили би нераз походженє сіл, бо ріжні народи не однаково будують свої села, і були би важним причинком для історії. Закладанєм таких карт могли би зайняти ся особливо сільські вчителі, котрим товариство готово помогти таким способом, що вишле їм ґрунтові карти тих сіл, котрі они хотіли-б обробити. Скоро лише товариство роздобуде троха більше грошей, зараз подасть докладний плян роботи, обробить для прикладу котресь село коло Чернівців і потім поможе всякому, хто хотів би зайняти ся такою роботою.

По викладі проф. Мильковича порушиди ще на зборах справу консервації старинних буковинських церков.

Як відомо, маємо в нашім краю кілька дуже красивих старих церков, найбільше з 16-го столітя. Як усі старі памятки, так і ці церкви потребують великого догляду, коли ми хочемо затримати їх і на далі, так як вони виглядали. Треба очевидно дбати про се — і сим займає ся по троха наша консисторія в порозуміню з віденською центральною комісією для старинних памятників. До недавна, коли ігуменови котрого нашого монастиря прийшло на думку

робити „порядок“, казав побілити вапном дорогоцінні фрески — і вже й стіна і його совість були „чисті“. Тепер уже того не можна робити; уже зрозуміли, що такий порядок гірше варварства. Але придумали иньший, хоч також злий спосіб. Вони то називають „відновлюванем“ — і справді наші консерватори не консервують того, що є, і так як є, лише відновлюють. Перемальовують образи, дають свіжі написи, розуміє ся: волоські — все на те, аби не затримало ся в краю нічого славянського. Отсе відновлюванє старих церков ще гірше шкідливе, як давнє замазуванє стін вапном.

У Сучаві відновлюють тепер церкву св. Георгія, де спочивають мощі св. Івана Сучавського. Її вибудував господар молдавський Стефан молодший в першій половині 16-го столітя. Ся церква цікава особливо своїми фресками-малюнками, котрими всі стіни замальовані. Отже сю церкву відновлюють тепер так: замість затримати все як було, і будову і малюнки, лише постарати ся о те, щоби дальше не півечили ся від вогкості, свічок, стираня плічми людий і т. п., консерватор п. Ромсторфер за згодою центральної комісії і нашої консисторії казав дати новий иньший дах і в церкві вирубати більші вікна, аби в церкві було яснійше. Що при тім повідрубували святим і ктиторам на образах голови — хто би тим журив ся? Зрубали далі лук з образами поміж наос і пронаос, аби було видко з хорів до престола. Вирубали більші двері і — як недавно було в часописях — мають ставити хори для співаків, бо хоч п. Ромсторфер був проти того, але о. ігумен казав і мусить бути. А на сї хори нема в церкві місця, вони до старої будови зовсім не надають ся. Уже й того, що сказано, доволі, щоби із старої церкви зробити Бог знає що: ні то старе, ні то нове. А решту має доправити маляр Йобст, що старої византийської штуки не студіював і не розуміє ся на ній.

Чотириста років стоїть ся церква в Сучаві і через 400 років не були в ній для людий ні вікна ні двері за малі; люди шанували у ній саме ту старинність; вона робила поважне вражінє як раз тим, що теперішним буковинським панам не подобає ся. Всі наші старі церкви виглядають як фортеці: грубі мури, башти, малі вікна, малі двері і т. д. Все те годі тепер змінити, щоби не нарушити іменно характеристичного стилю будови церков з 15 і 16 столітя. Будучі покоління може також хотіли би подивити ся, до яких то церков ходили їх прапрадіди на прощу... Отже ні, не

сьміють їх бачити, треба „направити“ все і вставити широкі вікна у стару церкву-фортецу, хоч такі вікна тут зовсім не на своїм місці.

В Ассізї, де жив сьв. Франціск, є церковця, збудована ним, дуже маленька, як хатинка, і нічим таким не замїтна. А про те, щоб її не нївечити, не відновлювати, лише затримати цілком так як була, поставили кругом і верх неї нову велику церкву, так що тепер є церква в церкві, як яка стара скринька в дорогоцінностями. Отсе значить „консервувати“ старину.

Найбільшу увагу заслугують у церкві сьв. Георгія старі малюнки (фрески). Відновити їх — се значить перемалювати наново, і се, що буде перемальоване, се вже не буде старинна робота, тільки робота п. Йобста. А що в дотеперішнім консервованю церков у нас не було видко розумїня византийської церковної традиції, навіть написів не розумїли, то можна собі погадати, як випадє відновленє малюнків і в сучавській церкві. Ми не маємо нічого проти п. Йобста, він маляр добрий, але нехай він собі малює нові церкви, а до старих не бере ся, бо се не його річ; він зараз „відновлює“ все по свому.

В неапольськїм музею находять ся стїнні образи, мозаїки і т. п. в Помпеї. Там їх так переховують як знайшли; ще й за скло поклали, щоб ніхто не доторкнув ся. Нехай же скаже хто, чи було би розумно такий образ з Помпеї відновлювати? — Або иньший приклад: оди Англік хотїв дати гроші на відбудованє старої Акрополїс в Атенах. Місто не згодило ся, бо нова Акрополїс не була би стара; нову можна хоч де поставити, і в Лондонї, а не тільки в Атенах. Оттак то тепер усюди дбають про консервованє, а не про відновлюванє.

Отже сею працею заняло ся Історичне Товариство. Члени видїли їздили по монастирях, були в Сучавї, оглядали все — і запротестували до центральної комісії у Відні. В сїй справї ще й доси веде ся переписка комісії з товариством. Церкву сьв. Георгія уже годї виратувати, але йде о те, щоб нам иньших церков так не знївечили. І коли се Історичному Товариству вдасть ся зробити, коли воно потрафить стримати дивну охоту до перебудовуваня та перемальовуваня, то се буде його заслуга. Доси ніхто не звертав на се уваги.

Треба ще додати й се: отсе відновлюванє коштує стїлько, що за ті гроші можна би нові церкви вибудувати. Чому-ж наша кон-

систо́рия не зробить сего? Мала би такі церкви, яких хоче, і старі затримались би на пам'ятку внукам і правнукам.

В днях 1. листопада і 13. грудня м. р. відбули ся в товаристві два відчити, котрих слухала за кождим разом повна сая членів і гостей Товариства. Перший відчит мав др. Осип Маковей про трьох галицько-руських грамати́ків, Івана Могильницького, Йосифа Левицького і Йосифа Лозинського, котрі займали ся науковими працями ще перед появою „Русалки Дністрової“ 1837 р. Ся праця буде друкована в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка. — Другий відчит мав проф. унів. др. Володимир Милькович про головні основи політичного, культурного і соціального розвою Європи, т. є. про вплив християнської філософії на устрій держав і церкви, на поодиноких людей, на соціальні порядки, на науку і штуку. Відчиту, обробленого дуже інтересно і поясненого подіями з історії, слухали зібрані з великою увагою і зацікавленем. — Третій відчит Товариства відбув ся в січні 1903 і мав темою здобутки розкопів у Вавилоні, Ассирії й Єгипті. Сей відчит, оброблений д-ром М. Кордубою, друкуємо в отсій книжці Л. Н. Вістника.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Inquisitio rediviva. У 239 ч. москвофільського „Галичанина“ (1902 р.) читаємо в дописи від Добромила дословно ось що: „Дня 9 н. ст. октябрю отбылся соборчикъ священниковъ добромильского деканата въ Тарнавѣ у о. Коблоша, подѣ предводительствомъ о. декана Конс. Гукевича. Совѣщанія на томъ соборчику были весьма серіозныи и принято на немъ три важныи рѣшенія, которыи довожу до общого свѣдѣнія. Первое рѣшеніе, имѣющее сообщитись епископской консисторіи въ Перемышлѣ, гласить: Общество „Просвѣта“ во Львовѣ издало полное собраніе сочиненій Шевченка. Въ томъ изданіи помѣщенны стихотворенія: „Великомученице кумо“, „Марія“, „Иванъ Гусь“ и др., которыи содержаніемъ своимъ сопротивляются релігійности и нравственности. Школьная молодежь, якъ мужеская такъ и женская, получаетъ то изданіе поэзій Шевченка и читаеть его прилѣжно, а гимна-

зіяльная молодежь, проникнутая „украинизмомъ“, и люди злой воли роздають то изданіе между простый народъ. Чтеніемъ поэзій Шевченка, нерелігійного и неправственного содержания, розвращается школьная молодежь и наше простонародіе, а дѣятельность душпастырей и катихитовъ сильно затрудняется. Изъ взгляда на то просить добромильскій деканальный соборчикъ ординаріатъ, взглянути въ дѣло и, якъ были запрещены книжечки съ „упавшимъ съ неба листомъ“, такъ щобы и изданія Шевченка съ выше названными и имъ подобными нерелігійными и неправственными стихотвореніями были запрещены“. Дальші „рѣшенія“ ми пропускаємо, бо вони не обходять нас нічого. Та не можемо без ніякої замітки пропустити перше „рѣшеніе“. Якъ відомо, Шевченко коле в очи москвофілів не від пині; від коли стали його поезіи в нас відомі в ширших кругах, від тоді повтараеть ся рік-річно по москвофільських „изданіяхъ“ тровля на нього. Та з другого боку ба-

чимо, що ся тровля не тільки не починаєть ся до випертя поезий нашого генія з Галичини, не тільки не вменьшує його культу, але навпаки, збільшує його. Ми певні, що так само буде й далше і тому не запобіжать ні москвофільські памфлети (в роді Свистунового: Чѣмъ есть для насъ Шевченко?), ні ухвали соборчиків, ні призиванє „сильних міра сего“. Минули давно ті часи, коли єретиків і їх твори палено на кострах; минули безповоротно і не вернуть ніколи. Не вернетъ ся й ніколи інквізиція, до якої, як видно, мають і в нас нахил деякі отці духовні. Не допоможуть нічого й ніякі заборони, кладені на найкрасші вицвіти людського духа. Найліпшим доказом на се хоч би ватиканський „Index librorum prohibitorum“, із яких деякі найбільше читають ся власне тому, що стоять на індексі. Взагалі ми не лякаємось ні трохи розмахів наших „маститих отцов“, на вічну память подаємо їх тут одначе, аби й наші потомки знали, що в ХХ ст. бажав дехто в нас воскресити славну інквізицію. В.

Новий укр. альманах. Дд. М. Коцюбинський та М. Чернявський задумали взяти ся до виданя нового укр. альманаха, про якого характер і зміст пишуть ось що в листі розісланім деяким виднішим укр. письменникам:

„Останніми часами літературний рух на Україні стає помітно жвавішим. Про се свідчить і зріст літературної продукції і збільшенне літературної діяльності і розповсюдженне української книжки не тільки серед народних мас, але і в інтелігентних сферах. Як російська так і європейська

критика усе частійше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги. За сто літ існування новійша література наша (з причин, вясненне яких належить до історії) живилась переважно селом, сільськом побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія — то майже і все, над чим працювала фантазія, з чим оперував досі талант українського письменника. Випятки, очевидячки, минаємо.

„Таке обмеженне сфери творчости нераз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем, який, до слова кажучи, в останні часи значно виріс. Вихований на кращих зразках європейської літератури, такої богатої не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподівати ся й від рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнка ріжних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільности, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і иньших.

„Відносячись з повною повагою до студій життя простонародного і навіть думаючи, що література наша далеко не вичерпала для своїх цілій того життя, нижче писані, однак, беруть на себе сміливість скромним почином задовольнити в одного боку потреби сучасного інтелігентного читача, а в другого — викликати серед українського письменства більший інтерес до намічених вище тем.

„Власне — ми маємо на меті

видати літературний збірник (повісті, новелі, повісті, драматичні твори), в якому хотілось би помістити нові, ніде ще не друковані твори переважно з життя сучасної інтелігенції, а також на теми соціальні, психологічні й історичні.

„Чистий дохід з видання визначаємо на премії за видатніші твори красною українського письменства по конкурсу, який буде в свій час об'явлено.“

Твори призначені для сього альманаха просить ся присилати найдалі до 1 мая 1903 р. на адрес: Г. Черниговъ, Сѣверянская ул. соб. д. Михаилу Михайловичу Коцюбинському.

Відчит про Україну. 19 січня у Москві мав д. О. Красильников публичний відчит „Про Україну та Українців“. Цікава тема зібрала до аудиторії численну публіку. Було багато учнів різних шкіл, хлопців і дівчат. На жаль, лекція не дала „малим сям“ доброї духової страви, — вона не піднеслась над рівень загально-російської ігноранції всього українського, вона була складена із загальників, із шматочків Гоголя, Пушкіна, А. Толстого та иньш., зліплених між собою лекторською „отсебятиною“, як кажуть Росіяни. Тут були й „Ты знаєшь край, гдѣ все обильем дышет“, і „Тиха украинская ночь“, і „Чуден Днѣпр“ то що, але справжнього знаття краю не було. Лектор жадного слова не промовив про торішні селянські розрухи на Україні, а цікаво-б було знати його думку, з чого повстали ці розрухи. Мабуть чи не „з жиру“, бо шан. лектор упевняв слухачів, що в країні, де „все обильем дышет“,

для селян просто рай: їдять добре, горілку пють без перестану. Доказ: Афанасій Іванович у Гоголя... І це цілком серіозно!... Скінчив свій відчит д. Красильников словами, що український нарід треба поважати, „учіте ся брати мої, думайте, читайте і чужого научайтесь, й свого не цурайтесь.“ Але се ефектовне закінченне не впливало зовсім із відчиту, котрим сам лектор показав свою неповагу до укр. народу.

Прикре вражіння од змісту відчиту збільшувало ще незнаття лектора укр. мови. Наводячи яку укр. пісню чи переказ він страшенно псував мову, нпр. арбуз зам. гарбуз, їсть зам. їсть, табаку́ тре зам. табаку́ тре, леви зам. лави і т. д.

Що було гарного на відчиті — се його аксесуари: образки магічного ліхтаря (було їх багато — на 50 штук, — з картин Ріпина, Васильковського, Маковського, Трутовського, Симоненка, Кучеренка і иньш., з фотографій укр. краєвидів) та музика (наш земляк, д. П. Зехлинський дуже гарно виконав на скрипці деякі укр. пісні). *В. Д—ко.*

Причинки до біографії мракобіса. В часописі „Новое Время“ (чч. 9618 і 9623) російський філософ *sui generis* В. Розанов умістив досить цікаву з де-якого погляду статтю: „Интересный эпизод из нашей умственной жизни“. Розбираючи праці проф. П. Знаменского (богослова), Розанов натрапив в них на відомого добре Аскоченского, який „лаяв Пирогова за віддаленність педагогічних його ідей «от начал православия», Буслаєва, Костомарова, через щось Шевченка, Пушкіна, Гончарова“.

Автор титулує його „диким ослом“, який топтав ся не рік і не два, а довгі роки в загорожі православія, і Юдою, що продав усе Христове за... естетичну надсолу благеньким тенорком якогубудь о. Петра в якій будь Хрестовоздвиженській церкві“.

В. Д.

Стипендія ім. Міцкевича. При московському університеті затверджено стипендію ім. Адама Міцкевича. Стипендії складають ся з відсотків на капітал ім. Міцкевича в 6.000 рубл., зібраний через підписку, і призначають ся студентам Полякам усіх відділів на університеті. Цікаво, чи скоро будемо ми мати стипендію ім. Шевченка на якому будь університеті в Росії?

В. Д.

Курс історії України в Парижі. Вільний російський університет у Парижі (Ecole russe des hautes études sociales) запросив проф. М. Грушевського прочитати курс з української історії в сім році.

Конфіскація за букви. В половині грудня ст. ст. в сенаті відбув ся цікавий процес інженера Мацієвського з бувшим „начальником Главного Управління по делам печати“ князя Н. В. Шаховским, з причини конфіскації останнім географічної мапи Литви. На суді вияснило ся, що в р. 1900 інженер Мацієвський видав і видрукував у братів Ілїних в Петербурзі цілком легально географічну мапу Литви, в якій литовські назви рік і сіл написані латинкою. Карта ся безборонно розходила ся 8 місяців. Після того Шаховський велів заборонити мапу до ужитку по всій Росії. На се розпорядженне інженер Мацієв-

ський завів у сенат скаргу, доказуючи, що кн. Шаховський переписав свої права, і що конфіскувати подібне видання в нинішніх умовах міг би лише міністер внутрішніх справ. Шаховський покликав ся на обіжник мін. внутр. справ із 13. IX. 1865, № 141, а також на царське розпорядженне про заборону литовських видань з латинським письмом. Сенат виніс резолюцію: інженер Мацієвський має право жадати відшкодованя від кн. Шаховского.

В. Д.

Земська преса. В кількох містах у Росії і на Україні (Катеринославі, Саратові, Казані) почнуть виходити земські газети. До дуже скромних і цілком ділових земських видань, як „Сельско-Хозяйствен. Хроника Херсонской губ.“, „Вѣстник Псковскаго Земства“ долучають ся нині земські органи з більш широкою програмою, загальнішого і для читачів цікавішого змісту. Народжуєть ся земська преса, яку, розумієть ся, можна тільки щировитати. Ще чотири роки перед сим три чверти всіх губерських земств висловили ся на користь видання загально-земської газети в Москві. Тепер московське губерське земство на зібранню в половині грудня постановило з р. 1904 видавати щомісячник під назвою „Вістник Московського Земства“, як висловив ся голова губерської земської управи, що „на увазі маєть ся утворити орган більш широкій, потрібний для оборони ідей самоуправи й її інституцій від нападів, які на неї роблять ся.. Слід виставити широкую програму, щоб видання задовольняло потребах усієї Росії,

усіх земських діячів. Се відпові-
дати-ме гідности земства.“ Але
московські земці настрашили ся
такого радикалізму і схилили ся
до того, щоб видання було хоч і
не цілком сухо ділове, але щоб
і не було занадто з широкими зав-
даннями. Мабуть тому, що in du-
biis veritas media! В. Д.

**Англичанин про українське
видання.** В „Київській Газеті“
(ч. 20 за січень) д. В. Мировець
дав справоздання з статі, надру-
кованої в англійській часописі
„The Athenaeum“ (№ 3924, із
10 січня 1903 р.), написаної з
приводу трьох томів літерат. збір-
ника „Вік“. Автор статі, якийсь
учений славіст, занотувавши юві-
лейний характер і зовнішній пиш-
ний вигляд, говорить про цілко-
виту незнайомість його земляків
з Україною та її літературою і
починає мову з показання геогра-
фічних меж простороні, заселеної
українським людом. Переходячи
далі до української літератури,
спиняєть ся на видатніших ре-
презентантах її як у сфері поезії,
так і прози. З поетів його увагу
звернули — Котляревський, Шев-
ченко, Куліш, Руданський, Федь-
кович, Франко і Кримський, а з
прозаїків — Стороженко, Марко
Вовчок, Ганна Барвінок, Коні-
ський і Грінченко. Характеристи-
ки сих авторів подані цілком прав-
диві, а иноді дуже цікаві. Взагалі
статя невідомого автора написана
в тоні співчуття, — автор явно
висловлює свою симпатію до укра-
їнського літературного руху. Не
обійшло ся в статі й без досить
солідних помилок. Так напр. ав-
тор гадає, що „Малороссіяне“ і
„Козаки“ — не один нарід, а ні-

би дві самостійні народности; що
Т. Шевченко „в квітню 1838 р.
став членом Академії шту-
ки“ і т. и. Добре знання укра-
їнської (переклади з Шевченка
подані в статі), російської і поль-
ської мов і літератур свідчать
про те, що ця стаття написана я-
кимось ученим англійським сла-
вістом. Д. Мировець спиняєть ся
на тому факті, що тим часом як
далекі Англіїці, як ось сей неві-
домий автор, та інші (напр. проф.
оксфордського університету Мор-
філь, що надіслав д. Мировцеві
кілька симпатичних листів з при-
воду української літератури), з
співчутєм дивлять ся на україн-
ську літературу і уважно слідають
за її розвитком, наші росій-
ські часописи і взагалі славісти
досі, окрім коротеньких згадок
у 2—3 часописах, не вважають
навіть потрібним знайомитись з на-
шою літературою. В. Д.

**В справі XIII археологічного
з'їзду в Катеринославі.** Д. 4, 5
і 6 січня ст. ст. в будинку Імпер-
рат. Московського Археологіч-
ного Товариства відбували ся під
проводом г-р. П. С. Уварової за-
сідання „предварительного комп-
тета“ задля XIII археол. з'їзда.
З'їзд має відбути ся в Катеринославі
з 15—27 серпня 1905 р. Депутати
з Катеринослава Я. Гололобов, В.
Курилов, А. Снявський и Д. Двер-
ницький заявили, що за ініціати-
вою катериносл. губернатора г-р.
Келлера утворено місцевий „пред-
варительний комітет“ під зарядом
катеринославського маршалка Ми-
клашевського; виявило ся, що для
з'їзду можна буде дати приміщенє
в Потемкинському палацу, Вищій
гірничій школі і Катеринослав-

ському музеї, який буде добудований на той час; далі, що катеринославський комітет і всі місцеві діячі готові працювати за вказівками Московського Археолог. Товариства і що археологічні пошукування можна буде перевести в де-кількох пунктах з підмогою дідичів гр. Канкрин, Міклашевського, Струкова, Левшина, Шишкіна та иньш.; що можна буде зорганізувати археологічну та етнографічну виставу і організувати екскурсії для ознайомлення з давностями в краю; що цінні причинки можуть дати кургани коло самого Катеринослава і взагалі на березі Дніпра, особливо коло порогів і місточка Ніколополя, але бажано було б перевести розкопи і в Бахмутському повіті (в Харківщині), які були б продовженням дослідів, що робилися для XII археол. з'їзду, а також і в иньших місцевостях Херсонської та Бессарабської губ. Проф. Кочубинський (з Одеси) висловив бажання відшукати сліди культурного впливу італійських факторій, що були на півдні Русі в XIV віці. За внеском гр. Уварової порішено звернути ся до найближчих до Катеринослава міст: Київ, Одеси й Харкова, а також і иньших головніших осередків південної Русі з записами до місцевих сил, щоб узяли участь у приготівній праці та організували, де можна, місцеві комітети. Відчитано надто лист проф. А. Маркевича, в якому він підкреслює, що велике значіння для з'їзду могли б мати популярні відчити з археології в різних місцевостях. Порішено просить узяти участь і проф. Маркевича

в переведенню в дійсність сеї думки. *В. Д.*

Етнографічний альбом фототипій виготовлює Московський Румянцівський Музей. До альбому увійдуть знімки з колекцій етнографічного відділу музею. Видання має виходити окремими зошитами. До першого увійдуть Великороси, Малороси і Білоруси, до 2-го типи різних инородців і т. д. Ціна зошитів має бути приступною задля широкого кола. *В. Д.*

Новий рукопис Біблії. В Сирії недавно віднайдено один із найдавніших рукописів Біблії. Він містить у собі Пятикнижжя, писане по жидівськи самарянським письмом на пергамені з р. 735 нашої доби; таким чином се найдавніший з усіх доси відомих жидівських рукописів. Текст його трохи відмінний від звичайного. Так після тексту 10 заповідій єсть ще 15 стрічок, яких нема в нашій Біблії. Рукопис тепер знаходить ся в Каїрі, і його розглядає член Royal Asiatic Society Джордж Зейдам, відомий знавець семітських мов. *В. Д.*

Бібліотеки-читальні в Чернигівщині. В Чернигівщині з початком 1903 р. існує 200 бібліотек-читалень, на які (власне на книги) земство витратило минулого року 36.157 р. 35 коп. З інформацій, поданих губернською земською управою подамо де-які що до читачів: значна більшість читачів (77%) — Українці, втім числі 4.5% жінок, потім Білоруси — 11.8%, і нарешті — Великороси 8.4%. 92% усіх передплатників хлібороби: селян 6.8%, козаків — майже 40%, решта

ставів — 3·2%. Більшість читачів (39·3%) — підлітки від 12 до 17 л., далі дорослі коло 21 року — 22·7%, старших від 40 літ — лише 5·6%. Що до освіти більшість (48·7%), хоч і як се дивно, читачів — ті що не скінчили школи; проти 35% тих, що скінчили, і лише 25% тих, що ходили на вечірні заняття. Усіх читачів було 11.152. *В. Д.*

Нові часописи на Україні. З початком сього року в Києві почав виходити новий тижневий журнал „Юго-Западная Недѣля. Литературно-общественный и экономический органъ Юго-западного края.“ Програма його така: загально-російські питання, закордонні справи, хроніка південно-західнього краю в виді дописів і оглядів, київський фелетон, белетристика, театр, штука. Головному увагу буде звернено на обговорення місцевих питань. На жаль, редакцію обнімає д. Муромцев (редактор газ. „Кіевское Слово“), відомий шовініст і ворог усього українського. Проте часопис матиме свій інтерес з чисто інформаційного боку. Серед співробітників бачимо і дуже поважані особи, як проф. Т. Е. Афанасєв, Т. І. Осадчий.

В. Д.

Бібліотека Н. В. Шугурова. Недавно в Глухові, Черниг. губ. почали будувати будинок для публичної бібліотеки. В ній мають бути: саля для видачі книжок, читальня, окрема саля для бібліотеки народних учителів і нарешті окрема саля для бібліотеки, дарованої небіжчиком Н. В. Шугуровим. В сій останній єсть коло 3.000

томів. Сеї осени будинок буде вкінчений і тоді бібліотека буде сюди перевезена. О скільки відомо, ся бібліотека складаєть ся переважно з книг, часописів, журналів, альбомів і всього иншого, що належить до сфери штуки, але єсть чимало й книг дуже цінних і рідких. Взагалі сій бібліотеці, важній особливо для спеціалістів-артистів і дуже мало придатній для звичайного провінціального читача, найкраще місце було-б знайти в київській публичній бібліотеці, де міг би з неї користати далеко більший круг людей, а ще краще подарувати до Науков. Товар. ім. Шевч. у Львові. Вдова небіжчика, здаєть ся, майже була пристала на останнє, та її, видко, відмовлено.

В. Д.

В справі видання творів Н. І. Костомарова. До комітету фонду Товариства запомоги літератам і ученим у Петербурзі вдова Н. І. Костомарова надіслала „Умови, на яких може комітет набути право на видання історичних монографій“ її пок. мужа. Комітет доручив окремій комісії всесторонно розглянути сї умови. В склад комісії увійшли: Я. Г. Гуревич, В. Г. Котельников і К. А. Поссе.

В. Д.

Лекції для простого люду у Києві. В салях Товариства запомоги початковій освіті у Києві в сьому півріччю почали ся публичні відчити (лекції) в „русскої“ історії (російської і української), історії літератури, хемії, більогії і геології. Вікладають професори університетів і гімназій київських. Платня невеличка: 5—40 коп.

В. Д.

II. Нові книжки

Записки Наукового Товариства імени Шевченка виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Т. L. 1902, Кн. VI. Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в., подав Мих. Грушевський. Ст. 1—6. — 2) Др. Остап Терлецький, спомини й матеріяли д-ра Ів. Франка. Ст. 1—64. — 3) Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесности, подав Вол. Гнатюк (конець буде). Ст. 1—37. — 3) Miscellanea: а) Микита Мелешко, незвісний панегірист XVII в., под. Ол. Сушко; б) Парцеляція війтівства поміж підданих села Мшанця 1788 р., под. М. Зубрицький; в) Тадей Рильський, некрольоґічна згадка і г) До некрольоґу Остапа Терлецького, под. М. Грушевський. Ст. 1—15. — 5) Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1901. — Часописи видавані поза Україною. Ст. 1—22. — 6) Бібліографія (рецензії й справозданя). Ст. 1—48.

Руська Історична Бібліотека. Т. XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII в. Частина друга. У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. VIII+272, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Вступне слово від редакції. Ст. III—V. — 2) Форма селянського володіння землею в Литовсько-руській державі XVI в., нап. М. Владімірський-Буданов. Ст. 1—41. — 3) Селянське володінне землею в Західній Русі до половини

XVI в., нап. М. Владімірський-Буданов. Ст. 43—123. — 4) Українські посполігі (1648—1783), історично-правничий начерк Олександра Лазаревського. Ст. 125—216. — 5) Додатки. Ст. 217—242. — 6) Показчик імен. Ст. 243—270.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Р. 1902. Вип. IV. Ч. 12. (вересень-грудень). Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 26, 8°. Ціна 30 сот. — Зміст: Засіданя Виділу. — Засіданя секцій. (Др. І. Франко — О. Терлецький, факти й спомини. М. Грушевський — Київські мініяюри при Трірській Псалтири. Др. І. Франко — Лукян Кобилиця, епізод із історії Гуцульщини в першій пол. XIX в. Др. С. Дністряньський — Австрійське право облігаційне, ч. 2. Г. Зацерковний — Причинки до правничої термінології. Др. І. Франко — а) Пастирські листи Шептицьких; б) Екскомуніка в Мшанці. М. Зубрицький — Знадоба для характеристики життя світського сільського духовенства XVIII в. Б. Барвінський — Прешбурський візд. Др. І. Франко — а) Руське духовенство в боротьбі з народними віруваннями в XVIII в. б) Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784—1792 р. Ю. Кміт — Заходи коло просвіти в перемиській дієцезії 1780—1797 р. Е. Левицький — Матеріяли до історії народного шкільництва в перемиській дієцезії. Др. І. Франко — Матеріяли до історії шкільництва в Галичині від 1821—48 р. О. Маковей — Три граматики. П. Житецький — Острозька тра-

гедія. В. Гнатюк — Пісенні новотвори в укр.-р. нар. словесности. Г. Бобяк — а) Причинки до ліхенології сх. Галичини. б) Про наші губи. Ф. Примак — Досліди про глезу кістносkeletalних. С. Матвіяс — Новійші розсліди над лучами Бекереля. В. Лерицький — а) Гільберта основи геометрії. б) Математика теоретична а практична). — Участь Товариства в ювілею Дорпатського університета. — Товариства й інституції, що далі приступили до обміну виданнями з Товариством. — Нові видання Товариства.

Уїлліям Шекспір. Міра за міру. Переклад П. А. Куліша. Видав і пояснив Др. Іван Франко. (Белетристична Бібліотека. Ч. 48). Львів, 1902. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XXVI+128, 8°. Ціна в оправі 1.40 кор.

Тексти й пояснення вибраних творів української й інших літератур. II. Осип Бодяньський. Наські українські казки Запорожця Іська Матиринки. Видав і пояснив др. Іван Франко. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 49 - 50). У Львові, 1903. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 88, 16°. Ціна 50 сот.

Еміль Золя. Смерть Олівіе Бекайля. Переклала Марія Грушевська. (Літ. наук. Бібліотека. Ч. 51.) У Львові, 1903. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 56, 16°. Ціна 25 сот.

Руский страйк в 1902 році, зладив Вячеслав Будзиновский. Львів, накладом „Свободи“. З

друкарні Народової (Манецких) Коперника ч. 9. 1902, 8°, ст. 104.

Хлопска політика, Серія I, том II. Зміст: 1) Мілітаризм. 2) Державні будови водні і дороги в східній і західній Галичині. 3) Галицька нужда. 4) Наші права. 5) Війско. Ціна з пересилкою 53 сот. Всі 4 томи з пересилкою 2 кор. 12 с. Накладом Вячеслава Будзиновского. Львів, 1903. Друкарня Народова (Манецких) ул. Коперніка ч. 9.

Чи є тепер панщина? Оповідане. (Наука і Розвага. Народня бібліотека. Додаток до „Приятеля“, ч. 1, 1903.) Видавництво української молодіжи. Чернівці, 1903. З друкарні тов. „Австрія“. Ст. 32, 16°. Ціна 10 сот. — Отсе нове видавництво, що почало появляти ся сього року, має виходити два рази на місяць окремими книжечками, кожда в обемі двох аркушів друку і коштує річно 2 кор. Програма редакції сього видавництва містить ся в отсих словах: „По сій книжочці будуть друкувати ся ще кілька книжочок історичного змісту. Ми покажемо, якими способами до тепер люди бороли ся за свої права, скажемо, котрий спосіб був добрий, а котрий ні, чому воно так і як нам Русинам-Українцям найліпше робити. То ми зрозуміємо, коли будемо знати, як по цілім світі люди борють ся, які там права і які права вже в нас у Австрії є та які повинні би бути, аби нам жило ся добре. Але і тому ще не кінець. Ми мусимо знати свою історію, то є оповідане про то, як ми колись жили, хто бував нашим ворогом, як ми з ним бороли ся, як порядки у нас змінювались і які вони тепер є. Попри то все

будуть у „бібліотеці“ і цікаві оповідання, пісні та інші поезії.“ Як видно з тих слів, се видавництво має бути наскрізь популярне і має немов доповняти недавно засновану бібліотеку суспільних наук, теж у Чернівцях, призначену для інтелігенції. Ми тішимося з сеї видавничої діяльності буковинських Русинів і признаємо, що подібні видання, особливо для Буковини, дуже корисні й потрібні. Побуємося тільки, чи розмах крил не за сильний до далекого лету. Чи справді редактори зуміють виконати свою програму? Скільки в нас не задумовано вже й не розпочинано ріжних видань, які й розбивалися об тверді плечі публіки, що мало звикла ще читати, а ще менше купувати книжки. Побачимо, а поки що поручаємо нове видане нашим читачам.

В.

Народний Декламатор. Коломия, 1903. Накладом Я. Оренштайна. З друкарні Вільгельма Браунера. Ст. XVI+306, 16°. Ціна в оправі 1·20 кор.

Гостинець чемним діточкам. Видане черновецької філії товариства „Руска Школа“. Ч. 1. Чернівці, 1903. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. 16, 8°. Ціна 6 с.

Трета рахункова книжка для австрійських вселюдних шкіл народних. Обробили К. Кравец і М. Габерналь, переложив О. Попович. Відень, 1903. Накладом ц. к. видавництва шкільних книжок. Ціна 50 сот.

Четверта рахункова книжка для австрійських вселюдних шкіл народних. Обробили К. Кравец і М. Габерналь, переложив М. Попович. Відень, 1903. Накладом

ц. к. видавництва шкільних книжок. Ціна 60 сот.

Нові газети. Сього року появилося в нас аж три нові популярні газетки, з того дві в Коломиї, а одна в Чернівцях. У Коломиї виходять: 1) *Поступ*. Виходить що тижня в п'ятницю і коштує річно 4 кор. Видає др. Лесь Кульчицький, а відповідає за редакцію Василь Бачинський. Напрям газетки національно-демократичний. 2) *Хлопека Правда*. Виходить два рази в місяць і коштує річно теж 4 кор. Видає і відповідає за редакцію др. Кирило Трильовський. Напрям газетки радикальний. У Чернівцях виходить: 3) *Приятель*. Виходить що тижня в неділю і коштує річно 6 кор. Видає і відповідає за редакцію Станіслав Терлецький. Накладом редакції сеї газетки появилося вже дві окремі книжечки: Календар „Приятель“, про який була в нас згадка, та 1 ч. бібліотеки „Наука та розвага“. Надто почала вона друкувати і розсилати окремими аркушами комедію Л. Толстого: *Овочі просвіти*. Як видно отже, редакція розвиває живу діяльність. Напрям газетки поступовий демократичний.

В.

Переклади українських творів. „Волынь“ ч. 1 б. р. надрукувала оповідання Надії Кибальчич „Отривки изъ автобіографіи Идеи“ Надежды Кибальчичь (персь малоросійського Е. Г.).

В ч. 1 петерб. місячника „Образованіє“ надруковано перекладом поезію І. Франка „Пісне моя“. Переклав К. Бархин.

Оцінки укр. видань. „Вѣстникъ Юга“ ч. 304 видрукував фейлетоном статю Г. Ков.—Кол. „Изъ

новостей малорусскої літератури". Автор робить огляд останніх трьох книжок „Київської Старини“ за рік 1902, властиво в сфері беллетристики, підносить оповідання Яновської „За високим тином“ та Винниченка „Біла машина“, а також торкається статі Єфремова „Въ пойскахъ новой красоты“ роблячи закид авторови цієї статі за виключення з „Віку“ Ольги Кобилянської.

Німецький двотижневник „Aus fremden Zungen“ помістив у 2-ім числі за сей рік оцінку оповідань д. Ольги Кобилянської, що вийшли минулого року по німецьки п. н. „Olga Kobylanska. Kleinrussische Novellen. Eingeleitet durch einen Essay: Ein Jahrhundert kleinrussischer Literatur“ von Georg Adam“. Автор оцінки є Б. Н. Зегель.

Україніка по рос. часописах.

1. Русские Вѣдомости 1903, № 20. Прихильна рецензия д. — ч — на „Литературный Збірник на спомын Кониського“. 2. *ibid.*, № 21. И. И., Исторический музей Черниговскаго губернскаго земства (чимала статя про музей В. В. Тарновського). 3. *ibid.* № 22. Рос. переклад нариса П. Смутка, Марійка (з „Литерат. Зб. на спомын О. Кониського“). Переклад владив А. З. 4. Дѣтское Чтеніе 1903, № 1. Д. Яворницький, Гетьман Кристоф Косинський. В ч. 2 (з 1903) місячника Міръ Божій надруковано статю М. Славинського „Малорусскій университетъ въ Львовѣ“.

В. Д.

III. Персоналія.

Хороба Д. Мордовцева. Відомий письменник наш Д. Мор-

довцев перебув у січні б. р. хворобу на очі (катаракт). Була зроблена операція, яка скінчилась щасливо.

В. Д.

Хороба В. Е. Маковського. Відомий художник В. Е. Маковский, що вславився своїми чудовими образами з українського життя, тяжко заслаб на чорну віспу. Як сповіщають газети, тепер він уже поправляється.

В. Д.

Некрольоги. При кінці минулого року вмер у Стрию молодий іще священник Олекса Бобикевич, звісний у цілім повіті невтомний робітник на полі освіти та організації особливо серед стрийського міщанства, при тім талановитий письменник і поет, якого вірші й повістки містила давнійше „Зоря“. Останніми роками, віддавши свої сили практичній праці серед народа, пок. Бобикевич залишив перо, хоч і не зовсім. Крім популярних відчитів на теми з новітньої історії та економії він від часу до часу писав і беллетристичні твори, але не друкував нічого. Ми чули між иньшим про полишену ним у рукописі зовсім готову комедію та про значне число поезій. Було б дуже пожадано, як би сім'я покійника оголосила друком бодай вибір найліпшого з тих його писань. Покійник полишив по собі щирий жаль усіх що його знали, як людина щира, чесна і безмежно віддана справі піднесення рідного народа.

І. Ф.

Д. 8. лютого б. р. вмер у Болехові о. Іван Озаркевич, місцевий парох і декан, бувший посол до Ради державної, батько звісної письменниці Наталі Кобринської. Покійний належав до старшої генерації галицько-ру-

ських письменників, що виростала під впливом Зубрицького та Дідницького. Він виступив у-перве на літературне поле, здається, ще в „Зорі Галицькій яко альбумі“ 1860 р. і написав не мало віршованих творів із нашої історії та на різні теми. Але поетом він не був, його твори -- мертві, без искри таланту. Цінніші можуть бути його спомини з його послівана в Відні, хоч і тут покійник, служачи щиро справі свого народу, не здужав виробити собі ані більшого впливу, ані широкого погляду на політику. Як чоловік був о. Озаркевич людиною наскрізь чесною і далекою від усякої тісноти та партійної пристраси, властивої людям його покоління. В політичній життю Русинів остатнього часу не брав ніякої участі, хоча до остатніх хвиль життя не переставав пильно слідити за подіями того життя. Остатні роки виловняла йому праця коло піддвигнення руської парафії в Болехові і коло будови гарної мурованої церкви в тім містечку, при чім йому доводилось поборювати різні перешкоди та шикани з боку всякої „нечистої сили“, що заздрим оком дивить ся на те, як Русини по містечках підносять голову.

Памяти П. Грабовського. „Одесскія Новости“ ч. 5844 помістили замітку Г. Ков. Кол. на спомин П. А. Грабовського, де автор розповідає про гірку долю поета, наводить видані збірнички його творів та ті галицькі часописі, в яких він брав участь, підносить його яко перекладача і наприкінці подає перекладом твір небіжчика „Мамо голубко!“ Херсонська газета „Югъ“ теж на-

друкувала за підписом Е. Цинсавк телу замітку про нашого мученика-поета.

До нашої згадки в попередній книжці ЛНВ. треба додати, що три збірки оригінальних і перекладаних творів покійного поета вийшли у Львові накладом д. К. Паньківського, що якийсь час удержував з ним дружню кореспонденцію. Оповідане покійника „В тайзі“, по його словам вислає комусь до Львова, мабуть не дійшло і доси годі було його відшукати. Незабаром вийде накладом Укр.-руської видавничої Спілки окремою книжечкою збірка перекладів покійного із поезій Ади Негрі.

Памяти „остатнього гетьмана“. В ч. 9 „Киевской Газети“ уміщено величенький фелетон д. Р. М. Лашенка „До століття з дня смерти останнього українського гетьмана, графа Кирила Розумовського“ († 9 січня 1803 р.). Статя написана головним чином за історією Маркевича, але цікава змістом і виявляє щирість автора.

В. Д.

Ріхард Крафт-Ебінг. 9 (22) грудня м. р. номер у Граці відомий лікар, клініцист і професор Ріхард Крафт-Ебінг, який народив ся в р. 1840 в Мангаймі. Він учив ся медицини в Гайдельберзі, Цюриху, Відні і Празі. В р. 1864 він вступив лікарем-асистентом у захоронку для божевільних в Ілленау. З р. 1869 він оселив ся в Баден-Бадені яко спеціаліст нервових хороб. В р. 1872 його закликано до Штрасбурського увів. на катедру психіатрії. В р. 1873 він переніс ся на таку-ж саму катедру до Грацу, при тім був також директором краєвого шпиталю для

божевільних. З р. 1880 він залишив директорство і цілком віддав ся професурі. В Граці він заснував санаторію для нервових хорих. З р. 1889 його покликано до Віденського університету. Наукові й літературні праці Крафта-Ебінга належать до області психіатрії, судової психо-патології і медицини нервових хороб. Окрім численних невеличких праць він видав між иньшим такі капітальні праці: „Основи судової психології“, „Підручник судової психо-патології“, „Підручник психіатрії“, „Сексуальна психопатія“, „Нові дослідни в сфері сексуальної психопатії“. Для ширшої публіки він написав: „Про здорові і слабкі нерви“. Надзвичайну увагу наукового світа звернули на себе його гіпнотичні проби, справоздання з яких він дав у праці: „Експериментальна студія в сфері гіпнотизму“.

IV. З громадського життя.

Вісти з України. У Конопцькому повіті Чернігівщини недавнечко повітове земське зібрання роздивляло ся питання, порушене управою про святкування роковин 40-літніх від 19-го лютого 1861 року. Президент цих зборів д. Кулябко висловив ся, що не знаходить великої рації задля святкування ювілея та урядження шкільних ферій по повітових школах. Після заяви цього добродія в склад дітей, що вчать ся по народніх школах, входять так селяне, як і козаки, задля яких подія визволення кріпаків не має ніякої вартости, та до того-ж 1903 рік не єсть ювілейний. Д. Кулябко знаходить, що тепе-

реньки поволі зникають живі свідки кріпацтва, навіщо-ж штучно пробуджувати у молодіжі згадки за перебуті важкі часи, що вже геть пішли до історії. Небажана річ порушувати противенство двох ґрунтових верств Росії. Збір відхилив внесок у-прави.

Комітет полтавської громадської книгозбірні звернувся сими днями до деяких письменників та вчених з проханням прочитати у Полтаві низку популярних відчитів на користь книгозбірні. Майже всі запрохані згодили ся приїхати. Між иньшим читати-ме доц. моск. унів. Д. І. Яворницький: „Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний“. Очевидячки Полтавці не нехтують і легальними засобами робити дещо задля пробудження національної свідомости.

На засіданню Хотинського (Бассарабщина) комітета „Для потреб сільсько-господарського промисловства“, що відбував ся нещодавно, д. Гавський порушив питання за народню мову яко викладову. Він доводив, що цілковите вигнання геть із школи місцевих мов та говірок веде до того, що звичайно навіть механічне вивчення шкільних програмів стає річчю задля дітей занадто важкою, і підкреслював, що попри безумовну заборону книжок з місцевими діалектами у шкільних книгозбірнях, учителєви теж надто важко прищеплювати дитині любов до книги, до читання, розбуджувати бажання знання, без чого вплив школи нічогоісїнько не варт, бо сплоджує самий рецидивізм неписьменности. Цю гадку комітет підпер як правдиву й висловив ся за потребу: 1) допустити місцеві

мови до народніх шкіл коли вже не яко предмет вивчення, так принаймні яко засіб задля тлумачень та пояснень; 2) поширити каталоги шкільних книгозбірень взагалі, а особливо книжками місцевих мов, маючи на меті зацікавлюваннє до читання і звичку до книг. Такі питання порушувано вже по багатьох інших комітетах.

Перекидько.

Сумний документ. Під таким заголовком в однім із чисел „С.-Петербурзьких Вѣдомостей“ з кінця вересня чи початку жовтня м. р. умістив сьвящ. Т. Черкаський витяг з сільської книги, куди записувались видатки при будованню церкви в одному з українських сіл.

Расходъ на 1885 годъ.

Декабрь.

Число	Р. к.
8.	
Куплено желѣза въ добавокъ 26 фунтъ за	1·56
Сдержано на могоричъ когда подымали Иконостасъ — 2 бутылки	—·60
Сдержано на могоричъ разводчикамъ, которые разводили лозу	—·90
Уплачено за служеніе Молебня въ Новой церкви и полуштофъ водки	1·30
Сдержано на могоричъ при выпроваживаніи иконостасныхъ рабочихъ	—·90
Куплено Новому Старшинѣ и Волостному, когда смотрѣли въ Новой церкви	—·30
Сдержано Обществу на	

могоричъ за лозу 1 четверть и 1/2 бутылки
 1·45 |

Куплено 1 четв. водки когда старики ѣздили въ Покровскую объ Лѣсу и рыбѣ
 1·42 |

9. Куплено полуштофъ водки. когда давалъ жертву Афанасій Пивень
 —·30 |

Сдержано, когда просили собора у Неконора Лысенко на могоричъ
 —·75 |

Выдано сельскому старостѣ
 3·— |

29. Выдано благочинному при полученіи книги
 1·37 |

При ладу книги куплено 1 четверть водки
 1·30 |

Куплено дѣдомъ 1 полуштофъ при получки денегъ
 —·30 |

Куплено 1 полуштофъ рѣзчику
 —·30 |

Куплено Обществу при отводѣ лѣсу 1 четв.
 1·30 |

Сдержано на могоричъ Волостного Старшины, когда съ Писаремъ дѣлали раскладку всего
 —·30 |

Уплачено кабатчику за могоричъ, когда пропито Обществомъ, когда становили меня
 2·— |

Правду каже о. Черкаський, що „здасть ся, жадна цеглина, жадна деревина не була у нас покладена не змочена горілкою. І головне, що всі оті видатки на „могоричі“ виглядають не як щось побічне або другорядне, а навпаки — головне, щось законне і одухотворенне.“

В. Д.